

หลักสูตร พระวิปัสสนาจารย์

ของศูนย์วิปัสสนาเคลื่อนที่แห่งประเทศไทย

พระอาจารย์บุญเลิศ เหมโก

หลักสูตรพระวิปัสสนาจารย์
ของศูนย์วิปัสสนาเคลื่อนที่แห่งประเทศไทย

พระอาจารย์บุญเลิศ เหมโก

คำปรารภ

ตำราภาคปฏิบัติเล่มนี้ ได้พิมพ์ขึ้นมาด้วยความปรารถนาดีต่อผู้ที่สนใจในการปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและนำไปสอนหรือแนะนำผู้สนใจให้มีเครื่องมือปฏิบัติให้ถูกต้องตามพุทธประสงค์ของพุทธองค์และสามารถนำไปใช้อบรมเป็นหลักสูตรได้ เป็นคู่มือปฏิบัติได้ และเป็นสมบัติทางพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง เพื่อให้เกิดประกายแห่งปัญญาที่ช่วยให้การเจริญวิปัสสนาได้เจริญและแพร่หลายไปในทางที่ถูกต้อง ดังนั้นผู้พิมพ์เห็นว่าตำราที่ครูบาอาจารย์ทำไว้แล้วจึงได้เอามารวบรวมเป็น

ตำราเล่มนี้ ซึ่งผู้รวบรวมได้มีโอกาส
ปฏิบัติที่สำนักวิปัสสนามหาสีสยาตอ
(พระโสภณมหาเถระ) สาสนชสิริปวร
ธัมมาจริยะ ฉัฎฐสังคีติปุจฉกะ อัคร
มหาบัณฑิต ระยะเวลาหนึ่ง ก็ได้รับความ
เมตตาเป็นอย่างมากจากครูบาอาจารย์
สายพองหนอ ยุบหนอ อีกหลายรูป เช่น
หลวงพ่อพระธรรมธีรราชมหามุนี (เจ้าคุณ
โชดก ญาณเสนะมหาเถระ) วัดมหาธาตุ
ฉะนั้นตำราเล่มนี้จึงทำขึ้นเพื่อเป็นพุทธ
บูชาต่อครูบาอาจารย์ต่างๆ ที่ได้อบรมสั่ง
สอนให้ความรู้ทางวิปัสสนา ตลอดทั้ง
อาจารย์ทั้งหลายที่รวบรวมตำราคำสอน
ไว้ก่อนหน้านี้ที่ไม่ได้เอ่ยนามถึงท่าน
เหล่านั้น ก็หวังว่าตำราเล่มนี้พอจะเกิด

ประโยชน์ในการนำไปประกอบการปฏิบัติ
ได้บ้างไม่มากนักน้อย หากมีข้อผิดพลาด
ประการใดก็ขออโหสิกรรมให้ด้วยหรือจะ
ได้สร้างคุณประโยชน์อันจะทำให้เกิด
คุณธรรม คุณสมบัติของผู้ปฏิบัติ 5
ประการอย่างบริบูรณ์ ดังที่พระพุทธองค์
ทรงมีพระดำรัสตรัสรับรองว่า

“อิเมหิ ปญจหิ ปธานิยังฺ เกหิ สม
นาคโต ภิกขุ ตถาคตํ นายกํ ลภมาโนสาย
มนุสิญฺโฐ ปาโต วิเสสํ อธิคมิสฺสติ ปาโต
อนุสิญฺโฐ สายวิเสสํ อธิคมิสฺสติ”

(ม.2/300)

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยปธานิยังคะ
ธรรม กล่าวคือ คุณสมบัติของนักปฏิบัติ 5
ประการแล้ว หากได้เราตถาคตเป็นครูผู้

ชี้แนะโดยได้รับคำชี้แนะในเวลาช่วงเย็นก็
สามารถบรรลุช่วงเช้าได้หรือได้รับคำ
ชี้แนะช่วงเช้าก็สามารถบรรลุช่วงเย็นได้
ฉันใดก็ฉันนั้น

ปธานียังคะธรรม แปลว่า คุณธรรมอัน
เป็นคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติ พระพุทธองค์
ได้ทรงแสดงไว้ 5 ประการคือ

- 1) สัทธา = ความเชื่อมั่นในพระ
รัตนตรัย
- 2) อารโหศยา = สุขภาพพลานามัย
แข็งแรง
- 3) อสฺฐตา = จิตใจซื่อตรงทั้งต่อตนเอง
และต่อผู้อื่น
- 4) วิริยา = ความเพียรอย่างยิ่งยวด

5) ปัญญา = ปัญญาหยั่งเห็นการเกิด
ดับของรูปนาม

นี่คือพุทธดำรัสตรัสรับรองผลแห่ง
การปฏิบัติที่มากในมัชฌิมนิกาย ขึ้น
ชื่อว่า พุทธดำรัสแล้ว ย่อมเป็นหนึ่งใน
ไม่มีสอง ตรัสคำไหนก็คำนั้น ไม่มี
การกลับคำเป็นคำพูดที่เชื่อถือได้
เสมอ ดังนั้น โยคีควรคำนึงถึงพุทธ
ดำรัสข้างต้นแล้วมุ่งมั่นต่อการ
ปฏิบัติอย่างจริงใจและจริงจัง ด้วย
คาดหวังว่า “หากเราเป็นตักขปัญญ์
เนยบุคคล” ผู้ที่มีปัญญาเฉียบแหลม
สามารถบรรลุธรรมในชาติปัจจุบันก็
สามารถบรรลุภายในวันเดียว คืน
เดียว หรือหากว่าเราเป็นมัชฌิมปัญญ์

เนยบุคคล ผู้มีปัญญาปานกลาง
สามารถบรรลุธรรมในชาติปัจจุบัน
ได้ภายใน 7 วัน หรือภายใน 15 วัน
1 เดือน 7 เดือน 7 ปี หรือ 7 ชาติ
ฉะนั้นอาตมาจึงขอกราบสำนึกระลึก
ถึงคุณความดีที่ได้รับคำแนะนำสั่ง
สอนจากพระเถรอาจารย์ที่เมตตาให้
คำแนะนำเรื่องวิปัสสนาธรรมอย่างดี
เยี่ยมมีพระคุณอันยิ่งใหญ่นี้ เก้า
กระผมจะไม่มีวันลืมได้เลยตลอด
ชีวิต ซึ่งมีสมเด็จพระพุฒาจารย์
(อ.จ. อาสภมหาเถร), พระธรรม
ธีรราชมหามุนี (เจ้าคุณโชดก ญาณ
เสนะมหาเถร), พระอุตรคณารักษ์
(กิตติ วุฒไทธิภิกขุ), พระครูประสิทธิ์

เขมคุณ (บุญเลิศ เหมโก) ที่ถ่ายทอด
วิชาวิปัสสนากรรมฐานให้อย่างดี
ตลอดทั้งวิชาครู เก้ากระหม่อมขอ
ถวายความเคารพไว้ ณ โอกาสนี้
ตลอดชีวิตด้วยความเคารพอย่างสูง
ยิ่ง

เจริญธรรม

วีรนนโท ภิกขุ

วัดป่าเจริญราช ลำลูกกาคลอง 11

โครงการของศูนย์วิปัสสนาเคลื่อนที่ แห่งประเทศไทย

ต้องการสร้างพระวิปัสสนาจารย์หรือบุคคล
ทั่วไปเป็นวิปัสสนาจารย์ เพื่อส่งไปสอนตาม
โรงเรียนและวิทยาลัยต่างๆ ทั่วประเทศ ถ้าเรา
สอนเด็กจากชั้นประถม มัธยมและอุดมศึกษาได้
เด็กจะมีคุณธรรมฝังลึกในจิตใจทำให้เด็กมีคุณภาพ
คือ มีความรู้ดี มีความสามารถดี และมีคุณธรรมดี
เมื่อเรียนจบไปอยู่หน่วยงานใด จะทำประโยชน์
ให้แก่หน่วยงานนั้นๆ ประเทศชาติก็จะมีบุคคลที่มี
คุณภาพทำงานเพื่อส่วนรวม

ต้องการสร้างพระให้มีคุณภาพ อุบาสก
อุบาสิกาให้มีคุณธรรม มีความรู้ วัตุนอกจากจะเป็น
เนื่อนาบุญแล้ว ยังเป็นเสมือนโรงพยาบาล พระ
เปรียบเสมือนหมอ ประชาชนเหมือนคนไข้ทางใจ
ถ้าพระไม่มีความรู้ในเรื่องยา คือ ธรรมะ ก็ช่วย
รักษาประชาชนไม่ได้ ปัจจุบันตามวัดต่างๆ พระจะ

เป็นได้แค่การโรงรักษาวัด หาพระที่เป็นหมอรักษาใจได้ยาก ทางศูนย์ฯ จึงต้องการสร้างหมอไว้ประจำวัดต่างๆ ให้ทั่วประเทศ จะได้เป็นที่พึ่งทางใจของญาติโยม สิ่งที่พระควรจะให้ คือ

1. ความรู้ในหน้าที่ตามฐานะ เช่น หน้าที่ของความเป็นพ่อที่ดี เป็นต้น
2. สอนให้เขามีความสามารถในหน้าที่นั้นๆ
3. สอนให้เขามีคุณธรรม

แผนงานของศูนย์ฯ ที่กำลังทำและจะทำต่อไป

1. เปิดการอบรมวิปัสสนากรรมฐานตามสาขาต่างๆ ตลอดปี
2. เปิดอบรมนักเรียนพระวิปัสสนาจารย์ปีละ 1 รุ่นๆ นี้เป็นรุ่นที่ 15 หลักสูตร 3 เดือน ภาคปฏิบัติ 1 เดือน ภาควิชาการ 2 เดือน
3. จัดส่งพระวิปัสสนาจารย์ที่เรียนจบแล้วไปสอนตามวัด โรงเรียน วิทยาลัย กรมราชทัณฑ์ และสถานที่ต่างๆ ที่จัดอบรมชั่วคราว

4. รั้งจัดบวชเนกขัมมะถือศีล 8 ปฏิบัติภาวนามีแบบ 3, 7, 9, 15 หรือ 30 วัน ตามความเหมาะสมของสถานที่และบุคคล ตามวัดหรือตามหมู่บ้านที่ขอมา
5. จัดบวชสามเณรภาคฤดูร้อนตามวัดต่างๆ จัดส่งพระวิปัสสนาจารย์ไปสอนวิชาศีลธรรมและวิปัสสนากรรมฐาน 15 วันหรือ 30 วัน

สารบัญ
หลักวิชาครูพระวิปัสสนาจารย์

โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ	1
วิปัสสนาภูมิ 6.....	6
วิปัสสนาญาณ 16.....	42
คุณสมบัติของนักปฏิบัติ (10/100).....	84
สมถกรรมฐาน.....	111
วิธีแผ่เมตตาแก่ตน และคนอื่น.....	176
ความหมายในเจตสิก 52 ตามลำดับ	242
รูปสมุทเทสนัย	254

หลักสูตรพระวิปัสณาจารย์

โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ คือ

1. สติปัฏฐาน 4
2. สัมมัปปธาน 4
3. อิทธิบาท 4
4. อินทรีย์ 5
5. พละ 5
6. โพชฌงค์ 7
7. มรรค 8

1. สติปัฏฐาน 4 คือ

- 1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาภายในกายเป็นอารมณ์
- 2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาเวทนา ในเวทนาเป็นอารมณ์
- 3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาจิตในจิตเป็นอารมณ์
- 4) ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาธรรมในธรรมเป็นอารมณ์

2. สัมภาษณ์ 4 คือ

- 1) สัจวรปธาน เพียรระวังมิให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน
- 2) ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว
- 3) ภาวนापธาน เพียรให้กุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นในสันดาน
- 4) อนุรักษณาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว มิให้เสื่อม

3. อิทธิบาท 4 คือ

- 1) ฉันทิทธิบาท ความพอใจอย่างแรงกล้า เป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จฉันทมรรคผล
- 2) วิริยิทธิบาท ความเพียรอย่างแรงกล้า เป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จฉันทมรรคผล
- 3) จิตตติทธิบาท ความตั้งใจอย่างแรงกล้า เป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จฉันทมรรคผล

- 2) วิริยพละ ความเพียรทำหน้าที่เป็นกำลังในความพยายาม
- 3) สติพละ สติความระลึกได้ทำหน้าที่เป็นกำลังในการระลึกได้
- 4) สมาธิพละ สมาธิทำหน้าที่เป็นกำลังในการตั้งมั่นในอารมณ์
- 5) ปัญญาพละ ปัญญาทำหน้าที่เป็นกำลังในการรู้แจ้งตามความเป็นจริง

6. โพชฌงค์ 7 คือ

- 1) สติสัมโพชฌงค์ สติความระลึกได้ เป็นองค์แห่งการตรัสรู้อรินัยจะ 4
- 2) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ปัญญาความรู้แจ้ง เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ระยะจะ 4
- 3) วิริยสัมโพชฌงค์ ความเพียรพยายามในการเจริญวิปัสสนา เป็นองค์แห่งการตรัสรู้อรินัยจะ 4

- 4) ปีติสัมโพชฌงค์ ความอิ่มใจในอารมณ์การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ อริยสัจจะ 4
- 5) ปีติสัมโพชฌงค์ ความสงบกาย สงบใจ เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ อริยสัจจะ 4
- 6) สมานิสัมโพชฌงค์ ความตั้งมั่นในอารมณ์วิปัสสนาเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ อริยสัจจะ 4
- 7) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ความวางเฉยในอารมณ์วิปัสสนาเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ อริยสัจจะ 4

7. มรรค 8 คือ

- 1) สัมมาทิฐิ ปัญญาความเห็นชอบ คือเห็น อริยสัจจะทั้ง 4
- 2) สัมมาสังกัปปะ วิตกความดำริชอบ คือ ดำริออกจากกามคุณทั้ง ๕ ออกจากความพยายาม ออกจากความเบียดเบียน

- 3) สัมมาวาจา การกล่าววาจาชอบ 4 ประการ
- 4) สัมมากัมมันตะ การทำการทำงานชอบ 3 อย่าง
- 5) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีวิตชอบ 7 อย่าง
- 6) สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ 4 อย่าง
- 7) สัมมาสติ ความระลึกชอบ 4 อย่าง
- 8) สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นในอารมณ์ของ ฌานและของมรรค

วิปัสสนาภูมิ 6 คือ

1. ชั้น 5	2. อายุตนะ 12
3. ธาตุ 18	4. อินทรีย์ 22
5. อริยสัจจะ 4	6. ปฏิจจสมุปบาท 12

1. ชั้น 5 คือ

- 1) กอกรูป ได้แก่ รูป 28
- 2) กอจเวทนา ได้แก่ เวทนา 3 หรือ 5
- 3) กอสังขญาชั้น ได้แก่ ความจำทั้งหมด

- 4) กองสังขารชั้นธ ได้แก่ การปรุงแต่งเจตสิก
ธรรมทั้งฝ่ายดีและชั่ว
- 5) กองวิญญาณชั้นธ ได้แก่ จิตทั้งหมดที่รับ
หรือรู้อารมณ์

2. आयตนะ คือ

- 1) จักขายตนะ ตา ชื่อว่าอายตนะ เพราะ
เป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด
- 2) โสตายตนะ โสตปสาท ชื่อว่าอายตนะ
เพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด
- 3) ฆานายตนะ ฆานปสาท ชื่อว่าอายตนะ
เพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด
- 4) ชิวหายตนะ ชิวหาปสาท ชื่อว่าอายตนะ
เพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด
- 5) กายายตนะ กายปสาท ชื่อว่าอายตนะ
เพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด
- 6) มนายตนะ จิตทั้งหมด ชื่อว่าอายตนะ
เพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด

- 7) รูปายตนะ รูปารมณฺ์ ชื่อว่าอายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด
- 8) สัททายตนะ สัททารมณฺ์ คือ เสียงต่างๆ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด
- 9) คันธายตนะ คันธารมณฺ์ คือ กลิ่นต่างๆ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด
- 10) รสายตนะ รสารมณฺ์ คือ รสต่างๆ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด
- 11) โผฏฐัพพายตนะ โผฏฐัพพารมณฺ์ คือ สัมผัสต่างๆ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด
- 12) ธัมมายตนะ ธรรมารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิตเจตสิกเกิด

3. ธาตุ 18 คือ

- 1) จักขุธาตุ จักขุ คือ ตา ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รูปารมณฺ์มากกระทบได้
- 2) โสตธาตุ โสต คือ หู ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใส ที่สัททารมณฺ์มากกระทบได้
- 3) ฆานธาตุ ฆานะ คือ จมูก ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่คันธารมณฺ์มากกระทบได้
- 4) ชิวหาธาตุ ชิวหา คือ ลิ้น ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รสารมณฺ์มากกระทบได้
- 5) กายธาตุ กายะ คือ กาย ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่โณภูฐัพพารมณฺ์มากกระทบได้
- 6) รูปธาตุ รูปารมณฺ์ คือ สีต่างๆ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับจักขุปสาทได้

- 7) สัทธาตฺ สัททารมณฺ คือ เสียงต่างๆ ชื่อว่าธาตฺ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับโสตะปสาทได้
- 8) คันธธาตฺ คันธารมณฺ คือ กลิ่นต่างๆ ชื่อว่าธาตฺ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับฆานะปสาทได้
- 9) รสธาตฺ รสอารมณฺ คือรสต่างๆ ชื่อว่าธาตฺ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับชีวหาปสาทได้
- 10) โผฏฐัพพาธาตฺ โผฏฐัพพารมณฺ คือเย็น ร้อน อ่อนแข็ง หย่อนตึง ชื่อว่าธาตฺ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับกายะปสาทได้
- 11) จักขุวิญญานธาตฺ จักขุวิญญาน คือ วิญญานที่เกิดทางตา ชื่อว่า ธาตฺ เพราะทรงไว้ซึ่งการเห็น
- 12) โสตวิญญานธาตฺ คือ วิญญานที่เกิดทางหู ชื่อว่า ธาตฺ เพราะทรงไว้ซึ่งการได้ยิน

- 13) ขานวิญญาณธาตุ คือ วิญญาณที่เกิดทางจมูก ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้กลิ่น
- 14) ชิวหาวิญญาณธาตุ คือ วิญญาณที่เกิดทางลิ้น ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้รส
- 15) กายวิญญาณธาตุ คือ วิญญาณที่เกิดทางกาย ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้สัมผัสได้
- 16) มโนธาตุ จิต 3 ดวงชื่อว่า มโนธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้อารมณ์อย่างสามัญได้
- 17) มโนวิญญาณธาตุ จิต 76 ชื่อว่ามโนวิญญาณธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการรู้อารมณ์อย่างพิเศษได้
- 18) ฐัมมธาตุ สภาพธรรม 69 ชื่อว่าธรรมธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งสภาวะลักษณะของตนๆ ได้ = $52+16+1$

4. อริยสัจจะ 4 คือ

- 1) ทุกขสัจจะ ธรรมที่เป็นทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย (= 81+51+28) (ได้แก่ โลกียจิต 81, เจตสิก 51, รูป 38)
- 2) สมุทยสัจจะ ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ได้แก่ ตัณหา 3
- 3) นิโรธสัจจะ ธรรมที่เป็นเครื่องดับทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ได้แก่ พระนิพพาน
- 4) มรรคสัจจะ หนทางที่เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลายได้แก่ มรรค 8

5. อินทรีย์ มี 22 คือ

- 1) จักขุอินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเห็น
- 2) โสติดินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการได้ยิน

- 3) ฆานินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้จัก
- 4) ชิวหินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้รส
- 5) กายินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการสัมผัส
- 6) อิตถินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเป็นหญิง
- 7) ปุริสินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเป็นชาย
- 8) ชีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรักษารูปและนาม
- 9) มนินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรับอารมณ์รู้อารมณ์
- 10) สุขินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความสุขกาย
- 11) ทุกชินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความทุกข์กาย

- 12) โสมนัสสินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความสุข
- 13) โทมนัสสินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความทุกข์ใจ
- 14) อุpekขินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเสวยอารมณ์เป็นกลาง
- 15) สัทธินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ
- 16) วิริยินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเพียร
- 17) สตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการระลึกรชอบ
- 18) สมาธินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการตั้งมั่นในอารมณ์อันเดียว
- 19) ปัญญินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้ตามความเป็นจริง

- 20) อนัญญาตัญญูสัมมัตตินทรีย์ ธรรมชาติที่
เป็นผู้ปกครองในการรู้แจ้งอริยะสี่จะ 4
ที่ท่านไม่เคยรู้
- 21) อัญญินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็นผู้ปกครอง
ในการรู้แจ้งอริยะสี่จะ 4 ที่ตนเคยรู้
- 22) อัญญาตาอินทรีย์ ธรรมชาติที่ เป็น
ผู้ปกครองในการรู้แจ้งอริยะสี่จะ 4
สิ้นสุดแล้ว

6. ปฏิจจสมุปบาท 12 คือ

- 1) อวิชชา ความไม่รู้ 8 อย่าง เป็นปัจจัยให้
เกิดสังขาร
- 2) สังขาร การปรุงแต่ง 6 อย่าง เป็นปัจจัยให้
เกิดวิญญาน
- 3) วิญญาน การรู้อารมณ์ 6 อย่าง เป็นปัจจัย
ให้เกิดนามรูป
- 4) นามรูป คือ เจตสิกและรูปที่เกิดร่วมกับ
จิตเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ

- 5) อัชฌัตติกายตนะ 6 คือ อายตนะภายใน 6 เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ 6
- 6) ผัสสะ 6 มีจักขุสัมผัสเป็นต้นปัจจัยให้เกิดเวทนา
- 7) เวทนา 6 มีจักขุสัมผัสสาเวทนา เป็นต้น เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา 6
- 8) ตัณหา 6 มีรูปตัณหา เป็นต้น เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน 4
- 9) อุปาทาน 4 มีกามุปาทาน เป็นต้น เป็นปัจจัยให้เกิดภพ
- 10) กัมมภาวะและอุปัตติภาวะ ทั้ง 2 เป็นปัจจัยให้เกิดชาติ
- 11) ชาติ คือ การเกิดเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ โทมนัส อุปายาส
- 12) ชรามรณะ เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา

กาล 3 คือ

- 1) อวิชชา สังขารเป็นอดีตกาล
- 2) ชาติ ชรา มรณะ เป็นอนาคตกาล

3) วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ
เวทนา ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ เป็น
ปัจจุบัณกาล

องค์ 12 คือ

1. อวิชชา	2. สังขาร
3. วิญญาณ	4. นามรูป
5. สฬายตนะ 6	6. ผัสสะ
7. เวทนา	8. ตัณหา
9. อุปาทาน	10. ภาวะ
11. ชาติ	12. ชรามรณะ

อาการ 20 คือ

- 1) เหตุในอดีตภพ มี 5 คือ อวิชชา สังขาร
ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ
- 2) ผลในปัจจุบันภพ มี 5 คือ วิญญาณ นาม
รูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา
- 3) เหตุในปัจจุบันภพ มี 5 คือ ตัณหา
อุปาทาน กัมมภาวะ อวิชชา สังขาร

- 4) ผลในอนาคตภาพ มี 5 คือ วิญญาณ นาม รูป สหายตนะ ผัสสะ เวทนา

วิภังค์ 3 คือ

- 1) อวิชชา, ตัณหา, อุปาทาน เป็นกิเลสวิภังค์
- 2) กัมมภาวะ, สังขาร เป็นกัมมวิภังค์
- 3) อุปัตติภาวะ, วิญญาณ, นามรูป, สหายตนะ ผัสสะ เวทนา ชาติ ชรา มรณะ เป็นวิปากวิภังค์

มूल 2 คือ

อวิชชา 1 ตัณหา 1

อวิชชา คือ ความไม่รู้ 8 อย่าง คือ

- 1) ทุกฺเข อญาณํ ไม่รู้ในทุกข์
- 2) ทุกฺขสมุทฺเต อญาณํ ไม่รู้เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์
- 3) ทุกฺขนิโรธํ อญาณํ ไม่รู้ธรรมอันเป็นที่ดับแห่งทุกข์

- 4) ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทาย อญาณํ ไม่รู้หนทางที่ให้เข้าถึงความดับทุกข์
- 5) ปุพฺพนฺเต อญาณํ ความไม่รู้ในชั้นอายตนะ ชาติที่เป็นอดีต
- 6) อปรนฺเต อญาณํ ความไม่รู้ในชั้นอายตนะ ชาติที่เป็นอนาคต
- 7) ปุพฺพนฺเตปรนฺเต อญาณํ ความไม่รู้ในชั้นอายตนะ ชาติที่เป็นอดีตอนาคต
- 8) อิทฺทปฺปจฺยยาตา ปฏิจฺจสมฺบุพฺพนนฺสุ ฌมฺเมสุ อญาณํ ความไม่รู้ในรูปรนามที่เกิดขึ้นโดยอาศัยมีเหตุให้เกิดตามในปฏิจจสมฺบุพฺบาท

สังขารที่เป็นผลของอวิชชา มี 6 อย่าง คือ

- 1) ปุณฺณญาภิสังขาร กุศลเจตนาเป็นผู้ปรุงแต่งโลกียกุศลวิบากและกุศลกัมมชรูปโดยตรง ได้แก่ มหากุศล เจตนา 8 รูปาวจร กุศลเจตนา 5

- 2) อปุณฺณยาสังขารอกุศลเจตนา เป็นผู้ปรุ้งแต่งอกุศลวิบากและอกุศลกัมมชรูปโดยตรง ได้แก่ อกุศลเจตนา 12
- 3) อาเนญยาสังขาร กุศลเจตนาที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เป็นผู้ปรุ้งแต่งอรุปวิบากโดยตรง ได้แก่ อรุปาวจรกุศลเจตนา 4
- 4) กายสังขาร เจตนาที่เป็นผู้ปรุ้งแต่ง กายหุจจริต และกายสุจจริตให้สำเร็จลง ได้แก่ อกุศล 12 มหากุศล 12 มหากุศลเจตนา 8 ที่เกี่ยวกับทางกาย
- 5) วจีสังขาร เจตนาที่เป็นผู้ปรุ้งแต่งวจิทุจจริต และวจีสุจจริตให้สำเร็จลง ได้แก่ อกุศลเจตนา 12 มหากุศลเจตนา 8 ที่เกี่ยวกับทางวาจา
- 6) จิตตสังขารเจตนา ที่เป็นผู้ปรุ้งแต่งมโนหุจจริต และมโนสุจจริตให้สำเร็จลง ได้แก่ กุศลเจตนา 12 โลกกุศลเจตนา 17 ที่เกี่ยวกับทางใจ

จำแนกประวัติวิญญาน 32 โดยสังขาร 3

- 1) อปุญญาภิสังขาร 12 เป็นเหตุ อกุศลวิบาก 7 ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การถูกต้อง การรับอารมณ์ การไต่สวนอารมณ์ และการรับอารมณ์ต่อจาก ชวนะที่ไม่ดีเป็นผลในกามภูมิ 11
- 2) อปุญญาภิสังขาร 12 เป็นเหตุ อกุศลวิบาก 4 ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การรับอารมณ์ การไต่สวน อารมณ์ที่ไม่ดีเป็นผลในรูปภูมิ 15
- 3) ปุญญาภิสังขาร อันได้แก่ มหากุศลเจตนา 8 เป็นเหตุอเหตุกุศลวิบาก 8 ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การถูกต้อง การรับอารมณ์ การไต่สวน อารมณ์ และการรับอารมณ์ต่อจากชวนะที่ดีเป็นผลในกามภูมิ 11
- 4) ปุญญาภิสังขาร อันได้แก่ มหากุศลเจตนา 8 เป็นเหตุมหาวิบาก 8 ได้แก่ การรับ

อารมณ์ต่อจากชวณะที่ดีเป็นผลในกาม
สุคติภูมิ 7

- 5) ปุณฺณาสังขาร อันได้แก่ มหากุศลเจตนา 8 เป็นเหตุอุเหตุกุศลวิบาก 5 ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การรับอารมณ์ การสวณ อารมณ์ที่ดีเป็นผลในรูปภูมิ 15
- 6) ปุณฺณาสังขาร ได้แก่ รูปาวจรกุศลเจตนา 5 เป็นเหตุรูปาวจรวิบาก 5 ได้แก่ การรักษารูปเป็นผล ในรูปภูมิ 15
- 7) อาเนญยาสังขาร อันได้แก่ อรูปาวจรกุศลเจตนา 5 เป็นเหตุ อรูปาวจรวิบาก 4 ได้แก่ การรักษารูปเป็นผลในอรูปภูมิ 4

นามรูปปัจจุยา สฬายตนํ สมภวติ

อัฐัตติกายตนะ 6 มีจักขายตนะ เป็นต้น
ย่อมปรากฏเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามรูปเป็นเหตุใน
ที่นี้ นามได้แก่ เจตสิก 35 ที่ประกอบด้วยโลเกีย
วิบาก 32 รูป ได้แก่ กัมมชรูป 16 คือ อวินิพโยครูป
8 ปสาทรูป 5 ภาวรูป 1 หทัยรูป 1 ชีวิตรูป 1

สหายตนะ ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆา
นายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ มนายตนะ คือ
โลกีย์วิปากจิต 32

สหายตนปัจจยา ผลโส สมภาติ

ผัสสะ 6 ย่อมปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัย
อชฌัตติกายตนะ 6 เป็นเหตุ

สหายตนะ ที่เป็นเหตุให้เกิดผัสสะนี้ก็ได้แก่
อชฌัตติกายตนะ 6 ที่เป็นผลของนามรูปนั่นเอง
ผัสสะ 6 คือ

1. จักขุผัสสะ	2. โสตสัมผัสสะ
3. ฆานสัมผัสสะ	4. ชิวหาสัมผัสสะ
5. กายสัมผัสสะ	6. มโนสัมผัสสะ

ผัสสะทั้ง 6 นี้ ได้แก่ ผัสสะเจตสิกที่ประกอบ
กับโลกีย์วิปากจิต 32

จักขุวิญญาณ ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัย
จักขุปสาทกับรูปารมณ การประชุมร่วมกันระหว่าง

จักขุปสาทรูปารมณฺ์ จักขุวิญญาณทั้ง 3 นี้แหละชื่อว่า ผัสสะ

โสตวิญญาณ ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัย โสตปสาทกับสัททารมณฺ์ การประชุมร่วมกัน ระหว่างโสตปสาทสัททารมณฺ์ โสตวิญญาณทั้ง 3 นี้แหละ ชื่อว่า สัมผัสสะ

ฆานวิญญาณ ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัย ฆานปสาทกับคนธารมณฺ์ การประชุมร่วมกัน ระหว่างฆานปสาทคนธารมณฺ์ ฆานวิญญาณทั้ง 3 นี้แหละ ชื่อว่า ผัสสะ

ชีวหาวิญญาณ ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัย ชิวหาปสาทกับรสารมณฺ์ การประชุมร่วมกัน ระหว่างชิวหาปสาท รสารมณฺ์ ชิวหาวิญญาณ ทั้ง 3 นี้แหละชื่อผัสสะ

กายวิญญาณ ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัย กายปสาทกับโณฐฐัพพารมณฺ์ การประชุมร่วมกัน ระหว่างกายปสาท โณฐฐัพพารมณฺ์ กายวิญญาณทั้ง 3 นี้แหละชื่อว่า ผัสสะ

มนโณวัญญาณ ย่อมปรากฏขึ้นได้เพราะอาศัย
ภวังคจิตกับสภาพธรรมต่าง ๆ มโนวัญญาณ ทั้ง 3
นี้แหละชื่อว่า ผัสสะ

ผลสัจจยาเวทนา สมภวติ

เวทนา 6 ย่อมปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัย
ผัสสะ 6 เป็นเหตุ เวทนา 6 ที่เกิดขึ้นโดยอาศัย
สัมผัสสะนั้นั้น คือ

- 1) จักขุสัมผัสสชาเวทนา การเสวยอารมณ์ที่
เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่าง
จักขุวิญญาณกับรูปารมณ์ ได้แก่ เวทนาที่
อยู่ในจักขุวิญญาณจิต
- 2) โสตสัมผัสสชาเวทนา การเสวยอารมณ์ที่
เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่าง
โสตวิญญาณกับสัททารมณ์ ได้แก่ เวทนาที่
อยู่ในโสตวิญญาณจิต
- 3) ฆานสัมผัสสชาเวทนา การเสวยอารมณ์ที่
เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่าง

ฆานวิญญานกับคันธารมณฺ์ ได้แก่ เวทนาที่
อยู่ในฆานวิญญานจิต

4) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา การเสวยอารมณฺ์ที่
เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่าง
ชิวหาวิญญานกับรสารมณฺ์ ได้แก่ เวทนาที่
อยู่ในชิวหาวิญญานจิต

5) กายสัมผัสสชาเวทนา การเสวยอารมณฺ์ที่
เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่าง
กายวิญญาน กับโผฏฐัพพารมณฺ์ ได้แก่
เวทนาที่อยู่ในกายวิญญานจิต

6) มโนสัมผัสสชาเวทนา กายเสวยอารมณฺ์ที่
เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่าง
มโนวิญญานกับธรรมารมณฺ์หรืออารมณฺ์ 6
ได้แก่ เวทนาที่อยู่ในโลกียวิปากจิต 22 (เว้น
ทวิปิญจวิญญาน)

เมื่อว่าโดยธรรมชาติที่เป็นไปอยู่ในโลกนี้แล้ว
การเสวยอารมณฺ์มีอยู่ 3 อย่าง คือ

- 1) ความรู้สึกสบายกายสบายใจ ในเมื่อได้
ประสบกับอารมณ์ที่ถูกต้อง เรียกว่า สุข
เวทนา อย่างหนึ่ง
- 2) ความรู้สึกไม่สบายกายไม่สบายใจ ในเมื่อได้
ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ถูกต้อง เรียกว่า ทุกข์
เวทนา อย่างหนึ่ง
- 3) ความรู้สึกเฉยๆ ในเมื่อได้ประสบกับ
อารมณ์ปานกลาง เรียกว่า อุเบกขาเวทนา
อย่างหนึ่ง

ตัณหานี้เมื่อจำแนกโดยอารมณ์แล้วมี 6 อย่าง
คือ

- 1) รูปตัณหา ความยินดีติดใจในรูปารมณ์ ดัง
แสดงวจนัตถะว่า “รูปเป” ตัณหา = รูป
ตัณหา
- 2) สัททตัณหา ความยินดีติดใจในสัททารมณ์
ดังแสดงวจนัตถะว่า “สทเท ตัณหา =
สททตัณหา

- 3) คັນธัตถ์หา ความยินดีใจในคันธารมณังตั้ง
แสดงวจนัตถะว่า “คนฺเช ตณฺเห = คน
เชตณฺหา”
- 4) รสธัตถ์หา ความยินดี ติดในรสารมณัง ตั้ง
แสดงวจนัตถะว่า “รสเ ธัตถ์หา = รสตณ
หา”
- 5) โฝฏฐัพพธัตถ์หา ความยินดีติดใจในโฝฏฐัพ
พารมณัง ตั้งแสดงวจนัตถะว่า “โฝฏฐัพฺเพ
ตณฺหา = โฝฏฐัพฺพตณฺหา”
- 6) ฌมธัตถ์หา ความยินดีติดใจในธรรมอารมณัง
คือ สภาพธรรมต่างๆ แสดงวจนัตถะว่า
“ฌมเม ตณฺหา = ฌมตณฺหา”

กามธัตถ์หา 18 ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอัชฉัตตา
รมณัง มี 18 ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยพหิทฺฐารมณัง มี 18
รวมเป็นกามธัตถ์หา 36

ภวธัตถ์หา 18 ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอัชฉัตตา
รมณัง มี 18 ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยพหิทฺฐารมณัง มี 18
รวมเป็นภวธัตถ์หา 36

วิภวตัณหา 18 ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอวิชฌัตตา
รณณ มี 18 ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยพหิทธานรณณ มี 18
รวมเป็นวิภวตัณหา 36

กามตัณหา 36 ภวตัณหา มี 36 วิภวตัณหา มี
36 รวมเป็นตัณหา 108

อุปาทาน มี 4 อย่าง คือ

- 1) กามอุปาทาน ความยึดมั่นในวัตถุ กามทั้ง 6
มี รุปารณณ เป็นตัน โลกเจตสิกที่ยึดมั่นใน
อารณณที่เป็นวัตถุกาม
- 2) ทิฏฐอุปาทาน ความยึดมั่นในการเห็นผิด
มีนิตยมิจฉาทิฏฐิ 3 มิจฉาทิฏฐิ 62 และ
อันทคคาคาทิกทิฏฐิ 10 ได้แก่ ทิฏฐิเจตสิกที่
อกจากสีลพัตตทิฏฐิและสัคกายทิฏฐิ
- 3) สีลพัตตอุปาทาน ความยึดมั่นในการปฏิบัติ
ผิดมีการปฏิบัติเยียงโคและสุนัข เป็นตัน
ได้แก่ สีลพัตตทิฏฐิ
- 4) ตัตตวาทอุปาทาน ความยึดมั่นในขันธ 5 ของ
ตนและของคนอื่นๆ ได้แก่ สัคกายทิฏฐิ

ภาวะ มี 2 อย่าง คือ

- 1) กามมภาวะ การปรุ้งแต่งที่ทำให้ผลเกิดขึ้น ได้แก่ อกุศลเจตนา 12 โลภียกุศลเจตนา 17 รวมเจตนา 29
- 2) อุปัตติภาวะ ผลที่เกิดขึ้นในภพนั้นๆ โดยอาศัยกัมมภาวะ ได้แก่ โลภียวิปากจิต 32 เจตสิก 35 กัมมัชชรูป 20

จำแนกกัมมภาวะโดยทวาร

กัมมภาวะนี้ เมื่อจำแนกโดยทวารแล้วมี 3 คือ

1. กัมมภาวะที่เกิดทางกาย ชื่อว่า กายกรรม ได้แก่ อกุศลกรรม 12 มหากุศลกรรม 8
2. กัมมภาวะที่เกิดทางวาจา ชื่อว่า วาจากรรม ได้แก่ อกุศลกรรม 12 มหากุศลกรรม 8
3. กัมมภาวะที่เกิดทางใจ ชื่อว่า มโนกรรม ได้แก่ อกุศลกรรม 12 มหากุศลกรรม 8 มีมัคคตกุศลกรรม 9

อุปบัติภาวะมี 9 อย่าง คือ

- ว่าโดยภูมิ
- 1) กามภาวะ ได้แก่ กามวิปากจิต 23 เจตสิก 33 กัมมชรูป 20
 - 2) รูปภาวะ ได้แก่ รูปวิปากจิต 5 จักขุวิญญาณ 2 โสตวิญาณ 2 สันปฏิจจนจิต 2 สันตீรณจิต 3 เจตสิก 35 กัมมชรูป 15
 - 3) อรูปภาวะ ได้แก่ อรูปวิปากจิต 4 เจตสิก 30
- ว่าโดยจิต
- 4) สัมมัญญภาวะ ได้แก่ โลกียวิปากจิต 31 เว้นแนวสัมมัญญานาสัมมัญญา ตนวิปาก เจตสิก 35 กัมมชรูป 20
 - 5) อสัมมัญญภาวะ ได้แก่ ซีวิตนวก กลาป
 - 6) เนวสัมมัญญานาสัมมัญญภาวะ ได้แก่ เนวสัมมัญญานา สัมมัญญา ตนวิปาก จิต 1 เจตสิก 30

- ว่าโดยชั้น์
- 7) เอกโวกการภวะ ได้แก่ ซีวิตน
วกกลาป
 - 8) จตุโวกการภวะ ได้แก่ อรูปวิ
ปากจิต 4 เจตสิก 30
 - 9) ปัญจโวกการภวะ ได้แก่
กามวิปากจิต 23 รูป วิปาก
จิต 5 เจตสิก 35 กัมมชรูป
20

**ปฏิสนธิชาตินี้ เมื่อว่าโดยกำเนิด มี 4 อย่าง
คือ**

- 1) ชลาพูชชาติ การเกิดขึ้นในมดลูก
- 2) อัณฑชชาติ การเกิดขึ้นในฟอง
- 3) สังเสทชชาติ การเกิดขึ้นในที่ที่มียาง
- 4) โอปปาตีกชาติ การเกิดขึ้นผุดโตขึ้นทันที

ว่าโดยชั้น์ มี 3 คือ

- 1) ปัญจโวกการชาติ การเกิดขึ้นของชั้น์ 5
- 2) จตุโวกการชาติ การเกิดขึ้นของนามชั้น์ 4

3) เอกโวการชาติ การเกิดขึ้นของรูปชั้นธ้อย่างเดียว

ชรา 9 อย่าง

- 1) วโยวุทธิชรา ได้แก่ ความชราที่เกิดขึ้นตามลำดับ โดยมีอาการปรากฏต่างๆ เช่น ผมหงอก ฟันหัก หนังเหี่ยว เส้นเอ็นปรากฏ หลังโก่ง เป็นต้น
- 2) สันตติชรา ได้แก่ ความแก่ของรูปนามที่เกิดขึ้นติดต่อกันเรื่อยๆ ไม่ขาดสายจนถึงตายอุปมาเหมือนคนเป็นไข้ ในขณะที่ไข้กำลังขึ้นนั้นเปรียบได้กับสันติชาติ เมื่อไข้ค่อยๆ ลดลงเปรียบได้กับสันติชรา
- 3) ขณิกชรา ได้แก่ ฐิติขณะของรูปและนามที่ปรากฏเกิดขึ้นสลับต่อกันโดยอาการเกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปที่เป็นขณะเล็ก
- 4) ปรากฏชรา คือความชราที่ปรากฏชัด ได้แก่ วโยวุทธิชรานั้นเอง

- 5) ปฏิจฉันทนชรา คือ ความชราที่ปกปิดไม่สามารถมองเห็นได้ ได้แก่ ความชราของนามธรรม
- 6) อวิจิชรา คือ ความชราที่ไม่มีทางให้รู้ได้ ได้แก่ ความเสื่อมของแก้ว หิน พระอาทิตย์ พระจันทร์ เด็กหญิง สาว ชายหนุ่ม เป็นต้น
- 7) สวิจิชรา คือ ความแก่ที่มีทางให้รู้ได้ ได้แก่ ความเสื่อมของรถ บ้าน สถานที่ต่างๆ วัตถุสิ่งของต่างๆ และคนแก่ สัตว์แก่ ต้นไม้แก่ เป็นต้น
- 8) ปรมัตตชรา ได้แก่ ฐิติขณะของรูปและนามเหมือนขณิกชรา
- 9) ปัญญุตติชรา ได้แก่ ความชราต่างๆ ที่นอกจากขณิกชราในบรรดาชราต่างๆ เหล่านี้ วิยวูทธิชรา เมื่อว่าโดยวัยแล้วมี 3 หรือ มี 3 นั้น คือ

- 1) ปรุฌมว้ย ในสมัยที่กำหนดอายุ 75 ปี เป็นอายุขัยนั้น นับตั้งแต่เกิดมาจนถึง 25 ปี จัดอยู่ในปรุฌมว้ย
- 2) ทุติยว้ย นับตั้งแต่อายุ 25 ปีจนถึง 50 ปี จัดอยู่ในทุติยว้ย
- 3) ตติยว้ย นับตั้งแต่อายุ 50 ปีไปจนถึง 75 ปี จัดอยู่ในตติยว้ยมี 10 นั้น คือ
 1. มันททสกว้ย วัยอ่อน นับตั้งแต่อายุ 1 ถึง 10 ปี
 2. ชิ ททาทสกว้ย วัยสนุกสนาน นับตั้งแต่อายุ 10 ปีถึง 20 ปี
 3. วัฒนทสกว้ย วัยสวยงาม นับตั้งแต่อายุ 20 ปีถึง 30 ปี
 4. พลทสกว้ย วัยมีกำลัง นับตั้งแต่อายุ 30 ถึง 40 ปี
 5. ปัญญาสกว้ย วัยมีปัญญา นับตั้งแต่อายุ 40 ถึง 50 ปี

6. หานิทสกวัย วัยเสื่อม นับตั้งแต่อายุ 50 ถึง 60 ปี
7. ปัพภารทสกวัย วัยเริ่มโศกังงอ นับตั้งแต่อายุ 60 ถึง 70 ปี
8. วังกทสกวัย วัยที่ร่างกายโศกังงอ นับตั้งแต่อายุ 70 ถึง 80 ปี
9. โมมุทสกวัย วัยหลง นับตั้งแต่อายุ 80 ถึง 90 ปี
10. สยันทสกวัย วัยนอนลุกไม่ขึ้น นับตั้งแต่อายุ 90 ถึง 100 ปี

วัย 10 ที่กล่าวนี้ เป็นการแสดงตามวันที่กำหนดอายุ 100 ปี เป็นอายุขัย ถ้าในสมัยที่อายุขัยลดลง วัยทั้ง 10 นี้ก็ลดลงตามลำดับ

มรณะ 9 อย่าง คือ

- 1) สัมมุติมรณะ ความตายของสัตว์ทั้งหลายที่สมมุติ เรียกกันว่า นาย ก. ตาย นาย ข. ตาย พรอทตาย เป็นต้น

- 2) สันตติมรณะ ได้แก่ การสืบทอดกันของรูปนาม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเป็นระยะๆ ไม่ตั้งอยู่คงที่ เช่น รูปที่เกิดขึ้นในเวลาไม่สบาย และเมื่อหายแล้ว รูปไม่สบายนั้นก็ดับไป รูปสบายเกิดขึ้นใหม่และเมื่อมีความเสียใจ กลุ่มใจเกิดขึ้น ต่อมามีความดีใจเกิดขึ้น ความเสียใจนั้นก็หายไปดังนี้ เป็นต้น
- 3) ขณิกมรณะ ได้แก่ ความดับไปของรูปและนามทุกๆ ภังค์กขณะ
- 4) สมุจเฉทมรณะ ได้แก่ ปรีนิพพานของพระอรหันต์ทั้งหลายที่ไม่มีการเกิดต่อไป
- 5) ชาตีกขยมรณะ ได้แก่ ความตายที่สุดสิ้นภพในภพหนึ่งๆ
- 6) อุปัฏกมมรณะ ได้แก่ การกำหนดของอายุก็ยังไม่สิ้นกรรมก็ยังไม่สิ้น แต่ถึงความตายโดยอาศัยความพยายามของตัวเองหรือของคนอื่นด้วยอำนาจอุปปัจเฉทกรรม

- 7) อายุขยมรณะ ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดแม้ยังไม่สิ้นกรรมก็ตาม
- 8) ปุญญ์กขยมรณะ ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดของบุญและกรรม แม้ว่าจะยังไม่สิ้นอายุก็ตาม
- 9) สรสมรณะ ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดอายุกรรม

พยสนะ 5 อย่าง ได้แก่

1. ญาติพยสนะ ความพินาศไปแห่งญาติ ได้แก่ พ่อแม่ พี่น้องลูกหลาน สามีภรรยา มิตร ล้มหายตายจากไป
2. โภคพยสนะ ความพินาศแห่งทรัพย์สมบัติ ตำแหน่งยศ เช่น ถูกอัคคีภัย โจรภัย ราชภัย อุทกภัย ถูกถอดจากตำแหน่ง ยศ
3. โรคพยสนะ ความพินาศด้วยโรค คือ โรคภัยเบียดเบียน

4. ทิฏฐิพยสนะ ความพินาศแห่งความเห็น คือ
มีความเห็นผิดเกิดขึ้น ทำให้สูญเสียจาก
สัมมาทิฏฐิ
5. สีลพยสนะ ความพินาศแห่งศีล คือ ศีล
สิกขาบทที่รักษาอยู่ขาดไป

ความทุกข์ มี 9 อย่าง คือ

1. ทุกขทุกเข ความทุกข์มีสภาพเป็นทุกข์จริงๆ
ได้แก่ กายิกทุกขเวทนาและเจตสิก
ทุกขเวทนา
2. วิปริณามทุกข์ ได้แก่ กายิกสุขเวทนาและ
เจตสิก สุขเวทนา เพราะสุขทั้ง 2 นี้เป็นเหตุ
ให้กายิกทุกข์และเจตสิกทุกข์เกิด โดยอาศัย
ที่มีความปริตแปรปรวน
3. สงขารทุกข์ ได้แก่ อุเบกขาเวทนา และจิต
เจตสิก รูปที่เว้นจากทุกขทุกข์และวิปริณาม
ทุกข์เพราะเป็นผู้ถูกเบียดเบียนโดยความ
เกิดความด้อยอยู่เนืองๆ

4. ปฏิจ্ঞนนทุกขหรือ อปากฎทุกข ได้แก่
ปวดฟัน ปวดหู ปวดศีรษะ ปวดท้อง เป็นต้น และความไม่สบายที่เกิดขึ้นเพราะ
อำนาจระคะ โทสะ เป็นต้น เพราะทุกข
ชนิดนี้จะรู้ได้ก็ต้องอาศัยการสอบถามและ
อาการที่เบียดเบียนนั้นก็ไมปรากฏ
5. อปปฏิจ্ঞนนทุกขหรือปรากฏทุกข ได้แก่
ความเจ็บปวดที่เกิดจากบาดแผลต่างๆ
และความทุกข์กายที่เนื่องจากการกระทำ
32 เพราะทุกขชนิดนี้รู้ได้โดยไม่ต้องการ
สอบถาม และอาการชนิดที่เบียดเบียนนั้นก็
ปรากฏชัดเจน
6. ปริยายทุกข ได้แก่ วิปริณามทุกข สังขาร
ทุกข เพราะทุกขชนิดนี้ไม่ใช่เป็นตัวทุก
โดยตรง เป็นที่เกิดแห่งทุกขต่างๆ อีกทีหนึ่ง
7. นิปปริยายทุกข ได้แก่ ทุกขโทมนัสสุปายาส
ที่เรียกว่าทุกข ทุกขนั่นเอง

8. กายิกทุกข ได้แก่ ความทุกข์เกิดทางกาย มี
ปวดฟัน ปวดท้อง ปวดศีรษะและบาดแผล
ต่างๆ เป็นต้น
9. เจตสิกทุกข ได้แก่ ความทุกข์ที่เกิดทางใจมี
ความเสียใจ กลุ้มใจ กลัว โกรธ เป็นต้น

เพราะการดับสูญสิ้นแห่งอวิชชา โดยไม่มีเหลือ
ด้วยอำนาจอวิชชาที่เชื่อว่าวิราคะนั่นเอง สังขารคือ
กุศลกรรมอกุศลกรรมจึงดับลง เพราะการดับสูญ
สิ้นแห่งสังขารวิญญานคือ กัมมวิญญานที่ในภาพ
ก่อนและวิปากวิญญานที่ในภาพนี้จึงดับลง เพราะ
การดับลงเพราะการดับสูญสิ้นแห่งวิญญาน นาม
รูป คือเจตสิกและกัมมชรูปจึงดับลง เพราะการดับ
สูญสิ้นแห่งนามรูป สฬายตนะ คือ อัชฌัตติกายต
นะ 6 จึงดับลงเพราะการดับสูญสิ้นแห่งสฬายตนะ
ผัสสะ มีจักขุสัมผัสผัสสะ เป็นต้น จึงดับลงเพราะการ
ดับสูญสิ้นแห่งผัสสะ เวทนามีจักขุสัมผัสผัสสะ เป็นต้น
จึงดับลงเพราะการดับสูญสิ้นแห่งเวทนา ตัณหา 6
หรือ 108 มีรูปตัณหา เป็นต้น จึงดับลง เพราะการ

ดับสูญสิ้นแห่งตัณหาอุปาทาน 4 กามมอุปาทาน
เป็นต้น จึงดับลงเพราะการดับสูญสิ้นแห่ง
อุปาทานภาวะ คือ กัมมภาวะ และอุปัตติภาวะและอุ
ปัตติภาวะจึงดับลงเพราะการดับสูญสิ้นแห่งภาวะชาติ
คือความเกิดขึ้นแห่งโลกียวิปากจิตเจตสิก กัมมชรูป
จึงดับลงเพราะการดับสูญสิ้นแห่งชาติ ชรา ความ
แก่ มรณะ ความตาย โสกะ ความเศร้าโศก ทุกขะ
ความทุกข์กาย โทมนัส ความทุกข์ใจ อุปายาส
ความคับแค้นใจจึงดับลงความดับสูญสิ้นแห่งกอง
ทุกข์ทั้งปวงย่อมเป็นไปดังที่กล่าวมานี้

วิปัสสนาญาณ 16 โดยย่อ

ญาณที่ 1 นามรูปปริเฉทญาณ

- 1) รู้จักว่าอะไรเป็นรูปอะไรเป็นนาม รู้ว่าตั้งแต่
ศีระะถึงปลายเท้าเป็นรูป สิ่งที่รับอารมณ์
ได้ รู้อารมณ์ได้ เป็นนาม
- 2) แยกรูปแยกนามทางทวารทั้ง 5 คือ
 1. เวลาตาเห็นรูป รู้ว่าสีเป็นรูป รู้เป็นนาม

2. เวลาหูได้ยินเสียง รู้ว่าเสียงเป็นรูป รู้เป็นนาม
 3. เวลาจมูกได้กลิ่น รู้ว่ากลิ่นเป็นรูป รู้เป็นนาม
 4. เวลาลิ้นได้รส รู้ว่ารสเป็นรูป รู้เป็นนาม
 5. เวลากายถูกต้อง รู้ว่าเป็นร้อน อ่อน แข็ง เป็นรูป รู้เป็นนาม
- 3) ไม่ว่าจะกำหนดอะไรก็พบว่ามีแต่รูปกับนามเท่านั้น

ญาณที่ 2 ปัจจัยปริคคหญาณ

เกิดปัญญารู้เหตุรู้ผลของรูปนาม รู้เหตุรู้ปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นของรูปนาม เช่น

- บางครั้งรูปเป็นเหตุ นามเป็นผล เช่น อากาศพองยุบเกิดขึ้นเป็นเหตุ นามเข้าไปรู้เป็นผล
- บางครั้งนามเป็นเหตุ รูปเป็นผล เช่น ใจวิ่งไปคอยอยู่ก่อนแล้ว ท้องจึงพองเกิดขึ้นมาให้รู้

➤ เกิดปัญญารู้ว่า รูปนามที่เกิดขึ้นนี้เพราะมี
เหตุ 5 ประการ คือ

อวิชา 1 ตัณหา 1

อุปาทาน 1 กัมมะ 1

อาหาร 1

อย่างไรอย่างหนึ่งเป็นตัวเหตุให้รูปนาม
เกิดขึ้นใน 31 ภูมิ

➤ เกิดปัญญารู้ว่านามจะดับไม่เกิดอีกจะต้อง
ดับเหตุ 5 ประการ

➤ หมดความสงสัยการเกิดดับของรูปนาม

➤ อาการพองยุบจะขัดแต่ต้นพอง สุดพอง ต้น
ยุบ สุดยุบขัดดี

➤ มีนิमितปรากฏบ้างเล็กน้อยแต่ยังไม่ค่อย
ชัดเจน

➤ บางครั้งพองยุบนิ่งจิตเข้าไปกำหนดรู้หนอๆ

สัมมสนญาณ มีอาการดังนี้

1) มีอาการของพระอนิจจัง พระทุกขัง พระ
อนัตตา

- อาการของพระอนิจจัง อนิจจลักษณะ
อนิจจานุปัสสนา เช่น
- ❁ อาการพองยุบจะซັกเป็น 3 ระยะเวลา คือ
ต้นพอง กลางพอง สุดพอง ต้นยุบ
กลางยุบ สุดยุบ
 - ❁ พองยุบ จะเกิดอาการพองยุบไวบ้าง
ช้าบ้าง หายบ้าง แสดงอาการไม่เที่ยง
ให้ปรากฏ
 - ❁ อาการของเวทนาจะมีอาการ
เปลี่ยนแปลงประเดี๋ยสุข ประเดี๋ย
ทุกข์ ประเดี๋ยเกิด ประเดี๋ยหาย
แสดงอาการไม่เที่ยงให้ดู
 - ❁ จิต จะมีอาการเปลี่ ยนแปลง
ประเดี๋ยคิดอย่างนั้น ประเดี๋ยคิด
อย่างนี้ ไม่ตั้งมั่นจิตปกติ เหมือน
นิรเวณ้เข้าแต่แท้จรงเป็นอาการของ
พระอนิจจัง

❁ อารมณ์ที่มากกระทบจะจับอารมณ์ไว้
ไม่มั่น จะเปลี่ยนอารมณ์บ่อยๆ รูป
นามเป็นอนิจจัง อากาการเปลี่ยนแปลง
เป็นอนิจจลักษณะ ปัญญาเข้าไปรู้แจ้ง
ว่าโอรูปนามไม่เที่ยงเป็นอย่างนี้เอง
เป็นอนิจจานุปัสสนา

2) อากาการของพระทุกขัง ทุกขะลักษณะ ทุกขา
นุปัสสนา เมื่อผู้ปฏิบัติมาถึงญาณนี้ อากาการของทุกขัง
จะเกิดขึ้นมามากมายอย่างน่าอัศจรรย์ เดินก็ปวด
นั่งก็ปวด เคยนั่ง 30 นาทีจึงจะปวด นี้ไม่ถึง 15
นาที กำหนดก็หายบ้างไม่หายบ้าง จิตที่คิดก็มีแต่
เรื่องทุกข์ มีทุกข์ในใจไม่สบายใจ อารมณ์ที่มาก
กระทบก็เห็นเป็นทุกข์ไปหมด โรคไม่เคยเกิดก็เกิด
ที่เคยเกิดก็มาเกิดอีกเสมือนจะกำเริบ ยิ่งกำหนดก็
เหมือนจะเป็นมากยิ่งขึ้น แต่พอเลิกก็หาย พระ
อาจารย์จะต้องบอกให้กำหนดเรื่อยไปพอผ่านญาณ
นี้ก็จะหายไปเอง รูปนามเป็นทุกข์ อากาการปวดเจ็บ

ทุกข์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นทุกขะลักษณะ ปัญญาเข้าไปรู้ว่า อ้อ รูปนามเป็นทุกข์อย่างนี้เอง

3) อาการของอนัตตา อนัตตลักษณะ อนัตตานุปัสสนา เมื่อผู้ปฏิบัติมาถึงญาณนี้ รูปนามจะแสดงอาการของอนัตตาให้ปรากฏ อาการของรูปจะเดิน-นั่งไม่ได้ดี เราต้องการอย่างไร อาการจะเกิดตรงข้ามทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความเร่าร้อน ผิดปกติ ผู้ไม่เข้าใจก็จะนึกว่าตนเองมีบาปเวรกรรม ทำให้ไม่ได้ก็จะเลิกเสีย พระวิปัสสนาจารย์จะต้องบอกให้ผู้ปฏิบัติทราบว่า เมื่อผู้ปฏิบัติมาถึงญาณนี้จะต้องมีอาการเหล่านี้เกิดขึ้นเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าปฏิบัติมาถึงญาณนี้แล้ว กายกับใจเป็นอนัตตา อาการที่แสดงออกมาบังคับไม่ได้ ไม่เป็นดังใจ ต้องการเป็นอนัตตลักษณะ ปัญญาเข้าไปรู้ว่า โอรุหรูปนามบังคับไม่ได้ ไม่ใช่ของเราเป็นอย่างนี้เอง เป็นอนัตตานุปัสสนา

อาการทั้ง 3 นี้ บางคนก็เป็นมาก บางคนก็เป็นน้อย ให้ผู้ปฏิบัติตั้งสติกำหนดเรื่อยไปอย่าลุกอย่า

เล็ก ถ้ายังไม่ถึงเวลา สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นบทเรียน ผู้ปฏิบัติเป็นนักเรียนบทเรียนอนิจจัง บทเรียนของทุกขัง บทเรียนของอนัตตา ถ้าบทเรียนเหล่านี้ไม่เกิด ผู้ปฏิบัติก็จะไม่รู้ว่าความไม่เที่ยงมันเป็นอย่างไร ความทุกข์มันเป็นอย่างไร ความเป็นอนัตตามันเป็นอย่างไร เพิ่มบทการเดินถึง 3 จังหวะ

วิปัสสนาญาณขั้นที่ 4 อุตยพยญาณ

- 1) พองยุบจะเร็วรู้ชัดแต่ต้นพองกับสุดพอง ต้นยุบกับสุดยุบ
- 2) เห็นพองยุบเป็น 2 - 3 - 4 - 5 ระยะเวลาการไวของรูป
- 3) บางคนพองยุบจะเบาบาง ปราบกฏไม่ชัด
- 4) เวทนาความทุกข์ต่างๆ จะเบาลงกำหนดหายเร็วกว่าญาณที่ 3 เพราะสมาธิดีขึ้น ไม่ว่าจะอารมณ์อะไรจะเกิดกำหนดไม่ถี่ครั้งก็จะหายไปหมด

5) วิปัสสนุกิเลสจะเกิดอย่างไรอย่างหนึ่ง คือ

- โภกาสแสงสว่าง
- ปีติ ความเอิบอิมใจ
- ปัสสัทธิ ความสงบใจ
- สุข ความสุขสบาย
- สัทธา ความเชื่อ
- ปัคคาหะ ความเพียร
- อปปีฎฐานะ มีสติกล้า
- ญาณะ เกิดความรู้แจ้ง
- อุเบกขา เกิดวางเฉยต่ออารมณ์
- นิกันติ ความพอใจในอารมณ์ทั้ง 9

โภกาส

- มีแสงสว่างเท่าตารถยนต์ รถไฟ ไฟฉาย
- สว่างจนมองเห็นตนเอง สว่างทั้งห้อง มองโล่งไปหมดเหมือนไม่มีฝาผนัง บางคนสว่างมองไปใกล้ บางคนก็มองเห็น เป็นสีต่างๆ

- เห็นเป็นรูปต่างๆ มีแสงพุ่งออกจากกาย จากใจ
- บางคนนึกให้เป็นรูปอะไรก็เกิดรูปอย่าง นั้น

ปิติ ความอิมใจ มี 5 อย่าง คือ

- 1) ชุททกาปิติ มีสีขาวย เยือกเย็น ขนลุก หนัก น้ำตาไหล หนักหัวพอง ตัวขาพองขึ้น หรือ ใหญ่ออกๆ แขนยาว ขายาว
- 2) ขณิกาปิติ
 - มีสีแดง เกิดในจักขุทวารดุจสายฟ้าแลบ
 - เป็นประกายดุจดีเหล็กไฟ
 - แสบทั่วกาย กายแข็ง
 - เสมือนมีอะไรไต่ตามตัวร้อนตามตัว หัวใจสั่นไหว
 - ขนลุกขนชันบ่อยๆ
- 3) โอกกนติกาปิติ มีอาการดังนี้
 - ตัวไหวโอน โยโกโคลง สะบัดหน้า สะบัดมือ สะบัดเท้า

- มีการอาการสั้นๆ มีอาการสูงๆ ต่ำๆ คล้ายเตี้ยงจะคล้ำ
 - คลื่นไส้ดูจอาเจียน บางทีก็อาเจียนจริงๆ
 - นั่งโยกไปโยกมาเหมือนถูกละลอกซัด เสมือนไม้หลักปักทางน้ำไหล
 - กายโยกไปโยกมา สะบัดมือสะบัดเท้า
- 4) อุกุพเพงกาปิตติ มีอาการดังนี้
- กายสูงขึ้นตัวเบาตัวลอย
 - คັນยุบยับดูจไรไต่ตามหน้าตามตัว
 - ลงท้อง ท้องเดินเป็นบิด
 - สัปหงกไปข้างหน้าข้างข้างหลังข้าง คล้ายคนพลิกขมำไปข้าง คล้ายคนจับ ศีรษะหมุนไปมาข้าง
 - กระโดดไป ปลิวไป โยกไปมาดูจผีเข้าข้าง
- 5) มรณาปิตติ มีอาการดังนี้
- แผลชานเยือกเย็นไปทั่วร่างกาย

- สงบเป็นพักๆ ซึมๆ ไม่อยากลืมตาไม่
อยากเคลื่อนไหวร่างกาย
- ชู่จากปลายเท้าขึ้นศีรษะ จากศีรษะลง
ปลายเท้า
- กายเป็นดุจอาบน้ำหรือถูกน้ำแข็ง

อาการของปัสติทิ มีดังนี้

- สงบเงียบดุจเข้าผลสมาบัติ ไม่ฟังชาน
ไม่รำคาญ
- เยือกเย็นสบายไม่กระวนกระวายใจ
- ความรู้สึกเงียบไปเหมือนกับหลับไป เบาท
คล่องแคล่วดี
- สมาธิดีไม่หลงไม่ลืม ความคิดปลอด
โปร่งดี

อาการของความสุข

- เกิดความสุข ความสบายมาก
- มีความยินดีพอใจในอารมณ์นั้นๆ ไม่
อยากลุกไม่ยอมออกต้องการอยู่นานๆ

- ภูมิใจ ดีใจในอารมณ์นั้น อยากบอก
อารมณ์ที่ตนได้กับอาจารย์บางคนอุทาน
ว่า สุขหนอๆ
- นึกถึงบุญคุณของครูอาจารย์ บางครั้ง
เห็นหน้าอาจารย์อยู่ใกล้ๆ ใจร่าเริง

สัทธา แปลว่า ความเชื่อมีลักษณะดังนี้ คือ

- เชื่อและเลื่อมใสเกินไป
- อยากจะให้คนทุกคนได้มาเข้าปฏิบัติ
- อยากชวนผู้อยู่ใกล้ชิดให้มาเข้าปฏิบัติ
- อยากจะสนองบุญคุณของสำนัก
- อยากให้การปฏิบัติเจริญก้าวหน้าไปไกล
และรวดเร็วมากกว่านี้
- อยากทำบุญทำทาน อยากสร้างและ
ปฏิบัติสังฆกรรมถาวรวัตถุต่างๆ
- นึกถึงบุญคุณของผู้ที่ชวนตนมาเข้า
ปฏิบัติ
- อยากนำไปถวายครูอาจารย์
- อยากออกบวช

➤ อยากจะอยู่นานๆ ไม่อยากออกง่าย

ญาณ ได้แก่ วิปัสสนาญาณ เกิดปัญญาในการบำเพ็ญวิปัสสนากำหนดรูปนามได้คล่องแคล่วว่องไวขึ้นอย่างประหลาด ผิดกว่าแต่ก่อนซึ่งเคยกำหนดด้วยความลำบาก แม้จะอุตสาหัสมัดระวังก็ยังพลั้งเผลอบ่อยๆ ต้องตั้งใจอย่างเคร่งครัด แต่บัดนี้การกำหนดดูคล่องแคล่วว่องไวไปหมด ที่เคยทำไม่ได้ก็ทำได้อย่างสะดวกสบาย ระยะเวลาถ้ามนสิการไม่ดีก็จะเข้าใจผิดคิดนึกไปเองว่าตนคงได้สำเร็จแล้วเพราะสามารถกำหนดได้สะดวกยิ่งขึ้นถ้าเป็นอย่างนี้ถึงอาจารย์จะให้กรรมฐานเพิ่มสักเท่าไร ก็กำหนดได้สบาย

ปักคหะ ได้แก่ วิริยะ เกิดขยันขึ้นอย่างผิดปกติพยายามในการปฏิบัติวิปัสสนาอย่างไรไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย แต่ก่อนแม้อาจารย์จะคอยเตือนให้พยายามทำความเพียร ก็รู้สึกว่ายากเหน็ดเหนื่อย อ่อนเพลียจนเกือบจะตายอยู่แล้ว ซึ่งไม่มีใครอีกแล้วในโลกนี้จะเหมือนกับตน อาจารย์ก็คอยจู้จี้เคี่ยวเข็ญ

ตลอดเวลา แต่บัดนี้ความคิดเช่นนั้นหายไปสิ้น เกิดความขยันขึ้นเป็นพิเศษ จนทำให้ตนเองแปลกใจว่า เหตุใดตนจึงได้มีวิริยะมาก ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยในการปฏิบัติเช่นนี้และเมื่อมนสิการไม่ได้ ก็จะเข้าใจตนเองผิดไป ว่าได้มรรคผลนิพพานแล้ว จึงเป็นวิปัสสนูปกิเลส

อุปฏฐาน ได้แก่ สติ เกิดมีสติขึ้นมาอย่างน่าอัศจรรย์ ทำให้กำหนดได้หมดทุกอย่างทุกอย่างที่เคยกำหนดได้ยากหรือต้องขี้ใจกำหนด มาบัดนี้กำหนดได้อย่างคล่องแคล่วจนตนเองก็แปลกใจว่า สติข้างดีพร้อมไปเสียทุกอย่างทุกขณะทุกอิริยาบถ กำหนดได้ทั้งนั้นเพราะสติตั้งมั่น ไม่โยกไม่คลอน ไม่หวั่นไหวไม่เผลอ ซึ่งแต่ก่อนมาไม่เคยเป็นอย่างนี้เลย ถ้ามนสิการไม่ดีก็จะเกิดสงสัยตนเองผิดไปว่าทำไมตนจึงมีสติขึ้นมาอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน หรือว่าตนอาจพบธรรมวิเศษแล้วก็ได้

อุเบกขา ได้แก่ วิปัสสนูปกขา เกิดความวางเฉยในสังขารอารมณ์ทั้งปวง ไม่ยินดียินร้ายต่อทุก

สิ่งเหมือนเป็นคนไม่มีกิเลส ไม่สะดุ้งสะเทือนต่อ
อารมณ์ทุกชนิด เป็นอุปกขาที่มีกำลังแรงกล้า แม้
จะมีอารมณ์ใดมากระทบก็ไม่หวั่นไหว วางเฉยเสีย
ได้ทุกประการ จนตนเองก็แปลกใจในภาวะที่
เปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้เป็นยิ่งนัก ถ้ามนสิการไม่ดีจะ
คิดว่าตนหมดกิเลสได้มรรคผล นิพพานเป็นอย่างนี้
เองหนอ นี่เนื่องจากที่ทิวฐิเข้ามาแทรกและยังคิด
ติดไปอีกว่าตนมีบุญวาสนามาก ปฏิบัติไม่นาน
เท่าใดก็ได้มรรคผลง่ายๆ ไม่มีใครจะเหมือนตนนี้
เนื่องจากมีมานะเข้ามาไม่นานเท่าใด ก็ได้มรรคผล
ง่ายๆ ไม่มีใครจะเหมือนตนนี้เนื่องจากได้มานะเข้า
มาแทรก ต่อไปก็มีความคิดว่าตนสบายแล้ว ไม่ต้อง
ยินดียินร้ายอะไรทั้งหมดอีกต่อไปถึงออกจาก
กรรมฐานแล้ว ก็จะอยู่ในโลกนี้อย่างสงบสบายไม่
ต้องรักไม่ต้องชังไม่ต้องดีใจเสียใจ ให้อุ่นวายเหมือน
คนทั้งหลายที่กำลังเป็นกันอยู่ ขอให้ตนได้เป็นอยู่
อย่างนี้ตลอดไปเถิดนี่เรียกว่ามิตถาเข้ามาแทรก

นิกัน ได้แก่ วิปัสสนานิกันติ คือ ความใคร่
ความต้องการยินดีติดใจชอบใจในคุณพิเศษทั้ง 9
ประการ คือตั้งแต่โอภาสจนถึงอุpekขา
ความสำคัญของวิปัสสนุกิเลส ข้อนี้จะได้อธิบายใน
บทข้างหน้า

ภังคญาณ ญาณที่ 5

เมื่อโยคีผู้ปฏิบัติได้เจริญวิปัสสนาจนกระทั่ง
ญาณแก่เต็มบริบูรณ์ เพราะอินทรีย์เสมอกันดีแล้ว
โยคีผู้นั้นก็จะมีปรีชาก้าวสู่ญาณเบื้องบนต่อไปอีก
ญาณหนึ่ง คือ ภังคญาณ วิปัสสนาจารย์จะรู้ได้จาก
ลักษณะของญาณนี้ดังต่อไปนี้

1. รู้ได้จากอัมตติการมณ คือ อารมณภายใน
เช่น บางโยคีบอกออกมาเองว่า เวลานี้การกำหนด
ไม่เหมือนกัน คือ กำหนดยากเหลือเกิน เพราะไม่
ค่อยเห็นอาการของสังขารอารมณ บางโยคีก็จะ
บอกว่ามีความกลุ้มใจมาก เพราะกำหนดสังขาร
อารมณไม่ได้ โดยไม่รู้ว่าหายไปไหน บางโยคีก็จะ
บอกว่า ขณะนี้ไม่ทราบว่าเป็นอย่างไรกำหนด

สังขารอารมณ์ทั้งหมดไม่ได้เลย ทำให้เบื่อหน่าย เพราะคิดว่าสมาธิญาณตกไปเสียแล้ว ได้แต่นั่งนอนเฉยๆ ไม่รู้ว่าจะกำหนดว่าอย่างไร เช่นนี้ แสดงว่าโยคีเริ่มถึง ภังคญาณแล้ว

2. รู้ได้จากพหิทถารมณ กกล่าวคือ เวทนาที่ปรากฏว่ามีอาการหายไปเป็นส่วนมากตามลักษณะของญาณ แม้นิมิตอารมณ์ก็ปรากฏว่าหายไป เช่น บางโยคีได้เกิดความแปลกใจเป็นอย่างยิ่ง ในเมื่อพอนั่งกำหนดไปชั่วระยะ 4-5 นาทีเท่านั้นก็กำหนดไปไม่ได้ เพราะสังขารอารมณ์เลื่อนหายไปหมด จากนั้นขาและเข้าข้างหนึ่งก็จะค่อยๆ ปรากฏเป็นสีขาว ต่อมาอีกข้างหนึ่งและลำตัวก็เป็นสีขาวจางๆ แล้วเลื่อนหายไป หายกลายเป็นอากาศดับไปหมด รู้สึกว่าร่างกายไม่มีอะไรเลยนี้แสดงว่า ถึงลักษณะของภังคญาณ คือการหายไปๆ

ภังคญาณ แปลว่าเห็นเฉพาะความดับไปของรูปนามฝ่ายเดียวมีลักษณะดังนี้ คือ

1. สุตพอง สุตยुบ ปรากฏชัด

2. อารมณ์ที่กำหนดไม่ชัดเจน เช่น พองยุบ มีวๆ หรือกลางๆ ไม่ชัดเจนแจ่มแจ้ง เป็นต้น
3. พองยุบ นั่งถูก หายไป เช่น เวลากำหนดว่า พองหนอ ยุบหนอ พอง-ยุบหายไป กำหนดว่านั่งหนอ ถูกหนอ นั่ง-ถูกหายไป กำหนดรู้หนอๆ เป็นต้น
4. คล้ายกับไม่ได้กำหนดอะไรเลย
5. พอง-ยุบกับจิตผู้รู้หายไปๆ แต่ผู้ปฏิบัติจะเห็นว่ารูปหายไปก่อน จิตหายไปทีหลัง อันที่แท้นั้นหายไปด้วยพร้อมกัน อาการที่เป็นเช่นนั้น เพราะจิตก่อนหายไป จิตหลังรู้
6. พอง-ยุบต่างๆ ไม่ชัดเจน
7. ไม่เห็นรูปร่าง สันฐานต้องมีแต่อาการตึงๆ
8. กำหนดไม่ค่อยดี เพราะล่องบัญญัติมีแต่อาการปรมัตถ์
9. บางครั้งมีแต่พอง-ยุบตัวตนหายไป คล้ายกับไม่มี

10. มีอาการวูบๆ ไปตามตัว
11. มีอาการชาๆ มีนๆ ไปตามร่างกาย เหมือนกับเราเอาร่างกายมาครอบ
12. อารมณ์กับจิตหายไปพร้อมกัน
13. ครั้งแรกรูปหายไป ใจยังรู้้อยู่ ครั้นต่อมา อารมณ์ก็หายไปใจที่รู้ก็หายไปพร้อมกัน
14. บางคนพองยุบหายไปไม่นาน บางคนหายไปนานตั้ง 2-3-4 วัน จนเบื่อก็มีต้องให้เดินจงกรมมากๆ

ภยญาณ

ภยญาณ แปลว่า ปัญญาพิจารณาเห็นรูปนาม เป็นของน่ากลัว มีลักษณะดังนี้ คือ

1. อารมณ์ที่กำหนดกับจิตที่รู้ทันกัน ติดกัน หายไปพร้อมกัน
2. มีความหวาดๆ กลัวๆ แต่ไม่ใช่กลัวผี
3. เห็นรูปนามหายไป ดับไป สูญไป จึงเห็นว่า เป็นของน่ากลัว

4. รู้สึกเสียวๆ คล้ายกับจะเป็นโรคประสาท
จะยืน เดิน นั่ง นอน ก็เป็นเช่นเดียวกัน
5. บางคนนึกถึงหมู่เพื่อน ญาติ มิตร แล้ว
ร้องไห้ก็มี
6. บางคนกลัวมาก เห็นอะไรก็กลัวจนขั้นที่สุด
เห็นตุ่มน้ำและเสาทเดี่ยว เห็นกบ เขียด วั
ควาย ก็กลัวไปหมดดูจนเป็นบ้าฉะนั้น
7. เมื่อก่อนเห็นว่า รูปนามนี้ดีแต่บัดนี้เห็นว่า
รูปนามนี้ไม่มีสาระแก่นสารอะไรเลย
8. ไม่ยินดี ไม่เพลิดเพลิน ไม่สนุกสนาน
9. เป็นเพียงแต่พิจารณาว่ารู้สึกน่ากลัว แต่
ไม่ใช่กลัวจริงๆ ก็มี

อาที่นวญาณ

อาที่นวญาณ แปลว่า ปัญญาพิจารณาเห็นทุกข์
เห็นโทษของรูปนาม มีลักษณะดังนี้ คือ

1. พอง-ยุบ หายไปที่ละนิดๆ
2. พอง-ยุบปรากฏมั่วๆ ไม่ชัดเจน

3. เห็นว่ารูปนามไม่ดี นำเปื้อนหน่วย ปฏิภาณเป็น
รังของโรคนานาชนิด
4. รูปนามปรากฏเร็ว แต่กำหนดได้ดีอยู่
5. รูปนามเป็นที่ตั้งแห่งโทษ ไม่จีรังยั่งยืน
บังคับบัญชาไม่ได้ ทนอยู่ไม่ได้
6. จะกำหนดทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
ทางกาย ก็ไม่เห็นอะไรดี
7. การปฏิบัติสำหรับวันนี้ สู้วันก่อนๆ ไม่ได้
8. มีอาการหงุดหงิด หวาดผวา กลับแลเห็น
เสมือนร่างนี้ที่เป็นด้วยเลือด หนองขึ้นอืด
เน่าเฟะ
9. เห็นว่าไม่มีอะไรที่น่าพิศมัย
10. เห็นโทษของรูปนามที่ตนกำหนดอยู่นั้น
มากมาย ซ้ำประกอบไปด้วยทุกข์โทษ
ต่างๆ
11. เห็นรูปนามเป็นของปฏิภาณน่าเกลียดน่า
เบื่อไม่น่ายินดีเลย

12. จะตั้งสติกำหนดลงไปที่ได้ก็มีแต่ของไม่ดี
ไม่สวยไม่งาม เห็นแต่ทุกข์โทษไปเสียหมด

นิพพิทาญาณ

นิพพิทาญาณ แปลว่า ปัญญาพิจารณาเห็นรูป
นามเป็นทุกข์โทษ แล้วเกิดความเบื่อหน่ายมี
ลักษณะดังนี้ คือ

1. เกิดความเบื่อหน่าย ขยะแขยงในอารมณ์
นั้นๆ จะหาความรื่นเริงยินดีสักนิดก็ไม่มี
2. รู้สึกแห้งแล้งคล้ายกับขี้เกีจ แต่ก็ยัง
กำหนดได้ดีอยู่
3. ไม่เบิกบานแจ่มใส เอือมๆ เบื่อๆ เศร้าๆ
โศกๆ ดุจพลัดพรากจากของรักของชอบใจ
ฉะฉาน
4. เมื่อก่อนได้ยินเขาพูดกันว่า เบื่อแต่ก็ยังไม่รู้
ว่าเบื่ออย่างไร เดี๋ยวนี้รู้แล้วว่าเบื่อจริงๆ
5. เมื่อก่อนเห็นว่า มนุษย์ สวรรค์ พรหม ยัง
เห็นว่าดีอยู่ แต่บัดนี้รู้สึกว่ามีมนุษย์ สวรรค์
พรหม ก็ไม่ดีเลย พระนิพพานเท่านั้นดี

นอกนั้นไม่เห็นมีอะไรดีเลยก็น้อมไปโน้มไป
โน้มไป เอียงไปสู่พระนิพพาน

6. กำหนดรูปนามไม่เพติดเพตินเลย

ทุกสิ่งทุกอย่างรู้สึกว่าเป็นของไม่ดีทั้งนั้น และ
ใคร่อยู่แต่ในห้องคนเดียวเท่านั้น รู้สึกแห้งแล้ง
คล้ายกับอยู่ในสนามหญ้ากว้างๆ โลงๆ ไม่มีต้นไม้
ไม่มีเงาไม้มาบังซึ่งมีแดดแผดเผาให้หญ้าเหี่ยวแห้ง
ฉะนั้น

- 1) ทุกสิ่งทุกอย่างรู้สึกว่าเป็นของไม่ดีทั้งนั้น
และไม่เห็นว่าสนุกสนานตรงไหน
- 2) ไม่อยากพูดจาปราศรัยกับใครๆ ไม่อยาก
พบเห็นใครๆ อยากอยู่แต่ในห้องเพียงคน
เดียวเท่านั้น
- 3) รู้สึกหงอยเหงาเศร้าๆ ไม่เบิกบานไม่รื่นเริง
- 4) ไม่อยากแต่งเนื้อแต่ตัว หน้าตาหม่นหมอง
เศร้าๆ ดุจลูกตาย ของหายฉะนั้น
- 5) เบื่ออาหาร ไม่อยากเห็นคน ใครๆ ก็ไม่พบ
ไม่อยากเห็นทั้งนั้น

- 6) อยากรู้คนเดียวเงียบๆ ไม่อยากให้คนมา
ยุ่งเกี่ยวเลย
- 7) อาหารน้อย นอนน้อย พูดน้อย
- 8) บางคนเห็นลางศกที่ตนต้องการเมื่อก่อนๆ
โน้น ไม่เห็นมีอะไรน่ายินดีเลย

มฤจิจตุ กัมยตา ญาณ

มฤจิจตุกัมยตาญาณ แปลว่า ปัญญาพิจารณา
เห็นรูปนามเป็นทุกข์ เป็นโทษ เกิดความเบื่อหน่าย
อยากออกอยากหนี อยากหลุด อยากพ้นจากรูป
นาม มีลักษณะดังนี้คือ

1. มีอาการคันตามตัวเหมือนมดกัด เหมือนมี
ตัวสัตว์ บุ่งตัวโตๆ ไต่ตามใบหน้าไปตาม
ร่างกาย บางทีถึงกับสลัดเสื้อผ้า สลัดสบง
จีวรก็มี
2. ลุกลิ้ลุกลอนผุดลุกผุดนั่ง จะยืนกำหนดเดิน
กำหนดนั่ง กำหนดนอน กำหนดก็ไม่ได้ดี
3. ใจคอหงุดหงิดเอือมระอา เบื่อหน่าย อยาก
เล็ก อยากหยุดคล้ายขี้เกียจ

4. จะกำหนดตามอิริยาบถน้อยใหญ่ไม่ได้ดี
5. อยากรอก อยากรหนี อยากรเล็ก ฝอยากรทำ เห็นว่าไม่ได้ประโยชน์
6. บางคนกลุ่มใจคิดกลับนึกว่าตนหมดวาสนา บารมีเสียแล้ว เตรียมเก็บเสื่อเก็บหมอน กลับบ้านก็มี โบราณท่านสอนว่า “ถึงญาณ ม้วนเสื่อแล้ว” อาการอย่างนี้เป็นลักษณะ ของปฏิจสมุขบาท แต่ผู้ปฏิบัติรู้ไม่ทันจึง เข้าใจผิดไปเช่นนี้ พระอาจารย์ต้องชี้แจง แสดงไขให้เข้าใจแจ่มแจ้ง เพื่อปลุกศรัทธา ของผู้ปฏิบัติให้เพิ่มขึ้น
7. มีเวทนารบกวนมาก เช่น การขบเมื่อย ปวด ขา จุกเสียด คั้น เป็นต้น แต่ครั้งกำหนด แล้วจะเห็นเวทนาขาดหายเป็นท่อนๆ เป็น ขึ้นๆ เป็นเสี้ยวๆ คล้ายๆ กับเราได้หยิบเอา เวทนานั้นออกเสียฉนั้น

ปฏิสังขานญาณ ญาณที่ ๑๐

เมื่อโยคีบุคคลตั้งใจปฏิบัติโดยพยายามกำหนดต่อไปอย่างไม่ละลด ญาณก็จะก้าวขึ้นสูงไปอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่าปฏิสังขานญาณ

ลักษณะของญาณนี้ก็คือ

- 1) เวทนา โยคีผู้ปฏิบัติจะต้องประสบกับทุกเวทนาเป็องสูงอย่างรุนแรงอีกครั้งหนึ่ง โดยมากปรากฏน้อยแห่งแต่ว่ารุนแรง คือเมื่อเกิดขึ้นที่ใดที่หนึ่งแล้วก็ตั้งอยู่นานทำให้รู้สึกเจ็บปวดมาก เช่น บางครั้งเกิดอาการปวดที่ก้นย่อยบริเวณที่กำหนด “ถูก” นั้น ทำให้ปวดมาก กำหนดหายไปแล้วปวดขึ้นมาอีก บางทีก็เมื่อยไปทั้งตัว เหน็บเป็นเหน็บหรือหนักขาไปทั้งขา รู้สึกอึดอัดไม่อยากจะขยับไปไหนเลย

ปฏิสังขานญาณ แปลว่า ปัญญาที่ย้อนกลับไปพิจารณาหาหนทางหลุดพ้น ตั้งใจจริง ปฏิบัติจริง

คือ ปฏิบัติอย่างขะมักเขม้น เข้มแข็งจริงๆ จิตสู้ตาย
ไม่ยอมท้อถอยมีลักษณะดังนี้ คือ

1. มีอาการปรากฏดุจเข็มแทง ดุจเอาไม้
แหลมๆ เอาเหล็กแหลมๆ มาจี้ตามร่างกาย
2. เวทนามีมากแต่หายเร็ว กำหนดเพียง 2-3
ครั้งก็หาย
3. มีอาการซึม
4. ตัวแข็งดุจเข้าผลสมาบัติ แต่ใจยังรู้อยู่ หูได้
ยินเสียงอยู่
5. มีอาการตึงๆ หนักๆ เหมือนเอาก้อนหินมา
ทับหรือเหมือนเอาท่อนไม้มาทับลงฉะนั้น
6. เหมือนเอาเลื่อยมาตัดเหมือนเอาตะปูมาตี
ลงไปที่ร่างฉะนั้น
7. บางที่รู้สึกร้อนตัว คือ ร้อนทั่วสรรพางค์กาย
8. บางที่รู้สึกอึดอัดแน่นๆ ฝืดๆ เหมือนใจจะ
ขาด
9. บางที่รู้สึกเย็นเหมือนถูกน้ำแข็ง หรือ
เหมือนอยู่ในห้องเย็นฉะนั้น

10. ไม่สามารถจะกำหนดได้อย่าง
กระฉับกระฉ่งกว่าจะกำหนดได้แต่
อารมณ์ ก็จำต้องขะมักเขม้นอยู่นาน
เสมือนว่า ความแก่ที่ติดต่อการเอาไปไถ
นาหรือนำไปใช้ในงานฉะนั้น
11. ต้องย้อนกลับไปพิจารณาพระไตรลักษณ์
อีก เพราะทางหรือประตูที่จะเข้าสู่พระ
นิพพานมีอยู่ทางเดียว คือ พระไตรลักษณ์
12. ผู้ปฏิบัติต้องใช้วิริยะ อุตสาหะอย่าง
เคร่งครัด บังคับตัวเองให้ลุกขึ้นเดิน
จงกรม นั่งปฏิบัติติดต่อกันไปดุจด้ายสน
เข็มฉะนั้น
13. ผู้ปฏิบัติย่อมเห็นความว่างเปล่าโดย
อาการ 6 คือ กำหนดทางตา หู จมูก ลิ้น
กายใจ ก็ว่างเปล่าจากสัตว์ บุคคล ตัวตน
เรา เขา ว่างเปล่าจากความเที่ยง ยั่งยืน
มั่นคง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ธรรมารมณ์ก็เป็นของสูญวิญญานที่อาศัย

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจก็ว่างเปล่า สัมผัส
ทาง ตา หู จมูก เป็นต้นก็ว่างเปล่า
เช่นเดียวกัน

สังขารเปกชาญาณ

สังขารเปกชาญาณ แปลว่า ปัญญาพิจารณา
เห็นรูปนามเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้ววางเฉย
ในรูปนามมีลักษณะดังนี้

- 1) ไม่ได้ยินดียินร้าย กำหนดรูปนามได้ง่าย
ที่สุดกำหนดได้สม่ำเสมอ เรียบร้อยดี ใจ
สบาย ปราศจาก อุปสรรคทั้งปวง ไม่กลัว
ไม่ยินดี มีใจเฉยๆ อยู่กับรูปนาม ใจ
เกิดดับเฉยอยู่
- 2) ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีสติสัมปชัญญะอยู่ไม่
เผลอจากรูปนาม
- 3) วางเฉยอยู่กับรูปนาม ทำใจง่าย กำหนด
สะดวกสบายดี ผู้ปฏิบัติไม่ถึงจะทราบไม่ได้
และจะอนุমানเอาเองก็ไม่ได้

- 4) สมาธิดี ใจสงบแน่วแน่ไปได้มานานๆ ดุจรถยนต์วิ่งไปบนถนนลาดยางดีๆ ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติรู้สึกเพลิดเพลินจนลืมเวลาไปก็มีและไม่อยากไปไหน ไม่อยากพบเห็นใคร ไม่นึกไม่คิดอะไรทั้งสิ้น นิเวศน์ทั้งหลายก็สงบลง ไม่มีมารบกวน
- 5) ยิ่งนานยิ่งละเอียด ยิ่งประณีตดูจคนร่อนแป้ง ยิ่งร่อนนานก็ยิ่งละเอียด ฉะนั้นรูปนามไม่ค่อยเห็นชัดแต่กำหนดได้ดี กำหนดได้อย่างสบาย มีใจสงบดีเป็นที่สุด
- 6) ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่รำคาญใจ ไม่มีอะไรมารบกวน ถึงจะมีเสียงมารบกวนก็ไม่รู้สึกฟุ้งซ่าน ไม่รู้สึกรำคาญใจจะอยู่กับรูปนามเป็นส่วนมากใจแคบเข้ามา อุปมาเหมือนยางที่ดึงยืดออกไป พอวางก็หดเข้ามาฉะนั้น
- 7) เวทนาไม่รบกวน กำหนดได้เพลิดเพลินสบายดีมีใจสงบยิ่งนัก และได้มีโอกาสพบเห็นความอัศจรรย์อย่างยิ่งในโอวาทานุ

ศาสน์แห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ตนเคยเชื่อบ้างและไม่เคยเชื่อบ้าง เป็นเหตุให้ตระหนักแน่แก่ใจของตนเองว่า คำสอนของพระพุทธเจ้านั้นวิเศษจริงๆ ทรงไว้ซึ่งคุณค่าอันสูง ควรแก่การปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง ถ้าเราไม่ได้ปฏิบัติจะเป็นเหมือนกับเราไม่ได้เข้าใกล้แก่นแท้ของพระศาสนาเลย

- 8) โรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ก็หาย จะหายไปได้โดยเด็ดขาดบ้าง เช่น โรคอัมพาต โรคประสาท โรคหืด โรคกระเพาะ โรคความดันโลหิตสูง โรคลมบ้าหมู เป็นต้น เมื่อปฏิบัติถึงสังขารุเปกญาณแล้ว โรคเหล่านี้อาจหายไปเลยก็มี เป็นเพียงหายไปชั่วคราวก็มี แต่การปฏิบัติวิปัสสนานี้ได้มีความมุ่งหมายที่จะรักษาโรคอย่างนี้ มุ่งรักษาโรคภายใน คือ กิเลส แต่โรคภายนอกก็เป็นผลพลอยได้ไปด้วย

อนุโลมญาณ

อนุโลมญาณ แปลว่า ปัญญาพิจารณารูปนาม อนุโลมตามญาณต่ำและญาณสูง เตรียมตัวเข้าสู่ มรรคผลนิพพานโดยอาการ 3 อย่าง อย่างใดอย่าง หนึ่ง มีลักษณะดังนี้ คือ

1. อนุโลมตามญาณต่ำ คือเริ่มปรากฏตั้งแต่ ญาณที่ 4 จนถึงญาณที่ 11 ถ้ายังข้ามไม่ได้ ต้องปฏิโลมถอยกลับมาอยู่มาตั้งแต่ญาณที่ 11-10-9-8-7-6-5-4 กลับไปกลับมาอยู่ อย่างนี้จนกว่าจะเข้ามาได้
2. อนุโลมตามญาณสูง คือ อนุโลมตามโพธิ ปกขियธรรม 37 ประการ ได้แก่ สติปัญญา 4 สัมมัตถฐาน 4 อินทรีบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 มรรค 8

อนุโลมญาณนั้น มีลักษณะที่จะพึงกำหนดรู้อยู่ 3 ประการ คือ

- 1) อนิจจัง ผู้ที่เคยให้ทานรักษาศีลมาจะผ่าน ทางอนิจจัง คือการพองยุบปรากฏเร็วขึ้นๆ

แล้วก็ดับวูบลงไป ผู้นั้นทราบได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งว่าดับลงไปตอนพองหรือตอนยุบ ตอนนั่งหรือตอนถูกอาการที่พองยุบเร็วขึ้นๆ นั้นเป็นอนิจจัง แปลว่า สิ้นไปหมดไป เสื่อมไป ดับไป การที่ทราบได้อย่างแจ่มแจ้งว่า ดับลงไป ตอนไหนนั้นเป็นอนุโลมญาณ เป็นความลึกสุดท้าย แต่ไม่ใช่ นึกเดา หรือคาดคะเนเอง ต้องรู้จริง เห็นจริง ในขณะปัจจุบันเท่านั้น

- 2) ทุกขัง ที่ได้เคยเจริญสมถกรรมฐานมาก่อน จะผ่านทางทุกขัง คือ เวลากำหนดพอง-ยุบ หรือนั่งถูกจะรู้สึกแน่นอึดอัด เมื่อกำหนดไปก็จะดับลงไป ตอนพองหรือตอนยุบ ตอนนั่งหรือตอนถูกอาการแน่นอึดอัดผิดๆ เป็นของน่ากลัว อาการที่ทราบได้ชัดว่า ดับลงไปตอนพองหรือตอนยุบ ตอนนั่งหรือตอนถูกนั้นเป็นอนุโลมญาณ

3) อนัตตา ผู้ที่ได้เคยเจริญวิปัสสนามาก่อน หรือได้สนใจต่อวิปัสสนาปุระกชาติ (ชาติ ปางก่อน) จะผ่านทางอนัตตา แล้วก็ดับวูบ ลงไป ผู้ปฏิบัติทราบได้ชัดเจนแจ่มแจ้งว่า ดับลงไปตอนพองหรือตอนยุบ ตอนนั่งหรือ ตอนถูก อนัตตา แปลว่า ไม่มีสาระ ไม่มี แก่นสารบังคับบัญชาไม่ได้ การที่ผู้ปฏิบัติ สามารถทราบได้ชัดเจนว่าดับลงไปตอน ไหนแน่ คือ ดับลงไปตอนพองหรือตอนยุบ ตอนนั่งหรือตอนถูกนั้นเป็น อนุโลมญาณ

อริยสัจ 4

ในญาณนี้อริยสัจ 4 ย่อมปรากฏชัดแจ่มแจ้งดี มีลักษณะดังนี้คือ

1. สมุทัยสัจ ได้แก่การที่ท้องเริ่มพอง เริ่มยุบ ในเวลาก่อนจะเข้าสู่โคตรภูญาณนั่นเอง เรียกว่า รูปชาติ นามชาติ คือความเกิดขึ้น ของรูปและนาม ได้แก่ รูปพองรูปยุบนั่นเอง ความเกิดขึ้นของพองของยุบ เป็นสมุทัยสัจ

มีพระบาลีในปฎิสมภิทามรคร์รับรองความ
ข้อนี้ไว้ว่า “ชาติสมุทฺทัยสจฺจ ชาติ คือ ความ
เกิดขึ้นของรูปและนามจัดเป็นสมุทฺทัยสัจ

2. ทุกขสัจ ได้แก่อาการที่พองยุบเป็นต้นนั้น
ทนอยู่ไม่ได้ ดับลงไป หมดไป สิ้นไป ดังมี
พระบาลีรับรองไว้ว่า “ชรามรณํ ทุกขสจฺจํ
ชรา คือ ความเสื่อมไปของรูปนาม มรณะ
คือ ความดับไป ตกไป ตายไป ของรูปนาม
จัดเป็นทุกขสัจ
3. นิโรธสัจ ได้แก่ อาการพองยุบเป็นต้นนั้น
ดับลงไปพร้อมกัน และจิตที่กำหนดรู้ก็ดับ
ไปพร้อมกัน คือ ถึงพระนิพพานนั่นเองดังมี
พระบาลีรับรองไว้ว่า “อุภินนํปิ นิสฺสรณํ”
อาการที่ทุกข์กับสมุทฺทัยทั้งสองนี้ดับลงไป
จัดเป็น นิโรธสัจ
4. มัคคสัจ ได้แก่ ปัญญาที่เห็นพองยุบ เป็น
ต้น ตั้งแต่เริ่มพอง กลางพอง สุดพอง ดับ
ลงไป สิ้นไป หมดไป ดังบาลีรับรองไว้ว่า

“นิโรธปชานนามคคส์จจ” ปัญญาที่ทราบ
ชัดซึ่งทุกข์สมุทัยว่า ดับลงไปตอนไหน
จัดเป็นมัคคส์จจ

โคตรภูญาณ

โคตรภูญาณ แปลว่า ปัญญาที่ตัดขาดจาก
โคตรของปุถุชนเข้าสู่โคตรของพระอริยเจ้า มี
ลักษณะดังนี้ คือ

รูปนามพร้อมกับจิตที่รู้ดับลงไป สงบไป เยียบ
ไป คือถึงพระนิพพานนั่นเอง หน่วงเอาพระนิพพาน
มาเป็นอารมณ์ ตรงที่เริ่มขาดความรู้สึกวินาทีกแรก
นั้นแหละจัดเป็นโคตรภูญาณ ทรงอยู่เพียง 1 ขณะ
จิตเท่านั้น ดังนี้ พระบาลีรับรองไว้ว่า

- 1) อุปฺปาทํ อภิภูยตีติ โคตรภู เป็นปัญญาที่
ครอบงำความเกิด เรียกว่า โคตรภูญาณ
- 2) ปวตตํ อภิภูยตีติ โคตรภู ปัญญาที่ครอบงำ
ความเป็นไปของรูปนาม เรียกว่า โคตรภู
ญาณ

- 3) พหิทธานุสขารนิมิตต์ อภิภูยยตีติ โคตรภู
ปัญหาที่ครอบงำ รูปนามภายนอก เรียกว่า
โคตรภูญาณ
- 4) อนุปปาท์ ปกขนทตีติ โคตรภู ปัญหาที่เล่น
ไปสู่ความไม่เกิดขึ้นของรูปนาม เรียกว่า
โคตรภูญาณ
- 5) อปฺปวตต์ นิโรธ นิพพาน ปักขนทตีติ โคตร
ภู ปัญหาที่เล่นไปสู่ความไม่เป็นไปของรูป
นาม คือ ความดับสนิท ได้แก่ พระนิพพาน
โคตรภู เรียกว่า ญาณ

มัคคญาณ

มัคคญาณ แปลว่า ปัญญาที่ตัดกิเลสเป็น
สมุจเฉท ประหารตามรูปศัพท์ มีความหมายอยู่
หลายประการ คือ

- 1) มัคคญาณ แปลว่า ปัญญาที่ทำลายกิเลสให้
เตียน กำจัดกิเลสออก ทำให้สะอาด

2) มัคคญาณ แปลว่า ปัญญาที่รู้หนทางเดิน
อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง และถูกต้องที่สุด คือ
เต็ม 100%

3) มัคคญาณ แปลว่า ปัญญาที่รู้ธรรมเป็น
เครื่องไปสู่พระนิพพาน ดังมีหลักฐาน
รับรองไว้ว่า มสิวิ คจฉตติ เอเตนาติ มคฺโค
มคฺคํ ปชานาตีติ มัคคญาณ แปลว่า ปัญญา
ที่รู้ชัดซึ่งธรรมเป็นเครื่องนำไปสู่พระ
นิพพาน ชื่อว่า มัคคญาณ

4) มัคคญาณ แปลว่า ปัญญาที่รู้ธรรมอัน
บุคคลผู้ต้องการพระนิพพานพึงแสวงหา

5) มัคคญาณ แปลว่า ปัญญาที่ฆ่ากิเลสไป
ม.แปลว่า ฆ่า ค. แปลว่า ไป ญาณ แปลว่า
ปัญญา

ลักษณะของมัคคญาณ มีดังนี้คือ

1) หลังจากขาดความรู้สึกลงไปแล้ว ทรงอยู่ 1
ขณะ ตรงนี้เป็นมรรค ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉท
ประหาร คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาสีลัพพต

ปราชญ์ชาดเต็ดลงไปตรงญาณนี้ญาณนี้มี
นิพพานเป็นอารมณ์ถึงพระนิพพานตรง
ญาณนี้หายสงสัยข้องใจในเรื่องบุญบาป
นรกสวรรค์ มรรคผลนิพพาน ตายแล้วเกิด
อีกหรือไม่ ก็ตรงญาณนี้ ญาณนี้เป็นโลกุต
ตระ

- 2) หลังจากโคตรภูญาณเกิดขึ้น 1 ขณะแล้ว
ทรงอยู่อีก 1 ขณะตรงนี้แหละเป็น มัคค
ญาณ

มัคคญาณจบ ฯลฯ

ผลญาณ

ผลญาณ แปลว่า ปัญญาที่เป็นผลของมรรค
คือหลังจากความตั้งมั่น

1. ขณะของมรรคดับไปแล้ว ผลจิตก็มีนิพพาน
เป็นอารมณ์เกิดขึ้น
2. ขณะจิตบ้างเมื่อมัคคญาณเกิด ผลญาณก็
เกิดตามมาทันที ไม่มีอะไรมาคั่นในระหว่าง
ได้เลย ผลญาณเป็นโลกุตตระเช่นเดียวกัน

กริยาที่เข้าสู่ความดับในโคตรภูญา

มัคคญาณ มีดังนี้คือ

- 1) ดับเจียบตอนแรกเป็นโคตรภูญาณ มีนิพพานเป็นอารมณ์อยู่ระหว่างโลกีย์กับโลกุตตระต่อกัน
- 2) ดับเจียบตอนกลางเป็นมัคคญาณ มีนิพพานเป็นอารมณ์โลกุตตระ ประหารกิเลสตรงนี้
- 3) ดับเจียบตอนสุดท้ายเป็นผลญาณ มีนิพพานเป็นอารมณ์โลกุตตระ

การประหารกิเลสของมัคคญาณ เรียกว่า สมุจเฉทประหาร คือ ละกิเลสได้โดยเด็ดขาด ไม่มีวันจะกลับคืนมาได้อีกเลย ส่วนในผลญาณนั้น เรียกว่าปฏิบัติสัมภวนพหาน อุปมาเหมือนไฟที่กำลังลุกไหม้ติดฟืนอยู่ บุคคลต้องการจะดับไฟจึงเอาน้ำไปรดลงที่ฟืนนั้น ไฟก็จะดับไปแต่ไฟดับไปแล้วไอรุ่นยังมีเหลืออยู่ ต่อเมื่อเอาน้ำรดลงไปอีก 2 หรือ 3 ครั้ง ไอรุ่นก็จะเจียบหายไปชอนี้ฉับใด กิเลสก็ฉับนั้น เมื่อถูกประหารโดยมัคคญาณเป็นสมุจเฉทแล้ว

แต่อำนาจของกิเลสยังเหลืออยู่ ดังนั้นจึงต้อง
ประหารด้วยอำนาจของผลญาณอีก ซึ่งเรียกว่า
ปฏิบัติสัมภวนพหวน แปลว่า ละด้วยอาการอันสงบ
ระงับ

ปัจจเวกขณะญาณ

ปัจจเวกขณะญาณ แปลว่า ปัญญาที่ย้อนกลับไป
ไปพิจารณา มรรคผล นิพพาน กิเลสที่ละได้กิเลสที่
เหลืออยู่มีอยู่ 5 ประการ คือ

1. พิจารณามรรคว่า เรามาแล้ว โดยมรรคนี้
2. พิจารณาผลว่า อานิสงค์นี้เราได้แล้ว
3. พิจารณากิเลสที่ละแล้ว กิเลสเหล่านี้เราละ
ได้แล้ว
4. พิจารณากิเลสที่เหลืออยู่ว่า กิเลสเหล่านี้
ของเรายังเหลืออยู่
5. พิจารณานิพพานว่า ธรรมวิเศษนี้ เราแห่ง
ตลอดแล้วโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์

สรุปความว่าการที่ผู้ปฏิบัติกำหนดพองยุบอยู่
นั้นเวลาจะเข้าสู่มรรคผลนิพพานมีอาการเป็น 3

อย่าง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดังได้แสดงมาแล้วข้างต้นนั้น ส่วนปัจเจกเวกขณญาณนี้ ได้แก่ อาการที่กำลังกำหนดพองยุบอยู่แล้วขาดความรู้สึกไปหมดสิ้น ครั้นรู้สึกตัวขึ้นมาพิจารณาว่า เอ๊ะนี่เราเป็นอะไรไปแล้วรีบกำหนดพองยุบต่อไป ออกพองยุบจะรู้สึกชัดเจนนกว่าปกติ การพิจารณาว่า เอ๊ะเราเป็นอะไรไปเป็นปัจเจกเวกขณญาณ

สมาบัตินั้นมีอยู่ 3 อย่าง คือ ญาณสมาบัติ 1, ผลสมาบัติ 1, นิโรธสมาบัติ 1 ในที่นี้จะยกมาเฉพาะผลสมาบัติเท่านั้น ผลสมาบัติคือการเข้าไปชมผลของมรรคที่ตนได้ผ่านมาแล้วนั้น อธิษฐานให้จิตดับสงบเสียบไปโดยไม่รู้สึกตัวเลย ประมาณ 5 นาที 10 นาที จนถึง 24 ชั่วโมง หรือมากกว่านั้นก็ได้ ทั้งนี้แล้วแต่กำลังของสมาธิ ถ้าสมาธิดีก็อยู่ได้นาน ถ้าสมาธิไม่ดีอยู่ได้นิดหน่อย เช่น 5 นาทีบ้าง 10 นาทีบ้าง

อาการที่พองยุบ ปรากฏเร็ว เป็นอนิจจัง

อาการที่พอง-ยุบปรากฏแน่นๆ อึดอัด ไม่สบายหายใจเป็นฝืดๆ เป็นทุกซัง

อาการที่พอง-ยุบ ปรากฏแผ่วเบาบ้าง สม่่าเสมอกันบ้าง เป็นอนัตตา

รู้ว่าดับลงไปตอนพองหรือตอนยุบ ตอนนั่งหรือถูกเป็นอนุโลมญาณ ได้แก่ ความรู้สึกครั้งสุดท้าย

การขาดความรู้สึกครั้งแรกที่รูปรูปนามครั้งแรก เป็นโคตรภูญาณ หลังจากขาดความรู้สึกนั้นไปแล้วทรงอยู่ขณะเป็นมัคคญาณ พอรู้สึกตัวขึ้นมาพิจารณาว่า “เอ๊ะเราเป็นอะไรไป” ง่วงนอนหรืออย่างไรเป็นปัจจเวกขณญาณ

เจียบขาดความรู้สึกไปประมาณ 5 นาที 10 นาที 20 นาที 30 นาที เป็นต้น เป็นผลสมบัติ

คุณสมบัติของนักปฏิบัติ (10/100)

คุณสมบัติของนักปฏิบัติในที่นี่ ได้แก่ เครื่องตัดสินว่าใครปฏิบัติสำเร็จมรรค ผล นิพพานหรือไม่

มีเครื่องพิสูจนมีเครื่องตัดสินอยู่ 4 ประการ นิยม
เรียกว่า ธรรมาทาสะ แปลว่า กระจก คือ พระธรรม
คือ

1. พุทฺธเจ อเวจฺจปฺปสาเทน สมณนาโคโต
ประกอบด้วย ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า
อย่างไม่หวั่นไหว เช่น วิสาขอุบาสกเป็น
ตัวอย่าง
2. ธมฺเม อเวจฺจปฺปสาเท สมณนาโคโต
ประกอบด้วย ความเลื่อมใสในพระธรรม
อย่างไม่หวั่นไหว เช่น สุปปพุทธะกุกฺกุฏี เป็น
ตัวอย่าง
3. สงฺฆเ อเวจฺจปฺปสาเทน สมณนาโคโต
ประกอบด้วยความเลื่อมใสในพระสงฆ์
อย่างไม่หวั่นไหว เช่น ภรรยาของพราหมณ์
การทวาชโคตร พระวัคกลี เป็นตัวอย่าง
4. อริยกนฺเตหิ สีเลหิ สมณนาโคโต
ประกอบด้วยศีลอันพระอริยเจ้าใคร่ชอบใจ
คือมีศีลบริบูรณ์ เช่น ถ้าเป็นคฤหัสถ์ ก็มีศีล

5 บริสุทธิ์บริบูรณ์ไม่ขาด ไม่ทะเลาะ ไม่ต่าง ไม่
พร้อย เป็นไท นักปราชญ์สรรเสริญ ไม่ถูก
ค้นหาแต่จะต้อง เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ ถือ
มันเป็นนิจศีลตลอดชีวิตตายไปแล้วเกิดใหม่
อีกก็ยังไม่ละ ไม่เว้น เว้นยังถือนั่นอยู่

ผู้ใดประกอบไปด้วยคุณสมบัติ 4 ประการนี้
โดยบริสุทธิ์บริบูรณ์พร้อมมูลแล้ว ผู้นั้นย่อม
สามารถพยากรณ์ตนเองได้ที่เดียวว่า

- 1) ชีณนิรโมหิ เราเป็นผู้พ้นแล้วจากนรก
- 2) ชีณตริจฉานโยนิ เราเป็นผู้พ้นแล้วจาก
กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน
- 3) ชีณเปตติวิสโย เราเป็นผู้พ้นแล้วจากเปรต
อสุรกาย
- 4) ชีณาปายทุกคตวินิปาโต เราเป็นผู้พ้นแล้ว
จากอบายทุกคติ วินิบาติ
- 5) โสตปนโนหสมิ เราเป็นโสดาบัน
- 6) อวินิปาตธมโม เราเป็นผู้มีธรรมอันไม่กำเริบ
- 7) นียโต เราเป็นผู้เที่ยงแล้ว

8) สุขุมโพธิ์ปราชญ์ เราเป็นผู้ที่มีมรรคผล
นิพพานเบื้องสูงเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

กิเลสที่พระอริยบุคคลละได้

- 1) พระโสดาบัน ละทวิภูติกิเลส 1 วิจิกิจฉากิเลส
1 กิเลสที่เหลือชนิดที่นำไปสู่อบายภูมิทั้ง 4
ละได้เด็ดขาด
- 2) พระสกทาคามี ละกิเลสอย่างหยาบได้
- 3) พระอนาคามี ละโลภะที่เกี่ยวกับกามราคะ
ได้ 1 โทสะ 1 ที่เหลือทำให้เบาบางลง
- 4) พระอรหันต์ ละกิเลสที่เหลือได้ทั้งหมด

การเกิด

- 1) พระโสดาบัน จะเกิดอีกไม่เกิน 7 ชาติ
- 2) พระสกทาคามี จะเกิดอีกไม่เกิน 1 ชาติ
- 3) พระอนาคามี จะเกิดอีกในชั้นพรหม
สุทธาวาส
- 4) พระอรหันต์ ไม่เกิดอีก

วิธีอธิษฐานเข้าผลสมาบัติ

วันที่ 1 อธิษฐานเปลี่ยนอารมณ์ ตั้งนะโม 3 ครั้ง แล้วว่าธรรมะอันใดที่ยังเกิดแล้ว ขอยอย่าได้มาบังเกิด ส่วนธรรมะพิเศษอันใดที่ยังไม่มาบังเกิดขอยจงมาบังเกิดในรูปนามของข้าพเจ้า ภายใน 24 ชั่วโมงนี้ว่า 3 ครั้ง พระอาจารย์นำว่า อธิษฐานเนสัชชีไม่นอน 1 คืน ถ้าง่วงให้ลุกเดินบ่อยๆ

วันที่ 2 อธิษฐานดับเร็ว ว่าดังนี้ ตั้งนะโม 3 จบ ภายในชั่วโมงนี้ขอให้เกิด-ดับเกิดขึ้นบ่อยๆ อย่างน้อย 20 ครั้ง พอได้ 20 ครั้ง ต่อมาอธิษฐาน 30 นาที 10 ครั้ง อย่างน้อย พอได้ให้ลดมา 15 นาที 7 ครั้ง 5 นาที 3 ครั้ง พอได้ครบจำนวนแล้วให้อธิษฐานดับนาน

เมื่อเดินจงกรม 1 ชั่วโมงแล้ว นั่งตั้งนะโม 3 ครั้ง อธิษฐานว่าภายในชั่วโมงนี้ ขอให้จิตเข้าสู่ผลสมาบัติได้นานที่สุดในวันนี้อธิษฐานอย่างนี้ทั้งวัน วันที่สอง-สาม อธิษฐานดับนานจาก 10-20-30 นาที 1 ชั่วโมง 2-3-4-5-10-24 ชั่วโมง ไปตามลำดับ

ถ้ายังไม่ได้ก็ให้อธิษฐานซ้ำจนกว่าจะได้ พอได้แล้วก็
อธิษฐานเพิ่มขึ้นไปจนถึง 24 ชั่วโมง

อธิษฐานทวนญาณ

ผู้ผ่านญาณ 16 ได้แล้วจะสามารถอธิษฐาน
ทวนญาณได้จากญาณที่ 4 ถึงญาณ 11 เช่น ภายใน
ชั่วโมงนี้ ขอให้อุทกัพพญาณจงมาบังเกิดในรูป-
นามของข้าพเจ้า หรือจะเอาภายใน 24 ชั่วโมงนี้ก็
ได้ชั่วโมงละญาณหรือวันละ 1 ญาณ

แสดงกรรม 16 โดยแบ่งเป็น 4 หมวด

1. ชนกั อุกตถมภกั อุกปีฬกั อุกฆาตกญเจติ
กิจจวเสนฯ เชื่อว่ากรรม ว่าโดยกิจ 4 อย่าง
คือ
 1. ชนกกรรม กรรมที่ย่อมทำให้วิบาก
เกิดขึ้น
 2. อุกตถัมภกกรรม กรรมที่ย่อมช่วย
อุดหนุนกรรมอื่นๆ

3. อุปปีฬกกรรม กรรมที่ย่อมเข้าไป
เบียดเบียนกรรมอื่นๆ
 4. อุปฆาตกรรม กรรมที่ย่อมเข้าไปตัด
รอนกรรมอื่นๆ หรือตัดรอนผลของ
กรรมอื่นๆ
2. ครุกัม อาสนนัม อาจิณณัม กภูตตาทกมมญเจติ
ปากทานปริยาเยนฯ ว่าโดยลำดับแห่งการ
ให้ผลมี 4 อย่างคือ
1. ครุกกรรม กรรมอย่างหนักที่กรรมอื่นๆ
ไม่สามารถจะห้ามได้
 2. อาสนนกรรม กรรมที่ทำไว้เมื่อใกล้จะ
ตาย
 3. อาจิณณกรรม กรรมที่เคยทำไว้เสมอ
 4. กภูตตาทกรรม กรรมที่ทำไว้พอประมาณ
ไม่เท่าถึงกรรมทั้ง 3 นั้น หรือกรรมที่เคย
ทำไว้ในอดีตภพ
3. ทิฏฐธมม เวทนียัม อุปุปชชเวทนียัม อปรา
ปริย เวทนียัม อโหสิกกมมญเจติ ปากกาลว

เสน จตตาริกมมานิ นาม ๆ ว่าโดยเวลา
ให้ผลมี 4 อย่างคือ

1. ทิฏฐธัมมเวทียกรรม กรรมที่ให้ได้รับผล
ในปัจจุบันชาตินี้
 2. อุปปัชชเวทนิยกรรม กรรมที่ให้ได้ผลใน
ชาติที่ 2
 3. อปรายปริยเวทนิยกรรม กรรมที่ให้
ได้ผลในชาติ 3 เป็นต้น ไปจนกว่าจะถึง
พระนิพพาน
 4. อโหสิกรรม กรรมที่ไม่ให้ผล
4. ตถา อกุสลํ กามาวจรกุสลํ รูปาวจรกุสลํ
อรูปวจรกุสลญเจติ ปากฎฐานวเสนฯ ว่า
โดยฐานะที่ให้ผลมี 4 อย่างเหมือนกัน คือ
1. อกุศลกรรม
 2. กามาวจร-กุศลกรรม
 3. รูปวจรกุศลกรรม
 4. อรูปวจร กุศลกรรม

แสดงการจำแนกอกุศลกรรมโดยทวาร 3

5. ตตถ อกุสลํ กายกมมํ วจีกมมํ มโนกมม มณฺเฑติ กมฺมทวารวเสนตวิธํ โหติฯ ในกรรมทั้ง 4 ประเภท ที่ว่าโดยอำนาจแห่งภูมิอันเป็นที่ให้ผลเกิดขึ้นนั้นอกุศลกรรม 3 อย่างโดยอำนาจแห่งเหตุที่ให้สำเร็จการกระทำ คือ
1. กายกรรม
 2. วจีกกรรม
 3. มโนกรรม

กายกรรม 3

6. กตํ ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ กาเมสุมิจฺฉาจาโรเจติ กายวิญญุตติ สงฺขาเต กาย ทฺวาเร พาหุลลวุตฺติ โต กายกมมํ นามฯ
- อกุศลกรรมที่ว่าโดยอำนาจแห่งเหตุที่ให้สำเร็จการกระทำมี 3 อย่างนั้นเป็นอย่างใด การฆ่าสัตว์ 1 การลักทรัพย์ 1 การประพฤตินิดในกาม 1 3 อย่างนี้ชื่อว่ากายกรรม เพราะเกิดในกายทวาร คือ กายวิบัญญัติ เป็นส่วนมาก

วจีกรรม 4

7. มุสาวาท โท ปิสุณวจา ผรุสวจา สมผสปลา
โน เจติวจีวิญญุตติสงฺขาเต วจีทวारे
พาหุลลุตฺตโต วจีกมมํ นามฯ

การกล่าวเท็จ 1 กล่าววาจาส่อเสียด 1 กล่าว
วาจาหยาบ 1 กล่าววาจาที่ไม่เป็นประโยชน์ 1

ทั้ง 4 อย่างนี้ชื่อว่าวจีกรรม เพราะเกิดในวจี
ทวาร คือ วจีวิญญุตติเป็นส่วนมาก

นโมกรรม 3

8. อภิซฆา พยาปาโท มิจฉาทิฏฐิ เจติ อญญุต
ราปี วิญญุตติยา มนสมิเยวंपาหุลลุตฺตโต
มโนทมมํ นามฯ

การเพ่งเล็งอยากได้ของๆ คนอื่นโดยไม่ชอบ
ธรรม 1, การคิดพยาบาทปองร้ายผู้อื่น 1, การเห็น
ผิด 1 ทั้ง 3 อย่างนี้ชื่อนโมกรรม เพราะว่าเมื่อ
ยกเว้นจากกายวิญญุตติ วจีวิญญุตติแล้ว ก็เกิดในมโน
ทวารเท่านั้นเป็นส่วนมาก

แสดงสมุฏฐานที่เป็นเหตุแห่งอกุศลกรรมบถ

10

เตสุ ปาณาติปาโต อภิชฌามิจฉาทิฏฐิ 1 ^{ทั้งนี้}
ย่อมนเกิดขึ้นเพราะโลภมูล

9. เตสุ ปาณาติปาโต ผรุสวาจา พยาปาโทจ
โทสมุเลน ชายนฺติฯ

ในอกุศลกรรมบถ 10 นั้น ปาณาติบาต 1
ผรุสวาท 1 พยาบาท 1 ^{ทั้ง} 3 ^{นี้}ย่อมนเกิดขึ้นเพราะ
โทสมุลจิต

10. กามเมสุมิจฉาจาโร อภิชฌา มิจฉาทิฏฐิ
โลภมูลเลนฯ กามเมสุมิจฉาจาร 1 อภิชฌา
1 มิจฉาทิฏฐิ 1 ^{ทั้ง} 3 ^{นี้}ย่อมนเกิดขึ้นเพราะ
โลภมูลจิต

11. เสสานิ จตตาริปี ทวีหิ มุเลหิ สมภวนติฯ
อกุศลกรรมบถที่เหลือ 4 คือ อทินนาทาน 1
มุสาวาส 1 ปิสุณวาจา 1 สัมผัสปลาท 1 เพราะโลภ
มูลจิต

12. จิตตูปปาทวเสน ปเนตํ อกุศลสํ สพฺพถาปิ
ทวาทสววิโหติงฯ

อกุศลกรรมนี้ เมื่อว่าโดยอำนาจแห่งการ
เกิดขึ้นของจิตแล้วแม้แต่ประการใดก็ตามย่อมมี 12

กามกุศลกรรม 3 อย่าง

13. กามวจร กุสลมฺปิ กายทฺวาเร ปวตฺต
มโนกมฺมญฺเจติ กมฺมทฺวารวเสน ติวริํ โหติฯ

กามาวจรกุศล ว่าโดยทวาร กรรมที่เกิดใน
มโนกรรมที่เกิดในมโนทวาร

กามาวจรกุศลว่าโดยทวารก็มี 3 อย่าง
เช่นเดียวกันคือ กายกรรมที่เกิดในทวาร วจกรรมที่
เกิดในวจิตวาร มโนกรรมที่เกิดในมโนทวาร

14. ตถา ทานสีลภาวนาว เสนฯ

กามาวจรกุศลว่าโดยประเภทของทาน สีล
ภาวนา แล้วก็มี 3 อย่างเหมือนกัน

15. จิตตูปปาทวเสน ปเนตํ อฏฺฐวริํ โหติฯ

กามาวจรกุศลกรรมนี้ เมื่อว่าโดยอำนาจแห่ง
การเกิดขึ้นของจิตแล้วย่อมมี 8

บุญญกริยาวัตร 10

16. ทาน สील ภาวนา อปจายน เวยยาวจจ
ปตติทาน ปตติทาน ปตตานุโมทน ฌมมสา
สวณฌมมเทสนา ทิษฐิซุภมมวเสน ทสวิธ
โหติฯ

- 1) ทาน การให้ทาน
- 2) สील การรักษาศील
- 3) ภาวนา การเจริญสมณะ วิปัสสนา
- 4) อปจายน การประพุดิอ่อนน้อมด้วย
กายหรือด้วยวาจาแก่บุคคลผู้มีคุณวุฒิ
และวัยวุฒิ
- 5) เวยยาวจจ การปฏิบัติ การงาน
ช่วยเหลือแก่บุคคลหรือสถานที่ที่
สมควร
- 6) ปตติทาน การแผ่ส่วนบุญ
- 7) ปตตานุโมทน การอนุโมทนาในส่วน
บุญ
- 8) ฌมมสวณ การฟังธรรม

9) ธรรมเทศนา การแสดงธรรม

10) ทิฏฐิขุกุมม การทำความเห็นตรง

17. ตั ปเนตฺ วิสตีวิธมปี กามาจร กมฺมนิจ เจ
วา สงฺขํคจฺจติฯ

อกุศลกรรม 12 กุศลกรรม 8 รวมทั้ง 20 นี้
ย่อมเรียกว่า การมาวจรกรรมเท่านั้น

รูปกุศลกรรม 5 อย่าง

18. รูปาวจรกฺุสลํ ปน มโนกมฺมเมว ตถฺยจ
ภาวนามยํ อปนาปตตํ ญานงฺค เถทเทน
ปญฺจวิธํ โหติฯ

ส่วนรูปาวจรกุศลกรรมเป็นมโนกรรมอย่าง
เดียวจนโมกรรมนี้ย่อมสำเร็จด้วยภานามัยและ
อัปนาณาน เมื่อว่าโดยประเภทแห่งองค์ฌานแล้ว
มี 5 อย่าง

อรูปกุศลกรรม 4 อย่าง

19. ตถา อรูปาวจรกฺุสลญฺจ มโนกมฺมํ ตมปี
ภาวนามยํ อปปนามปตติ อารมฺมมณเณ
เทน จตฺตพฺพิธํ โหติฯ

อรุปวจรกุศลกรรมก็เหมือนกัน คือเบน
มโนกรรมนี้ย่อมสำเร็จด้วยภาวนามัยเช่นเดียวกัน
และถึงอุปปนาณานเมื่อว่าโดยประเภทแห่งอารมณ์
มี 4 อย่าง จำแนกกามาวจรกรรม 20 ที่ให้ผล
เกิดขึ้นในกามภูมิ 11 ในปฏิสนธิกาลและปัตติกาล

20. เอตถากุศลมมุทวจรหิติ อปายภูมิมิ
ปฏิสริ ชเนติ ปวตติยิ ปนสพพมปิ ท
วาสิริ สตตากุศลปากานิ สพพตถาปี
กามโลเก รูปโลเกยถารหิ วิปจจติฯ

ในกรรม 4 อย่างนั้น อกุศลกรรม 11 เว้น
อุทัจจสทคตอกุศลกรรม 1 ให้เกิดปฏิสนธิจิต
เจตสิกและกัมมชรูป ในอบายภูมิ 4 แต่ในปัตติ
กาลอกุศลกรรมทั้งหมด 12 นั้น ในอกุศลวิบาก 7
เกิดเป็นผลในกามภูมิ 11 ทั้งหมด และในรูปภูมิ 15
(เว้นอสังญีสัตตาภูมิ) ตามสมควร

21. กามาวจรกุศลมปิ กามสุคตियเมวปฏิสนธิ
ชเนติ, ตถา ปวตติยญจ มหาวิปากานิ,

อเหตุกวิปากนิ ปน อฏฐปิ สพพตถาปี
กามโลก รูปโลกะ ยถารหิ วิปจจติฯ

สำหรับกามาวจรกุศลกรรม 8 ทำให้ปฏิสนธิ
จิตเจตสิกและกัมมชรูปเกิดตาขึ้น ในกามสุคติภูมิ 7
เท่านั้น ส่วนในปวัตติกาล กามาวจรกุศลกรรม 8
ทำให้มหาวิปากจิต 8 เกิดเป็นผลในกามสุคติ 7
เท่านั้น แต่ทำให้อเหตุกกุศลวิปาก 8 เกิดเป็นผลใน
กามภูมิ 11 ทั้งหมดและในรูปภูมิ 15 (เว้นอสังญ
สัตตตภาภูมิ) ตามสมควร

แสดงการจำแนกผลของมหากุศลกรรมปิติ
เหตุกอกกัฏฐะ เป็นต้น

ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

22. ตตถาปี ติเหตุกมุกกัฏฐั กุสลั ทิเหตุกั
ปฏิสนธิ ทตวา ปวตเต โสฬสวิปากานิ
วิปจจติฯ

ในกามาวจรกุศลกรรมทั้ง 8 นั้น กุศลกรรม
ชนิดที่เป็นติเหตุกะและอกกัฏฐะนั้น ย่อมให้ผล

ปฏิสนธิที่เป็นชนิดดีเกิด แล้วทำให้วิปากจิต 16
เกิดเป็นผลใน

23. ดีเหตุกโหมกั ทวิเหตุกมุกกฏญญจ กุสลํ ทิ
วิเหตุกปฏิสนธิ ทตวา ปวตเตติ เหตุกรหิ
ตานิ ทวาทสวิปากานิ วิปจจติฯ

กุศลกรรมที่เป็นดีเหตุกโหมกะและที่เป็นทวิ
เหตุกอกัฏฐะทั้ง 2 นี้ ย่อมให้ผลปฏิสนธิที่เป็นชนิด
ทวิเหตุแล้วทำให้วิปากจิต 12 เว้นมหาวิปากญาณ
สัมปยุตตจิต 4 เกิดเป็นผลในปวัตติกาล

คาถาสังคหะแสดงมติของเกจิอาจารย์

มหาทัตตะเถระที่อยู่ในสำนักโมระวาปี

24. อสงฺขารํ สสงฺขาร วิปากานิ น ปจจติ สสง
ขารม สสงฺขาร วิปากานีติ เกจิ น.ฯ

เกจิอาจารย์ คือ มหาทัตตเถระ กล่าวว่ากุศล
กรรม ชนิดที่เป็นอสังขาริกไม่ให้สังขาริกวิปากเกิด
เป็นผลและกุศลกรรม ชนิดที่เป็นสังขาริก ไม่ให้อสัง
ขาริกวิปากเกิดเป็นผล

25. เตสํ ทฺวาสทส ปากานิ ทสากฺกุญฺญ จยถากุมํ
ยถาวุตฺตานุสาเรส ยถาสมถวิมุทฺทิสฺส
แสดงจำนวนวิบากของกามาจรกุศลกรรมใน
วาทะของเกจิอาจารย์ทั้งหลายตามที่จะเป็นได้
โดยนัยดังได้กล่าวมาแล้วนั้น คือ วิปากจิต 12-10-
8 จำแนกรูปาวจรกุศลกรรม 5 ที่ให้ผลเกิดขึ้นใน
รูปภูมิ 16

26. รูปาวจรกุสลํ ปน ปฐฺมชฌานํ ปริตฺตํ
ถาเวตฺวาพรหมหาริสฺสฺส เซสุฯ
ส่วนรูปวจร กุศลกรรม เมื่อเจริญปฐมฌาน
อย่างต่ำ แล้วผลย่อมเกิดในพรหมปารีสัชชาภูมิ

27. ตฺเทว มชฌิมํ ถาเวตฺวา พรหมปุโรหิ เตสุฯ
เมื่อเจริญปฐมฌานนั้นเองเป็นอย่างกลางแล้ว
ผลย่อมเกิดในพรหมปุโรหิตาภูมิ

28. ปริตฺตํ ถาเวตฺวา มหาพรหม เมสุฯ
เมื่อเจริญปฐมฌานนั้น เมื่ออย่างประณีตแล้ว
ผลย่อมเกิดในมหาพรหมภูมิ

29. ตถา ทุติยชฌานํ ตติยชฌานญจ ปริตตํ
ภาเวตวา ปริตตาทะสฺสุฯ
เมื่อเจริญทุติยฌานหรือตติยฌานอย่างต่ำแล้ว
ผลย่อมเกิดในปริตตราภาวภูมิ
30. มชฺฌิมํ ภาเวตวา อปฺปมาณาทะสฺสุฯ
เมื่อเจริญทุติยฌานหรือตติยฌานอย่างกลาง
แล้ว ผลย่อมเกิดในอัปฺปมาณาภูมิ
31. ปณฺีตํ ภาเวตวา อาภสฺสเรสุฯ
เมื่อเจริญทุติยฌาน หรือตติยฌานอย่างประณีต
แล้ว ผลย่อมเกิดในอาภัสสนาภูมิ
32. จตฺตถชฌานํ ปริตตํ ภาเวตวา ปริตตสุ ทะสฺสุฯ
เมื่อเจริญจตฺตถฌานอย่างต่ำแล้วผลย่อมเกิด
ในปริตตสุภาวภูมิ
33. มชฺฌิมํ ภาเวตวา อปฺปมาณสุทะสฺสุฯ
เมื่อเจริญจตฺตถฌานอย่างกลางผลย่อมเกิด
ในอัปฺปมาณสุภาวภูมิ

34. ปณิบัติ ภาเวตวา สุขิกิณฺเฬสุฯ
เมื่อเจริญจิตตภาวนาอย่างประณีตแล้ว ผลย่อม
เกิดในสุภิกิณฺหาภุมิ
35. ปญฺจมชฺฌานํ ภาเวตวา เวหฺปฺพลฺลสุฯ
เมื่อเจริญปัญจฌานแล้วผลย่อมเกิดในเวหฺป
ผลาภุมิ
36. ตเทวํ สญฺญวិรํคํ ภาเวตวา อสญฺญ สตฺเตสุฯ
เมื่อเจริญปัญจฌานนั้นแหละ โดยปราศจาก
ความยินดีในสญฺญา คือนามธรรมแล้ว ผลย่อมเกิด
ในอัสญฺยสฺตฺตาภุมิ
37. อนาคามีโน ปนฺ สุทฺธาวาเสสุ อฺุปฺปชฺ ฌนฺติฯ
พระอนาคามีบุคคลที่ได้ปัญจฌานเท่านั้น
ย่อมเกิดในชั้นสุทฺธาวาเสภุมิ 5
ฉะนั้นการช่วยอุดหนุนของปิตถัมภกกรรม แก่
ชนกกรรมที่ยังไม่มีโอกาสส่งผลให้ได้มีโอกาสส่งผล
นั้นจำแนกออกเป็น 8 ประเภทด้วยกัน คือ

- 1) กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วย
อุทหนุนแก่กุศลชกกรรมในอดีตภพอย่าง
หนึ่ง
- 2) กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วย
อุทหนุนแก่กุศลชกกรรมในปัจจุบันภพ
อย่างหนึ่ง
- 3) อกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วย
อุทหนุนแก่อกุศลชกกรรมในอดีตภพ
อย่างหนึ่ง
- 4) อกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วย
อุทหนุนแก่อกุศลชกกรรมในปัจจุบันภพ
อย่างหนึ่ง
- 5) กุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบัน
ภพ ช่วยอุทหนุนแก่กุศลชกกรรมในอดีต
ภพอย่างหนึ่ง
- 6) กุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบัน
ภพ ช่วยอุทหนุนแก่กุศลชกกรรมใน
ปัจจุบันภพอย่างหนึ่ง

7) อกุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบัน
ภาพ ช่วยอุดหนุนแก่อกุศลชนกกรรมในอดีต
ภาพอย่างหนึ่ง

8) อกุศลที่เกิดขึ้นเป็นปกติอยู่เสมอในปัจจุบัน
ภาพ ช่วยอุดหนุนแก่อกุศลชนกกรรมใน
ปัจจุบันภาพอย่างหนึ่ง

อุปถัมภ์ภกกรรม ช่วยอุดหนุนชนกกรรมที่มี
กำลังมีโอกาสนำผลให้กำลังในการให้ผลบริบูรณ์
ยิ่งขึ้นนั้นมี 10 ประเภทคือ

1. กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วย
อุดหนุนแก่อกุศลชนกกรรมในอดีตภาพที่
กำลังมีโอกาสนำผลอยู่อย่างหนึ่ง

2. กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วย
อุดหนุนแก่อกุศลชนกกรรมในปัจจุบันภาพที่
กำลังมีโอกาสนำผลอยู่อย่างหนึ่ง

3. อกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วย
อุดหนุนแก่อกุศลชนกกรรมในอดีตภาพที่
กำลังมีโอกาสนำผลอยู่อย่างหนึ่ง

4. อกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยอุททหนุ่แ่อกุศลชนกรรรมในปัจจุบั้ณภพที่กำล้งมีโอกาสให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
5. กุศลที่เกิดขึ้นในปวัตตติกาล ช่วยอุททหนุ่แ่อกุศลชนกรรรมในอดีตภพที่กำล้งมีโอกาสให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
6. กุศลที่เกิดขึ้นในปวัตตติกาล ช่วยอุททหนุ่แ่อกุศลชนกรรรมในปัจจุบั้ณภพที่กำล้งมีโอกาสให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
7. อกุศลที่เกิดขึ้นในปวัตตติกาล ช่วยอุททหนุ่แ่อกุศลชนกรรรมในอดีตภพที่กำล้งมีโอกาสให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
8. อกุศลที่เกิดขึ้นในปวัตตติกาล ช่วยอุททหนุ่แ่อกุศลชนกรรรมในปัจจุบั้ณภพที่กำล้งมีโอกาสให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง
9. กุศลที่เกิดขึ้นในอดีตภพ ช่วยอุททหนุ่แ่อกุศลชนกรรรมในปัจจุบั้ณภพที่กำล้งมีโอกาสให้ผลอยู่อย่างหนึ่ง

อุปถัมภ์กิจกรรม ช่วยอุดหนุนแก่รูปนามที่เป็น
วิบากของชนกกรรมให้เจริญขึ้นและตั้งอยู่นั้นมี 7
ประเภท คือ

- 1) กุศลที่เคยกระทำมาในภพก่อนๆ ช่วย
อุดหนุนแก่รูปนามที่เกิดจากกุศลชนกกรรม
อย่างหนึ่ง
- 2) กุศลที่เคยกระทำในภพนี้ ช่วยอุดหนุนรูป
นามที่เกิดจากกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง
- 3) อกุศลที่เคยกระทำมาในภพก่อนๆ ช่วย
อุดหนุนรูปนามที่เกิดจากอกุศลชนกกรรม
อย่างหนึ่ง
- 4) อกุศลที่เคยกระทำในภพนี้ ช่วยอุดหนุนรูป
นามที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง
- 5) กุศลที่เคยกระทำมาในภพก่อนๆ ช่วย
อุดหนุนรูปนามที่เกิดจากอกุศลชนกกรรม
อย่างหนึ่ง
- 6) กุศลที่เคยกระทำในภพนี้ ช่วยอุดหนุนรูป
นามที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง

7) อุกุศลที่เคยกระทำในภพนี้ช่วยอุดหนุนรูป
นามที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง
อุปปีฬกรรม ที่เบียดเบียนชนกกรรมที่อื่นๆ
ที่มีสภาพตรงกันข้ามกับตนนั้นมีทางเบียดเบียน 2
อย่าง คือ

1. เบียดเบียนเพื่อไม่ให้โอกาสส่งผล
2. เบียดเบียนชนกกรรมที่มีโอกาสส่งผลอยู่
แล้วนั้น ให้มีกำลังลดน้อยลงได้ผลไม่
เต็มที่

ฉะนั้นการเบียดเบียนของอุปปีฬกรรมนี้ จึงมี

3 คือ

- 1) อุปปีฬกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรม
อื่นๆ เพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผล
- 2) อุปปีฬกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรม
อื่นๆ ที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้วให้มีกำลัง
ลดน้อยลง
- 3) อุปปีฬกรรมที่เบียดเบียนรูปนามที่เกิด
จากชนกกรรมนั้นๆ

1) อุปปีฬกกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรมอื่นๆ เพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผลนั้นมี 2 ประเภทคือ

1. กุศลที่กระทำในภพนี้ เบียดเบียนอกุศลชนกกรรม เพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผลอย่างหนึ่ง
2. อกุศลที่กระทำในภพนี้เบียดเบียนกุศลชนกกรรม เพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผลอย่างหนึ่ง

อุปปีฬกกรรมนี้ก็ ได้แก่ อุปัตถัมภกกรรมนั่นเอง คือ ในขณะที่กระทำหน้าที่ช่วยอุดหนุนกรรมอื่นๆ อยู่ นั้น ในเวลาเดียวกันนั้น ก็กระทำหน้าที่เบียดเบียนไปด้วย ฉะนั้นการยกย่องตัวอย่างของกุศลอุปปีฬกกรรมในข้อ 1 ที่ว่า กุศลที่กระทำในภพนี้เบียดเบียนอกุศลชนกกรรม เพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผลนั้นก็ เป็นไปในทำนองเดียวกับการยกตัวอย่างของกุศลอุปัตถัมภกกรรมในข้อ 1 ที่ว่า กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันกาล ช่วยอุดหนุนแก่

กุศลชนกกรรมในอดีตภพที่ยังมีโอกาสให้ผลให้ตีมี
โอกาสส่งผลนั่นเอง

ในข้อ 2 ที่ว่าอกุศลที่กระทำในภพนี้เบียดเบียน
กุศลชนกกรรม เพื่อไม่ให้มีโอกาสส่งผลนั้น
ยกตัวอย่างทำนองเดียวกันกับอกุศลอุปถัมภ์กรรม
ในข้อ 3 ที่ว่าอกุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันกาลช่วย
อุดหนุนแก่อกุศลชนกกรรมในอดีตภพที่ยังไม่มี
โอกาสให้ผลให้ได้มีโอกาสส่งผล

2) อุปปีฬกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรมอื่นๆ
ที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้ว ให้มีกำลังลงน้อยลงมี 2
ประเภทคือ

1. กุศลที่กระทำในภพนี้ เบียดเบียนกุศล
ชนกกรรมที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้ว ให้มี
กำลังลดน้อยลงอย่างหนึ่ง

3) อุปปีฬกรรม เบียดเบียนรูปนามที่เกิดจาก
ชนกกรรมนั้นมี 2 ประเภท คือ

1. อกุศลอุปปีฬกรรม เบียดเบียน รูปนาม
ที่เกิดจากกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง

2. กุศลอุปปีฬกรรม เบียดเบียน รูปนาม ที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมอย่างหนึ่ง

สมถกรรมฐาน

ภาวนา แปลว่า ธรรมที่ควรเจริญ คือให้เกิดขึ้น
บ่อยๆ ในสันดานของตน ชื่อว่า ภาวนา ดังมีว่า

ธรรมที่บัณฑิตทั้งหลายพึงทำให้เกิดขึ้นเป็น
ครั้งแรกและครั้งหลังๆ ให้ติดต่อกันเป็นนิจ จนถึง
เจริญขึ้น ฉะนั้นเรียกว่า ภาวนา การที่จะแสดง
วจนัตถะ คือ เนื้อความของภาวนา ดังนี้ เพราะ
เป็นธรรมที่อำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้กระทำทำให้ได้รับ
ความสุขกาย สุขใจ ทั้งในภพนี้และภพหน้าตลอด
จนกระทั่งพ้นจากวัฏฏสงสารธรรมที่มีชื่อว่าภาวนา
มีอยู่ 2 อย่าง คือ

1. สมถภาวนา
2. วิปัสสนาภาวนา

1. สมถภาวนา “กิเลส สมมติติ = สมโถ” ธรรมใดทำให้กิเลสมีกามฉันทนิเวรณเป็นต้นสงบลง ฉะนั้นธรรมนั้นชื่อว่าสมถะ ได้แก่ สมาธิ คือ เอกัคคตาที่ในมหากุศลจิต 8 และรูปาวจรปฐมญาณกุศลจิต 1

หรืออีกนัยหนึ่ง ธรรมใดทำให้จิตที่ไม่สงบเนื่องมาจากการได้รับอารมณ์หลายๆ อย่าง สงบลง มาตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว ฉะนั้นธรรมนั้นชื่อว่า สมถะ ได้แก่ สมาธิ คือ เอกัคคตาที่ในมหากริยาจิต 8 รูปาวจรปฐมญาณกริยาจิต 1

หรืออีกนัยหนึ่งธรรมใดทำให้องค์ฌานชนิดหยาบมีวิตก เป็นต้นสงบลง คือไม่ให้เกิด ฉะนั้นธรรมนั้น ชื่อว่าสมถะ ได้แก่ สมาธิ คือ เอกัคคตาที่ในทุติยฌานกุศลกริยา เป็นต้น จนถึงปัญจฌานกุศลกริยา

สมถะมี 2 ประการ

1. ปรีตตสมถะ การเจริญสมถกรรมฐานของบุคคลที่ยังไม่เข้าถึงอัปปนาภาวนานั้น ชื่อ

ว่าปริตตสมณะ เพราะในขณะนั้นมีแต่มหา
กุศลหรือมหากิริยาชวณะเท่านั้นที่เกิดขึ้น
องค์ฌานที่ประกอบอยู่นั้นก็ยังมีกำลังอ่อน
อยู่

2. มหัคคตสมณะ การเจริญสมถกรรมฐานของ
บุคคลที่เข้าถึงอัปปนาภาวนา คือมหัคคต
ฌาน ชื่อว่า มหัคคตสมณะ เพราะใน
ขณะนั้นมหัคคตกุศลหรือกิริยาชวณะ
เท่านั้นเกิดขึ้น องค์ฌานที่ประกอบอยู่นั้นก็
มีกำลังมาก สามารถเข้าไปเพ่งในสมณะ
อารมณ์อย่างแน่วแน่ ส่วนองค์ฌานที่
ประกอบกับมหัคคตกุศลนั้นแล้ว ก็มีกำลัง
มากสามารถประหารนิวรณ์ธรรม โดย
วิกัมภณะอีกด้วย

ธรรมชาติโดยย่อเห็นแจ้งในอารมณ์ต่างๆ มีรู
ปารมณ์ เป็นต้น โดยความเป็นนามรูปที่พิเศษนอก
ออกไปจากบัญญัติ โดยการละทิ้งสัททบัญญัติ อัถถ
บัญญัติเสียสิ้นและย่อมเห็นแจ้งในอารมณ์ต่างๆ มี

รูปารมณฺ์ เป็นต้น โดยอาการเป็นอนิจจัง ทุกขะ
อนัตตะ อสุภะที่พิเศษนอกออกจากนิจจสัณฺญา
วิปัสสาส สุขสัณฺญาวิปัสสาส อตฺตสัณฺญาวิปัสสาส
สุภสัณฺญาวิปัสสาส ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า
วิปัสสนา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศล มหา
กิริยา

ธรรมชาติโดยย่อเห็นแจ้งในชั้น 5 โดย
ประการต่างๆ มีอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ
ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่าวิปัสสนา ได้แก่ ปัญญา
เจตสิกที่ในมหากุศล มหากิริยา

2. วิปัสสนาภาวนามี 3 ประการ

1. สงฺขารปริคณฺหนก วิปัสสนา คือ วิปัสสนา
ญาณที่มีการกำหนดรู้ในสังขารธรรมรูป
นาม
2. ผลสมาปตฺติ วิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณที่
เป็นเหตุให้เข้าผลสมาบัติได้
3. นิโรธสมาปตฺติ วิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณ
ที่เป็นเหตุให้เข้านิโรธสมาบัติได้

ในวิปัสสนาภาวนาทั้ง 3 ประการนี้ สังขาร
ปริศคัณหนก วิปัสสนานั้น ไม่ว่าจะ เป็นชนิดมัทธะ
หรือติกขวิปัสสนาก็ตาม เมื่อเข้าถึงความเป็นวุฏ
ฐานคามินี วิปัสสนาแล้วก็ย่อมเป็นเหตุใกล้ที่จะให้
ได้มรรคทั้งนั้น ต่างกันเพียงแต่ว่าได้สำเร็จมรรคช้า
หรือเร็ว คือ ถ้าวิปัสสนาเป็นมัทธะก็ให้สำเร็จมรรค
ช้า มรรคนั้นเรียกว่า ทันทาภิญญามรรค ถ้า
วิปัสสนาเป็นติกขะก็ให้สำเร็จมรรคเร็ว มรรคนั้น
เรียกว่า ขิปปาภิญญามรรค

ผลสมาบัติวิปัสสนานั้นจะต้องเป็นติกขวิปัส
สนาจึงจะเข้าผลสมาบัติได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่า
ติกขวิปัสสนานี้ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้ผลจิตตูป
บาทเกิดขึ้นได้ โดยไม่ต้องอาศัยมรรคจิตตูปบาท
เช่นเดียวกันกับมรรคจิตตูปบาทในมรรควิถีเป็น
ปัจจัย ช่วยอุปการะให้ผลจิตตูปบาทเกิด 2-3 ขณะ
ต่อจากตนฉันนั้นนี้ มุ่งหมายเอาเฉพาะผู้ที่เริ่มเข้า
ผลสมาบัติใหม่ๆ เท่านั้น ถ้าผู้นั้นชำนาญในการเข้า
ผลสมาบัติแล้ว มันทวิปัสสนาก็ได้เช่นเดียวกัน

ส่วนนิโรธสมาบัติวิปัสสนานี้จะต้องเป็นวิปัสสนากลางๆ จะเป็นมันทะหรือติกขวิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่งไปไม่ได้ เพราะวานิโรธสมาบัติวิปัสสนานี้ เป็นวิปัสสนาที่เกิดขึ้นสลับกันไปกับสมถะเรื่อยๆ ฉะนั้นจึงมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ยุคนันทวิปัสสนา

เนื่องจากวิปัสสนา 3 ประการดังกล่าวมาแล้วนี้ ท่านอรรถกถาจารย์ จึงแสดงไว้ในวิสุทธิมรรคกถา และปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา

วิปัสสนาญาณนี้มี 3 อย่าง คือ สังขารปริกคัณหนกวิปัสสนา วิปัสสนาญาณที่กำหนดรู้สังขารธรรม รูป นาม เพื่อจะได้มรรค ผลสมาบัติวิปัสสนา วิปัสสนาญาณที่พิจารณารูปนามเพื่อจะเข้าผลสมาบัติ นิโรธสมาบัติวิปัสสนา วิปัสสนาญาณที่มีการพิจารณามหัคคตธรรม เพื่อเข้านิโรธสมาบัติ ในวิปัสสนาญาณทั้ง 3 นั้น สังขารปริกคัณหนกวิปัสสนา วิปัสสนาญาณที่เป็นมันทะหรือติกขะก็ตาม ล้วนแต่เป็นเหตุใกล้ให้ได้มรรคทั้งนั้น ผลสมาบัติวิปัสสนา

ต้องเป็นติกะอย่างเดียวจึงจะสมควร เช่นเดียวกันกับการเจริญขึ้นขององค์มรรคในมรรคจิต (เพราะว่าวิปัสสนานี้แม้มีสังขารธรรมเป็นอารมณ์ก็ตาม แต่มีความเป็นไปอย่างย่อท้อถอยจากสังขารธรรมประเภทหนึ่ง และเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ผลจิตตูปบาทที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ เหมือนกันกับมรรคจิตที่เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ผลจิตตูปบาทในมรรควิธีประการหนึ่งดังนี้ ส่วนนิโรธสมาบัติวิปัสสนานั้นจะต้องเป็นวิปัสสนาญาณอย่างกลางที่เป็นนาติ มันทะ นาติติกะ (เพราะว่าถ้าวิปัสสนาญาณเป็นชนิดอ่อน แล้วสมาธิก็จะมีกำลังมาก และสมาธิมีกำลังมากจิตเจตสิกก็ไม่ดับคือ เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้เพียงแต่มีจิตสงบลงเท่านั้น ถ้าวิปัสสนาเป็นชนิดอย่างแก่กล้า ก็มีการเห็นโทษในสังขารธรรมเป็นอย่างมาก ก็จะสำเร็จเป็นผลสมาบัติไป

ข้อสังเกตในจิตต่างๆ

ยกเว้นปรจิตตวิชานนอภิญญาลาภีเสียแล้ว ผู้ที่จะรู้ถึงอัธยาศัยจิตใจของบุคคลอื่นอย่างจริงจัง โดยแน่นอนนั้นย่อมไม่มีจะมีก็เพียงแต่สังเกตดูตามลักษณะที่มีอยู่ภายในร่างกายหรือดวงชะตาแล้วก็หายไปตามหลักของโหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ เท่านั้น นี่เป็นไปตามโลกีปกรณ์ที่ปรากฏมีอยู่โดยทั่วไป สำหรับในพระพุทธศาสนานั้นมีหลักที่จะพึงยึดถือเอาไว้เป็นเครื่องสังเกตรู้ได้ในจิตต่างๆ 5 ประการดังนี้

บัณฑิตพึงทราบจิตต่างๆ โดยอาศัยอิริยาบถ คือ การเดิน ยืน นั่ง นอน ประการหนึ่งโดยอาศัยกิจ คือ การงานที่กระทำประการหนึ่งโดยอาศัยโภชนะ คือ อาหารประการหนึ่ง โดยอาศัยทัศนะเป็นต้น คือ การดู การฟัง การดม การกิน การลูบไล้แต่งตัว ประการหนึ่ง โดยอาศัยความเป็นไปแห่งธรรมต่างๆ คือ ความประพฤดีดีหรือเลวประการหนึ่ง รวมเป็น 5 ประการ

ผู้มีราคะจริตมีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

1. ว่าโดยอิริยาบถ ผู้มีราคะจริตเมื่อจะเดินไปนั้นย่อมจะเดินไปตามปกติธรรมดา มีกริยาท่าทางอันชดช้อยค้อยๆ วางเท้าลงและยกขึ้น เมื่อจะวางลงนั้นก็วางลงอย่างสม่ำเสมอ เมื่อจะยกขึ้นนั้นก็ยกขึ้นอย่างสม่ำเสมอ มีรอบเท้ากระโหย่ง เมื่อยืนหรือนั่งก็นำดู มีอาการอันละมุนละม่อม เวลานอนก็ไม่รีบร้อน การจัดที่นอนก็เรียบร้อย สม่ำเสมอแล้วจึงค่อยๆ เอนตัวลงนอน มีการวางอวัยวะส่วนต่างๆ น้อยใหญ่ให้เรียบร้อยนอนอยู่ในอาการอันนำดู เมื่อถูกปลุกให้ลุกขึ้นก็ค่อยๆ ลุกให้คำตอบเหมือนกับไม่มีใครจะเต็มใจ
2. ว่าโดยกิจ ผู้มีราคะจริตเมื่อจะทำงานอันใดย่อมกระทำไปอย่างเรียบร้อย เช่น การปิดกว่าด เป็นต้น สะอาดเตียนหมดจดดีไม่ให้มีฝุ่นละออง ปลิวฟุ้งขึ้นมามือที่ถือไม้กวาด

นั่นก็ถือว่าเป็นอย่างดีค้อยๆ กวาดไปอย่าง
เซื่องช้าไม่รีบร้อน

3. ว่าโดยโภชนะ ผู้มีราคะจริตชอบอาหารอัน
ละมุนละไม มีรสอร่อยสนิทหวานมัน เมื่อ
บริโภคก็ทำคำข้าวให้กลมกล่อม พอเหมาะ
พอควร ไม่เล็เกินไปหรือโตเกินไป ชอบลิ้ม
รสแปลกๆ รับประทานไปโดยไม่รีบร้อน ได้
อาหารดีที่ถูกปากอย่างเดียวกันเท่านั้น ก็มี
ความพอใจมาก
4. ว่าโดยทศณะ ผู้มีราคะจริตเมื่อได้แลเห็นรูป
สวยงามที่เป็นการปลาบปลื้มใจ เสียง
ไพเราะ กลิ่นหอม รสดี เครื่องสัมผัส
ละเอียดอ่อนที่เป็นไปอย่างธรรมดา แม้
เพียงนิดๆ หน่อยๆ ก็เพ่งมองดูตั้งใจฟัง อย่า
สนใจเหมือนกับเกิดพิศวงงงวยอย่างจริงๆ
จังๆ คล้ายกับว่าไม่เคยพบเห็นสิ่งเหล่านี้แม้
จะมีข้อบกพร่องอยู่บ้างก็ไม่มี การถือสาไม่
หยิบยกขึ้นมาว่าเป็นผิดหรือถูกแต่อย่างใด

ติดใจในคุณภาพแม้เพียงนิดเดียวที่มีอยู่ใน
สิ่งเหล่านี้ เมื่อสิ่งเหล่านี้ผ่านเลยไปแล้วก็ยัง
ไม่ยอมมลดละ ยังตามดูตามฟังอย่าง
ที่เรียกว่าชะเง้อมอง เมื่อจะจากไปก็จากไป
อย่างอาลัย บางทีถึงกลับหลังหันมองอย่าง
เสียดาย

5. ว่าโดยธรรมชาติ ผู้มีราคะจริตย่อมมีใจต่ำ
เป็นดังนี้คือ

1. มายา เป็นผู้เจ้าเสน่ห์
2. สาธูทย เป็นผู้โหด
3. มาน เป็นผู้ถือตัว
4. ปาปิจฉตา เป็นผู้มีความประสงค์ที่
เป็นไปทางทุจริต
5. มหิจฉตา เป็นผู้ต้องการให้ผู้อื่นยกย่อง
ชมเชยสรรเสริญในคุณงามความดีของ
ตนจนเกินประมาณ
6. อสนตุภริตฺตา เป็นผู้ไม่มีความพอใจใน
เครื่องบริโภค

7. สิ่งค เป็นผู้แฉ่งอน
8. จาปลย เป็นผู้ประดิษฐ์ประดอยเครื่อง
นุ่มห่ม พิถีพิถันกับความสวยงามและ
ตกแต่งกายด้วยเครื่องประดับต่างๆ

ผู้มีศรัทธาจริตมีข้อที่จะพึงสังเกตได้
ดังต่อไปนี้

1. ว่าโดยอิริยาบถ
2. ว่าโดยกิจ
3. ว่าโดยโภชนะ
4. ว่าโดยทัศนะ คือ การดู การฟัง เป็นต้น
เหล่านี้ย่อมเหมือนกันกับผู้ที่มีราคะจริต
ทั้งสิ้น ต่างกันก็แต่เพียงธรรมปวัตติเท่านั้น
คือผู้ศรัทธาจริตยอมเป็นผู้ไม่มีมารยา
สาไถย เป็นต้น แต่ประการใดคงมีจิตใจสูง
ที่เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับผู้ที่มีราคะจริต
เป็นไปดังนี้ คือ

1. มุตตจาคตา เป็นผู้ยอมเสียสละกังวล
ห่วงใยในสิ่งทั้งปวง

2. อริยานุทสนคามตา มีความต้องการ
พบเห็นพระอริยเจ้า
3. สทฺธมฺมโสตุกามตา ต้องการฟังพระ
สัทธรรม
4. ปาโมชชพหุลตา มีความปรีดาปราโมทย์
อย่างสูง ในเมื่อได้พบเห็นพระอริยเจ้า
และได้ฟังพระสัทธรรมแล้ว
5. อสฺสุตา เป็นผู้ไม่โอ้อวด
6. อบายาวิตา เป็นผู้ไม่มีมารยา
7. ปสาโท เป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย
บิดา มารดา ครู อาจารย์ เป็นอย่างดี

ผู้ที่มีโทสจริตมีข้อที่พึงสังเกตได้ดังนี้

1. ว่าโดยอิริยาบถ ผู้มีโทสจริต เมื่อเดินไปนั้น
ย่อมนเดินไปประดุกปลายเท้าการวางเท้าลง
และยกขึ้นอย่างรวดเร็วไม่เรียบริ้อยผลีผลาม มี
รอยเท้าจิกปลาย เวลายืนหรือนั่งอยู่นั้นก็มี
กริยาท่าทางอันกระด้าง เวลานอนก็รีบร้อน
มาก การจัดที่นอนก็จัดตามแต่จะได้อแล้ว

ทอดการลงนอนอย่างเกะกะไม่เรียบร้อย
เมื่อถูกปลุกให้ลุกก็ลุกขึ้นอย่างผลุนผลันมี
หน้าตาบูดบึ้ง ให้คำตอบอย่างเด็ดๆ
คล้ายกันกับว่าคนโกรธกัน

2. ว่าโดยกิจ ผู้มีโทษจริต ทำการงานสะอาด
แต่ไม่เรียบร้อย เช่นการปิดกวาด เป็นต้น มี
เสียงดังฉาดๆ โครมคราม มือกำไม้กวาดไว้
แน่นอย่างขึงขัง กวาดไปอย่างรีบร้อน
สะอาดเป็นหย่อมๆ ทำให้ฝุ่นละอองปลิวฟุ้ง
ตลบขึ้นมาทั้งสองข้าง
3. ว่าโดยโภชนะ ผู้มีโทษจริตชอบอาหาร
หยาบๆ รสเปรี้ยว เค็ม ขม ผาดจัด เมื่อ
บริโภคก็ทำคำโตจนคับปาก ไม่ใช่เป็นนัก
ลิ้มรส รับประทานเร็วได้อาหารที่ไม่ถูกใจ
แม้เพียงอย่างเดียวก็พาลโกรธขึ้นมาได้
4. ว่าโดยทัศนะ ผู้มีโทษจริต เมื่อได้แลเห็นรูป
ที่ไม่ค่อยสวย ไม่ค่อยงาม ไม่เป็นการปลาบ
ปลื้มใจ เสียใจไม่ค่อยไพเราะ กลิ่นไม่ค่อย

หอม รสไม่ค่อยดี เครื่องสัมผัสหยาบที่เป็น
อย่างธรรมดา แม้เพียงนิดๆ หน่อยก็
หงุดหงิดใจ ไม่อยากดู ดูได้ไม่นาน ถ้ามี
ข้อบกพร่องประกอบอยู่บ้างเพียงนิดหน่อย
ในสิ่งเหล่านี้ก็ขัดใจ แม้ว่าความดีจะมีอยู่
อย่างชัดเจนก็ตามที แต่ไม่มีความสนใจใน
คุณความดีนี้แต่อย่างใด เมื่อสิ่งเหล่านี้ผ่าน
เลยไปก็ไม่รู้สึกเสียดาย เมื่อจะจากหรือ
หลีกไปก็ใคร่พ้นออกจากอย่างเดียว ไม่มี
การแลเหลียวคิดพะวงหลงอาลัยติดใจถึง
เลย

5. ว่าโดยธรรมประวัติ ผู้มีโทสจริต ย่อมมีจิตใจ
ต่ำเป็นไปดังนี้ คือ
- โกรธ เป็นผู้มักโกรธ
 - อุบาท เป็นผู้ผูกโกรธ
 - มกข เป็นผู้ลบหลู่บุญคุณ
 - ปลาส เป็นผู้ตีเสมอ

- อิศสา เป็นผู้มีความอิจฉาริษยาในคุณสมบัติของผู้อื่นที่ดีกว่าตนหรือเสมอตน
- มจรรย์ เป็นผู้มีความตระหนี่

ผู้มีพุทธิจริตมีข้อที่จะพึงสังเกตได้ดังต่อไปนี้

1. ว่าโดยอิริยาบถ
2. ว่าโดยกิจ
3. ว่าโดยโภชนะ
4. ว่าโดยทศนะ คือ การดู การฟัง เป็นต้น เหล่านี้ย่อมเหมือนกันกับผู้มีโทสจริตทั้งสิ้น ต่างกันก็แต่เพียงธรมปวัตติเท่านั้น

คือ ผู้มีพุทธิจริตนั้น โภระ อุปนาหะ มักจะเป็นต้นเหล่านี้ ไม่ค่อยจะปรากฏเกิดขึ้นแต่ประการใด คงจิตใจสูงที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับผู้ที่มีโทสจริตเป็นไปดังนี้คือ

1. โสวจสสตา เป็นผู้ว่าง่ายในการสั่งสอนที่มีประโยชน์ถึงแม้ผู้นั้นจะมีไฉ่เป็นบิดามารดา ครู อาจารย์ ญาติสนิทมิตรสหายก็

ตาม ถ้ำคำตักเตือนแนะนำสั่งสอนใดๆ
ประกอบไปด้วยประโยชน์แล้วก็ยอมรับฟัง
ทั้งสิ้น

2. กลยาณมิตตตา เป็นผู้เลือกคบแต่คนดีเป็น
เพื่อน โดยไม่มีการถือชั้นวรรณะ
3. โภขเนมตตถุญตา เป็นผู้รู้จักประมาณใน
การรับอาหารที่เขาให้และในการบริโภค
4. สติสมปชฌญ์ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ
5. ชาคริยานุโยโค เป็นผู้หมั่นประกอบความ
เพียรมีจิตใจตั้งมั่นอยู่เป็นนิจ ในกิจที่ดี
6. สัมเวโค เป็นผู้มีความเบื่อหน่ายและเห็นโทษ
ในการเกิด แก่ เจ็บ ตาย
7. โยนิโสปรธานิ เป็นผู้มีความเพียรโดยเหมาะ
ควร คือหมั่นประกอบในทาน ศีล ภาวนา
เพื่อให้ได้คติที่ดีในภพข้างหน้าต่อๆ ไป
จนถึงที่สุด แห่งทุกข์ทั้งปวง

ข้อที่จะสังเกตเห็นในจริตต่างๆ ดังที่ได้กล่าว
มาแล้วนี้ พระพุทธองค์มิได้ทรงวางหลักเกณฑ์ไว้แต่

อย่างไร ทั้งท่านอรรถกถาจารย์ที่เป็นปฎิสัมพันธ์
ปัตตณะ ฉพภิญญะเตวิชช ก็ไม่ได้วางไว้
เช่นเดียวกันเพียงแต่ท่านโบราณจารย์ได้วางเป็น
หลักไว้สืบต่อเนื่องกันมา เพื่อสะดวกแก่การ
พิจารณาที่จะให้กรรมฐานเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้จะถือเอาตามข้อสังเกตดังที่ได้กล่าว
มาแล้วว่าเป็นที่ถูกต้องแน่นอนลงไปทีเดียวนัยยัง
ไม่ได้ เพียงแต่อาศัยใช้สังเกตดูอัธยาศัยใจคอตาม
สมควร แก่ภูมิชั้นของกันและกันอย่างธรรมดา
สามัญเท่านั้น เพราะบางคนนั้นหาใช่มีแต่เพียงจริต
เดียวไม่ ไม่ถึง 2-3-4 จริตปนกัน ก็มีอยู่ดังที่ได้
แสดงไว้ในจริตพิสดารนั้น ฉะนั้นจึงยากที่จะสังเกต
ให้รู้ชัดลงไปว่าคนๆ นี้เป็นคนมีจริตชนิดไหน

อนึ่งผู้ที่เป็นพหูสูตที่มีความรู้ดีเฉลียวฉลาด
มาก แม้ว่าจะมีจริตไม่ดีมาก็ตามที่ แต่สามารถอาจ
ข่มจริตเหล่านั้นไว้มิให้ปรากฏออกมาด้วยอำนาจ
สติสัมปชัญญะก็ได้ ดังนั้นยกเว้นปรจิตตวิชานน

อภิญาลาภิเสยแล้วผู้อื่นนอกนี้ที่จะล่วงรู้ถึงจิต
ตนของแต่ละบุคคลโดยแนนอนถูกตองนั้นหาไม่มี

สมภูฐานของจิต

ในเรื่องนี้มีขื่อนำอัครรยอยู่อย่างหนึ่งว่า
คนเราในโลกนี้ล้วนแต่เกิดมาเป็นคนอยู่ด้วยกัน
ทั้งสิ้น แต่เหตุไฉนอธยาศัยจิตใจจึงไม่เหมือนกัน
แม้ที่สุดจนกระทั่งพี่น้องทองเดียวกันก็ยังมีอธยาศัย
จิตใจแตกต่างกันไปได้ คือบางคนมีอธยาศัยใจคอดี
บางคนก็ไม่ดี คนที่มีอธยาศัยใจคอดี มีความ
ประพฤติทางกาย วาจาไม่ดี ไปด้วยการที่เป็นไป
ดั่งนั้นเพราะเหตุอันใดมากระทำให้อธยาศัยใจคอ
ของคนเราแตกต่างกันไปเช่นนี้

ที่เป็นเช่นนี้ นั้น ก็เพราะเนื่องมาจากการ
กระทำกุศลของคนทั้งหลายที่ในชาติปางก่อนซึ่ง
เป็นตัวเหตุอันได้กระทำลงไปโดยไม่เหมือนกัน
นั่นเอง

กล่าวคือ ขณะที่กำลังบริจาค ทาน รักษา ศีล
หรือเจริญภาวนาอยู่นั้น กระแสจิตในขณะนั้นย่อม

ปรารถนาในการมีชื่อเสียงบ้าง มีหน้าตาบ้าง อยากร
ได้สวยผลที่เป็นนี้บ้าง อันเป็นตัวมานะมีการถือว่า
เป็นตัวบ้าง อันเป็นตัวทิฐฐิ กุศลที่เกี่ยวเนื่องด้วย
ตัณหา มานะ ทิฐฐิเช่นนี้ จึงเป็นเหตุให้ผู้นั้นเป็นคน
มีราคะจริตใจภพต่อไป

ถ้ากระเสจิตในขณะนั้นเกิดความโกรธ ความ
เสียใจ ความอิจฉาริชยา ความตระหนี่ ความ
เดือดร้อนใจ อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาแล้ว กุศลที่
เกี่ยวเนื่องด้วย โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกุกจะ
เช่นนี้ แหละ จึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมี
โทสะจริตใจภพต่อไป

ถ้ากระเสจิตในขณะนั้นมีความโง่เขลาไม่รู้ใน
เหตุผลของการกระทำกุศลของตนแต่ประการใด
หากแต่กระทำไปตามสมัยนิยมตามกาลเวลา หรือ
บางทีก็เกิดการวิพากวิจารณ์ เคลือบแคลงสงสัย
นิยมตามกาลเวลา หรือบางทีมีจิตใจฟุ้งซ่านไปตาม
เรื่องอื่น มิได้ตั้งใจไว้ในการกุศลที่ตนกระทำไปใน
ขณะนั้น กุศลที่เกี่ยวเนื่องด้วย โมหะ วิจิกิจฉา

อุทัจจะ เช่นนี้แหละจึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็น
โมหะจริตในภพต่อไป

ถ้ากระแสดจิตใจในขณะนั้นแม้แต่คิดไปในความ
สนุกสนานเพลิดเพลินในเรื่องกามคุณอารมณ์ที่เป็น
กามวิตกหรือคิดไปในการปองร้ายผู้อื่น ที่เป็น
พยาบาทวิตกหรือคิดไปในทางเบียดเบียนทำลาย
ความสุขคนอื่น สัตว์อื่น ให้ได้รับความเดือดร้อนที่
เป็นวิหิงสาวิตกกุศลที่เกี่ยวข้องจากกามวิตกจริต
ในภพต่อไป

ถ้ากระแสดจิตใจในขณะนั้นประกอบด้วยความ
เชื่อเลื่อมใสในกรรมและผลของกรรม คุณของพระ
รัตนตรัยตายแล้วเกิดใหม่เรื่อยไป ในเมื่อยังไม่ได้
สำเร็จเป็นพระอรหันต์ที่เป็นตัวศรัทธา กุศลที่
เกี่ยวข้องด้วยศรัทธาเช่นนี้แหละจึงเป็นเหตุทำให้ผู้
นั้น เป็นคนที่มีศรัทธาจริตในภพต่อไป

ถ้ากระแสดจิตใจในขณะนั้นประกอบด้วยปัญญา
คือ รู้ดีในเหตุผลของกุศลกรรมที่ตนกำลังกระทำอยู่
พร้อมกับความฉลาดในการกระทำกุศลนั้นๆ แล้ว

ปรารถนาว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมของตน ทรัพย์สิน
เงินทอง ภรรยา สามี บิดา มารดา มิใช่เป็นของตน
โดยแท้ ที่เป็นกัมมัสสกตาญาณ ตัวของตนก็คิดคน
อื่นก็ดี ล้วนแต่เป็นรูปนามชั้น 5 ทั้งสิ้น อาศัยซึ่ง
กันเป็นไปอยู่ที่เรียกกันว่า นี่เป็นสัตว์เดรัจฉาน นี่
เป็นมนุษย์นี้เป็นชาย เป็นหญิง คนนั้นคนนี้เหล่านี้ก็
เพียงแต่สมมุติเรียกขึ้นตามโวหารของโลกเท่านั้น
โดยความจริงแล้วหาไม่มีหรือรูปนามชั้น 5 ที่
อาศัยซึ่งกันและกันเป็นไปอยู่อย่างนั้นก็มีความเกิด
ดับที่เป็นตัววิปัสสนาญาณหรือมีการพิจารณาเห็น
ว่า สัพบุรุษทั้งหลายย่อมตั้งกาย วาจา ใจ ไว้ในทาน
ศีล ภาวนา และตนก็ได้เอาเยี่ยงอย่างเจริญรอย
ตามความประพฤติอันดีงามของท่านสัพบุรุษ
เหล่านี้ นับว่าเป็นโชคดีเป็นที่พึงตนได้ทั้งในภพนี้
และภพหน้าอย่างแน่แท้ที่เป็นตัวปัจจเวกขณะญาณ
หรือตั้งใจปรารถนาว่าด้วยอำนาจแห่งกุศลผลบุญนี้
ขอให้ตนได้เป็นคนมีปัญญา กุศลที่เกี่ยวข้องด้วย
ปัญญาต่างๆ กันโดยดีบ้าง ไม่ดีบ้างนั้น ก็เพราะ

เนื่องมาจากกุศลกรรมในภพก่อนที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วย
กระแสนจิตต่างๆ เกิดขึ้นแวดล้อมเป็นบริวาร ดังที่ได้
กล่าวแล้วข้างต้นนั่นเองเป็นเหตุที่ให้คนทั้งหลายมี
จริตประจำตัวแตกต่างกัน

ฉะนั้นพุทธศาสนิกชนผู้มีความประสงค์จะให้
ตนเป็นคนมีนิสัยใจคอที่เป็นจิตฝ่ายดีในภพ
ข้างหน้าต่อไปแล้ว จำเป็นยิ่งที่จะต้องหมั่นรักษา
จิตใจตนไว้ให้ดีในขณะนั้น อนึ่งเมื่อได้เกิดมาเป็น
มนุษย์พบพุทธศาสนาและยังมีชีวิตเป็นไปอยู่ใน
บัดนี้นั้น ถ้าเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอย่างดีแล้วก็ยังมี
โอกาสที่จะแก้ไขปรับปรุงหรือช่วยอุปการะ
สนับสนุนแก่ผู้ที่กำลังศึกษาวิชาธรรมะโดยสร้าง
ตำราและสถานที่ศึกษา ถ้าเป็นคนซัดสนก็จงเร่ง
สร้างทานกุศล ถ้าเป็นคนขี้ริ้วก็จงพยายามทำความ
สะอาดปุชนียสถาน ตลอดจนจนกระทั่งการถวายทาน
ก็จัดอย่างสะอาดเรียบร้อยทุกสัดส่วน และจงระวัง
อย่าให้ความโกรธ ความเสียใจเกิดขึ้นในขณะนั้น
ถ้าเป็นคนขี้โรคก็จงงดเว้นการเบียดเบียนสัตว์

ทั้งหลายให้ได้รับความลำบากแล้วจึงช่วยเหลือเพื่อ
แม่แก่ผู้ที่มีโรคโดยการให้ยา ให้เงิน ตลอดจน
เครื่องใช้ตามสมควรแก่กำลังของตน ในเมื่อพอที่จะ
ช่วยเหลือได้ ถ้าเป็นคนสกุลต่ำก็จงมีความเคารพ
อ่อนน้อมต่อท่านที่มีคุณวุฒิวิยวุฒิ อย่าได้เยอหยิ่ง
ถือตัวแต่คนทั่วไป การประพฤติตนเป็นไปตามที่
กล่าวแล้วนี้เป็นการแก้ไขปรับปรุงความเป็นอยู่ของ
ตนให้ดีขึ้นต่อไป

บริกรรมภาวนา มหากุศล มหากริยาที่เกิดขึ้น
ก่อนๆ นับตั้งแต่ได้เริ่มต้นเจริญสมณธรรมฐานใหม่ๆ
ตลอดมาจนถึงจดขอบเขตแห่งอุคคหนิมิต นั้นชื่อ
ว่าวิถิจิตโดยย่อมีจัดแจงปรุงแต่งอุปปาณะนั้น วิถิ
จิตนั้นชื่อว่า บริกรรมหรืออีกนัยหนึ่ง วิถิจิตที่เป็น
เหตุแห่งการเจริญกรรมฐานเบื้องต้น ชื่อว่าบริกรรม
คำว่า ปรี หมายความว่า ไม่มีแสดงเนื้อความ
โดยเฉพาะ แต่คงเป็นไปตามเนื้อความของธาตุและ
คำว่า ปรี หมายความว่า ย่อมกระทำเนื้อความของ
ธาตุให้มีความหมายเป็นพิเศษ คือ แสดงให้รู้ว่าการ

เจริญกรรมฐานนี้เป็นการเจริญเบื้องต้น วิธีจิตที่
จัดแจงปรุงแต่งอัปนาหรือวิธีจิตที่เป็นเหตุแห่ง
การเจริญกรรมฐานเบื้องต้นนี้ พระโยคีบุคคลควร
กระทำให้เกิดขึ้นไปตามลำดับ ฉะนั้นวิธีจิตนั้นชื่อ
ว่าบริกรรมภาวนา

วิธีจิตที่เกิดขึ้นติดต่อกันอยู่เรื่อยๆ ในขณะที่
กำลังบริกรรมว่าปลฐวิๆ อยู่เป็นต้นนั้น วิธีจิตนั้นชื่อ
ว่า บริกรรมภาวนา

อุปจารภาวนา มหากุศล มหากริยาที่เกิดขึ้น
ใกล้เคียงกับอัปนาฉื่อนชื่อว่า อุปจาร ดังมีวจนัตถะ
วิธีจิตอันใดเกิดขึ้นใกล้เคียงกับขอบเขต
ของอัปนาฉื่อน ฉะนั้นวิธีจิตนั้นชื่อว่า อุปจาร

วิธีที่ชื่อว่า อุปจารนี้แหละ พระโยคีบุคคลควร
กระทำให้เกิดขึ้นเรื่อยๆ โดยให้ทวีมากยิ่งขึ้นไป
ฉะนั้นวิธีจิตนั้นชื่อว่าอุปจารภาวนา

อัปนาภาวนา คือ อัปนานี้เป็นชื่อของวิตก
โดยตรง ส่วนมหัคคตจิต โลกุตตรจิต เจตสิก ที่
เรียกว่า อัปนา นั้นเป็นการเรียกว่าโดยอ้อมตาม

นัย อายรูปจารณัย หมายความว่ายากชื่อของวิตก
ขึ้นมาตั้งไว้ในธรรมที่ประกอบกันกับวิตก ธรรมชาติ
โดยอ้อมยกสัมปยุตธรรมขึ้นสู่อารมณ์เฉพาะหน้า
ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า อปปนาได้แก่วิตกญาณที่
ประกอบกับมหัคคตโลกุตตรธรรม ธรรมชาติใดเป็น
อปปนาด้วย เป็นการกระทำที่ถึงแล้วซึ่งความเจริญ
นั้นด้วย ฉะนั้นธรรมชาตินั้นเชื่อว่า อปปนาภาวนา

ในการภาวนาทั้ง 3 นี้ มหากุศล มหากริยา ชว
นะ ที่เกิดก่อนมหัคคตญาณและเชื่อว่าบริกรรม
ภาวนา แต่บริกรรมภาวนานี้ได้ แบ่งออกเป็น 2
ตอน คือ ตอนแรกของมหากุศลมหากริยาที่เกิด
ห่างไกลจากมหัคคตญาณนั้น มหากุศล มหากริยานี้
ชื่อว่า บริกรรมภาวนา เมื่อเกิดอยู่เรื่อยๆ และทวี
ยิ่งขึ้นมาตามลำดับ เกือบใกล้ที่มหัคคตญาณจะ
เกิดมหากุศล มหากริยานี้ชื่อว่าอุปปจารภาวนา เมื่อ
สรูปแล้วก็คงได้ความว่าบริกรรมภาวนานี้เอง เมื่อ
เกิดอยู่ใกล้ที่มหัคคตญาณจะเกิดนั้น บริกรรม
ภาวนานี้ถูกเปลี่ยนชื่อเป็นอุปปจารภาวนาเหมือนกัน

กับ ภาวัจจจนะ ดวงที่ 2 ที่เกิดขึ้นก่อนวิสติจิต ชื่อว่า ภาวัจจปัจเฉตะ

บริกรรมนิमित อารมณ์กรรมฐานต่างๆ มีปฐวี กสิณ เป็นต้น ชื่อว่า นิमित ธรรมอันใดพึงรู้เป็นนิจ โดยจิตเจตสิก ซึ่งเป็นอากัมมณิกธรรมทั้งหลาย ฉะนั้นธรรมนั้นชื่อว่า นิमित ได้แก่ อารมณ์ คำว่า บริกรรมนิमितนี้ ก็คือนิमितของบริกรรมนั่นเอง เหมือนกับเป็นภาษาไทยว่า โอรสของพระราชา ข้อ นี้ฉันใดบริกรรมนิमित เช่นเดียวกันอารมณ์ของ บริกรรมภาวนา ได้แก่ รูปารมณฺ์ หรือ โผฏฐัพพา รมณฺ์หรือธัมมารมณฺ์ ซึ่งเป็นองค์กรรมฐานที่พระ โยคีบุคคลใช้เจริญ

อุคคหนิमित อารมณ์กรรมฐานมีปฐวีกสิณ เป็น ต้น ที่ปรากฏขึ้นแล้วทางใจโดยไม่ต้องอาศัยตาเพ่ง นั้น ชื่อว่าอุคคหนิमितอารมณ์ใดพึงยึดแล้วโดยมโน ทวาร กิริยาหรือ กิริยาชวณะ ฉะนั้นอารมณ์นั้นชื่อ ว่า อุคคหะ อารมณ์ที่พึงยึดแล้วโดย มโนทวาริก กุศล หรือกิริยาชวณะด้วย เป็นนิमितด้วย ฉะนั้น

อารมณ์ที่พึงยึดแล้วโดยมโน-ทวาริกกุศล หรือ
กริยาชวนะด้วยเป็นนิमितด้วยฉะนั้นอารมณ์นั้นชื่อ
ว่า อุกคหนิมิต หรืออีกนัยหนึ่ง วิถีจิตอันโดยอมยัด
ไว้ซึ่งอารมณ์กรรมฐานฉะนั้น วิถีจิตนั้นชื่อว่า
อุคคหะ ได้แก่ มโนทวาร วิถีจิตที่มีกุศลหรือ
กริยาชวนะ อารมณ์ของมโนทวารวิถีจิต ชื่อว่า
อุคคหนิมิต

ความแตกต่างกันระหว่างบริกรรมนิมิตกับ อุคคหนิมิต

อารมณ์ กรรมฐานที่เป็นกรรมนิมิต อุคคหนิมิต
ทั้งสองนี้ต่างกันก็เพียงว่า บริกรรมนิมิตนั้น พระ
โยคีบุคคลเห็นได้ด้วยใจเป็นอดีตรูปารมณ ส่วน
อุคคหนิมิตนั้นเป็นภาพ พระโยคีเห็นด้วยใจ เป็น
อดีตรูปารมณ เมื่อว่าโดยรูปร่างสัญญาณ สีสรร
วรรณะ ตลอดจนประมาณความเล็กหรือใหญ่แล้ว
ก็คงเหมือนกันทั้งสิ้น

ปฏิกษานิมิต อารมณ์กรรมฐานที่มีส่วนคล้าย
ชื่อว่า ปฏิกษานิมิต ฉะนั้นปฏิกษานิมิตนั้นจึงเป็น

อารมณ์กรรมฐานที่มีสภาพคล้ายกันกับอุคคหนิมิต
ดังนี้

อารมณ์กรรมฐานที่มีสภาพคล้ายกันกับอุคคห
นิมิตชื่อว่าปฏิคหนิมิต

**ความแตกต่างกันระหว่างอุคคหนิมิต กับ
ปฏิภาคนิมิต**

อารมณ์กรรมฐานที่เป็นอุคคหนิมิต กับปฏิภาค
นิมิตทั้งสองนี้เป็นอารมณ์ที่ปรากฏขึ้นทางใจ
ด้วยกันทั้งคู่ ต่างกันก็เพียงแต่รูปารมณฺ์ที่เป็นอุคคห
นิมิตนั้นมีสภาพคงที่เหมือนกันกับทางเดิมทุก
ประการ ส่วนรูปารมณฺ์ที่เป็นปฏิภาคนิมิตนั้นไม่
เหมือนกันกับของเดิมคือ องค์กสิณที่พระโยคี
บุคคลจัดทำขึ้นนั้นปรากฏเป็นอุคคหนิมิตขึ้นทางใจ
นั้น สิ่งเหล่านี้ก็คงปรากฏเห็นได้ทุกอย่างเหมือนกัน
กับของเดิมไม่มีอาการผิดแผกแปลกแต่อย่างใด
สำหรับปฏิภาคนิมิตนั้น ถึงแม้จะปรากฏทางใจเช่น
เดียวกันก็ตาม แต่รูปารมณฺ์นี้มีความสะอาดบริสุทธิ์
หมดจดมากกว่าอุคคหนิมิตหลายร้อยเท่า

เหมือนกับความบริสุทธิ์หมดจดใสสะอาดปราศจาก
เมฆหมอกของดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ทั้งชี้ขาดลงไป
ไม่ได้อีกด้วยว่า ปฏิภาคนิมนิตนั้น มีสี่สรรวรรณะ
อย่างนั้นๆ ที่เป็นเช่นนั้น ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะ
ปฏิภาคนิมนิตนั้นเป็นรูปารมณฺ์แทนอุคคหนิมนิตที่
เกิดขึ้นด้วยอำนาจ สมาธิของพระโยคีบุคคลจึงคงมี
แต่ความสะอาดปราศจากมลทินประการเดียว และ
ปฏิภาคนิมนิตก็ไม่มีปรมัตถสภาวะรองรับอยู่แต่
อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่ท่านอาจารย์ธัมมपालเถระ
ได้แสดงไว้ในวิสุทธิธรรมรคมหาฎีกาว่า ถ้าโดยความ
เป็นจริงแล้ว ปฏิภาคนิมนิตนั้นไม่มีรูปร่างสัญญาณไม่
มีสี่สรรวรรณะแต่อย่างใด เพราะมิใช่เป็นปรมัตถ
สภาวะ เพียงแต่มีสภาพเป็นบัญญัติ

การแสวงหาอมตธรรมนี้มีอยู่ 2 ประการ

1. ทางตรง ได้แก่ การเจริญวิปัสสนาตามแนว
สติปัฏฐานทั้ง 4

2. ทางอ้อม ได้แก่ การเจริญสมถภาวนาก่อน
ต่อเมื่อได้สำเร็จเป็นฉานลาภีแล้วจึงจะ
เจริญวิปัสสนาต่อไป

ในการทั้ง 2 นี้ การเจริญสมถภาวนาก็คือการ
เจริญวิปัสสนาก็คือกิจเบื้องต้นก่อนที่จะลงมือเจริญ
นั้นมียู่ 7 ประการคือ

1. ตั้งตนอยู่ในศีล
2. ตัดมหาปัลลิวุธ เครื่องกังวลใหญ่ 10
ประการ
3. แสวงหากัลยาณมิตรที่มีความรู้ในการให้
กรรมฐาน
4. ทำการศึกษาอบรมในกรรมฐานที่เหมาะสม
กับจริตของตน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปริยัติที่
เนยบุคคลทั้งหลายเว้นเสียมิได้
5. เว้นจากสถานที่ที่เป็นโทษแก่การปฏิบัติ
6. อยู่ในสถานที่สะดวกสบายแก่การปฏิบัติ
7. ตัดขุททกปัลลิวุธเครื่องกังวลเล็กๆ น้อยๆ
แล้วก็ลงมือปฏิบัติ

ขยายความในบุพพกิจทั้ง 7 ตามลำดับ ต่อไปนี้

1) ตั้งตนอยู่ในศีล

ศีล 5 หรืออาชีวะวัฏฐมกศีล เป็นศีลของ
คฤหัสถ์

ศีล 8 ธรรมดา เป็นของแม่ชี

ศีล 10 เป็นศีลของสามเณร

ปาฏิโมกขสังวรศีล เป็นศีลของพระ

2) มหาปλιโพธ 10 ประการ แปลว่า เครื่อง
ก่อกวนให้เกิดความกังวลมีอยู่ 10 ประการ คือ ที่
อยู่อาศัย มีวัด กุฎิ บ้าน เป็นต้น ทายกทายิกา ลาภ
สักการะ หมุ่มคณะนवरกรรม การงานที่จัดซ่อมแซม
ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ซึ่งเป็นที่ 5 การเดินทาง ญาติ
โยม อาหาร การศึกษา การสอน พระปริยัติธรรม
การแสดงอิทธิฤทธิ์

ปลิโพธทั้ง 10 ประการมีตามภาษาบาลี

3) แสวงหากัลยาณมิตร แปลความว่า ผู้ที่จะ
เป็นอาจารย์ซึ่งได้ชื่อว่า กัลยาณมิตรผู้ปฏิบัติ

สมถวิปัสสนาทั้งหลายนี้ ต้องประกอบด้วยคุณ 7 ประการ คือ

ปิโย เป็นผู้ที่น่ารักน่าเลื่อมใส เพราะมีศีล บริสุทธิ์อย่างหนึ่ง

ครุ เป็นผู้ที่น่าเคารพ เพราะประกอบด้วย คุณธรรม มีศีล สมาธิและการรุดงค์ มีบั้งสุกุล รุดงค์ เตจิวริกังครุดงค์ ปิณฑปาติ กังครุดงค์ เอกาสนิกังครุดงค์ เหล่านี้เป็นต้นอย่างหนึ่ง

ภาวนีโย เป็นที่น่าสรรเสริญ เพราะจิตใจเที่ยง ธรรม ไม่ลำเอียงในบรรดาสหธรรมิกและลูกศิษย์ อย่างหนึ่ง

วตฺตา เป็นผู้ที่สามารถอบรมลูกศิษย์ให้ดีอย่าง หนึ่ง

วจนกขโม เป็นผู้ยอมรับคำตักเตือนจาก สหธรรมิกและลูกศิษย์อย่างหนึ่ง

คมภีรณฺจ กถิ กตฺต เป็นผู้มีความสามารถ แสดงธรรมอันลึกซึ้ง กล่าวคือความเป็นไปของรูป นามขันธ์ 5 มีสัจ 4 ปฏิจจ สมุปาท ไตรลักษณ์

เหล่านี้เป็นต้น ได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนอย่างหนึ่ง
เป็นผู้เว้นจากการชักชวนในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
แม้ที่สุดเพียงครั้งเดียวก็ไม่ทำ มีแต่การค่อยชักนำ
ให้ทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ของ
พุทธศาสนาอยู่เป็นนิจอย่างหนึ่ง

4) เว้นจากสถานที่ที่เป็นโทษแก่การปฏิบัติ

ในการจากสถานที่ที่เป็นโทษแก่การปฏิบัติมี
อยู่ 18 ประการ

1. ที่อยู่อาศัยกว้างขวางใหญ่โตมาก
2. ที่อยู่อาศัยที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่
3. ที่อยู่อาศัยที่ชำรุดทรุดโทรมเก่าแก่
4. ที่อยู่อาศัยใกล้กับหนทาง
5. ที่อยู่อาศัยใกล้กับบ่อน้ำ สระน้ำ
6. ที่อยู่อาศัยใกล้กับสวนดอกไม้
7. ที่อยู่อาศัยใกล้กับสวนผักต่างๆ
8. ที่อยู่อาศัยใกล้กับสวนผลไม้
9. ที่อยู่อาศัยใกล้กับสโมสร
10. ที่อยู่อาศัยใกล้กับตัวเมือง

11. ที่อยู่อาศัยใกล้กับป่าพื้น
12. ที่อยู่อาศัยใกล้กับนา
13. ที่อยู่อาศัยสถานที่ที่อยู่ของบุคคลที่ไม่
ถูกกันกับตน
14. ที่อยู่อาศัยสถานที่ที่อยู่ใกล้กับท่าเรือ
สถานที่ รถไฟ สนามบิน
15. ที่อยู่อาศัยสถานที่ที่อยู่ใกล้ในชนบท
ซึ่งชนเหล่านั้นไม่เลื่อมใสใน
พระพุทธศาสนา
16. ที่อยู่อาศัยสถานที่ที่อยู่ในระหว่าง
พรมแดนแวดล้อมไปด้วยราชภัย
17. ที่อยู่อาศัยสถานที่ที่ไม่สบาย ซึ่ง
เนื่องจาก ยัักขภัย โจรภัย
18. ที่อยู่อาศัยสถานที่ไม่มีกल्याณมิตร คือ
ครู อาจารย์ ที่ประกอบด้วยคุณ 7
ประการดังนี้ที่ได้กล่าวนั้น

สถานที่ทั้ง 18 ประการนี้ล้วนแต่เป็นโทษแก่
การปฏิบัติทั้งสิ้น เหตุนั้นผู้ปฏิบัติทั้งหลายพึงเว้น

เสียเหมือนกับพ่อค้าเว้นจากทางที่มีภัยเสีย ฉะนั้น
ดังนั้น ท่านอรรถกถาจารย์จึงได้แสดงไว้ในวิสุทธิ
มรรคอรรถกถา

5) อยู่ในสถานที่ที่สะดวกสบายแก่การปฏิบัติ
สถานที่ที่สะดวกสบายแก่การปฏิบัตินั้นมี 5
ประการ ดังที่พุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า ดูกรภิกษุ
ทั้งหลาย สถานที่ที่ประกอบด้วยองค์ 5 ซึ่งเหมาะ
แก่การปฏิบัตินั้นเป็นไฉน

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะที่ประกอบด้วย
องค์ 5 ในศาสนาของตถาคตนี้ดังนี้ คือ

1. มีหนทางไปมา สะดวกสบาย คือ ความ
ไม่ไกลนัก ไม่ไกลนักจากหมู่บ้าน
2. ไม่มีเสียง อึกทึก คือ กลางวันไม่จอแจ
ด้วยผู้คน กลางคืนก็เงียบสงัด
3. ไม่มีแมลงวัน ยุง สัตว์เลื้อยคลานมา
รบกวน กัดต่อย ไม่ถูกลม แดด

4. สถานที่ที่ปรับปรุงด้วยปัจจัย 4 คือ ผ่าถุง
ผ้าห่ม อาหาร ที่พักอาศัย ยารักษาโรค
ซึ่งผู้ปฏิบัติแสวงหาได้โดยง่ายไม่ลำบาก
- 6) เครื่องกังวลเล็กน้อยๆ แล้วก็ลงมือปฏิบัติ
การตัดความกังวลหยุมหิมเล็กน้อย ก่อนหน้า
จะทำการปฏิบัติที่ได้ชื่อว่าชุกทกปลิโพธนั้น คือ
- ตัดผม ตัดเล็บ โกนหนวด ที่ยาวเสียใหม่
ให้เรียบร้อย
 - จัดการปะชุนจีวรที่ใช้สึกหรือคร่ำไป
แล้วนั้นให้มันคงเรียบร้อยดีขึ้น ถ้า
เนื้อผ้าฉีกขาดไปก็จัดการเย็บเสียใหม่
 - เมื่อสีของจีวรนั้นเก่าจางไปก็ต้องจัดการ
เย็บเสียใหม่ให้เรียบร้อย
 - ถ้าในบาตรมีสนิมก็ต้องทำการระบม
บาตรเสียใหม่ให้ดีขึ้น
 - ต้องปิดกวาดเช็ดถูเตียงและตั่ง เป็นต้น
ให้สะอาดหมดจด

การตัดผม ตัดเล็บ โกนหนวดเครา ปะขุนเย็บ
จีวร ย้อมจีวร ระบมบาตรที่เป็นสนิม ปิดกวาด เช็ด
ถูเตียงและตั่ง เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องกังวลหยุมหิม
เล็ก ๆ น้อย ๆ เหล่านี้ ผู้ปฏิบัติควรต้องจัดทำให้เสร็จ
เรียบร้อยเสียก่อน จึงจะสบายเพื่อจะได้ไม่ต้อง
กังวลถึงเรื่องเหล่านี้ในเวลาที่กำลังทำการปฏิบัติอยู่

เมื่ออุคคหนิมิตปรากฏขึ้นแล้ว

พระโยคีบุคคลเมื่อกำลังเพ่งปฐวีรวงศ์สณที่ยังเป็น
เป็นบริกรรมนิมิตอยู่นั้น บ้างก็ได้อุคคหนิมิตเร็ว
บางท่านก็ได้ช้า คือต้องพยายามอดทนต่อสู้อยู่ยาวนาน
กับนิรณซึ่งเป็นตัวอุปสรรคคอยขัดขวางอย่างยิ่ง
อุคคหนิมิตจึงปรากฏขึ้นด้วย เมื่ออุคคหนิมิต
ปรากฏขึ้นทางใจได้แล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องเพ่งปฐวี
รวงศ์สณที่เป็นบริกรรมนิมิต ซึ่งเป็นอารมณ์
ภายนอกอีก แต่กลับพุ่งอุคคหนิมิตเป็นอารมณ์ที่
ปรากฏขึ้นทางใจก็ได้โดยเฉพาะ และในเวลานั้น
ความเป็นไปของปฐวีรวงศ์สณที่เป็นอุคคหนิมิตกับ
จิตใจของพระโยคีบุคคลนั้น เสมือนแม่เหล็กที่มี

กำลังดึงดูดเอาสิ่งของที่เป็นเหล็กด้วยกันมาติดอยู่
ได้ฉันใด จิตใจของพระโยคีบุคคลก็ดึงดูดเอาปฐวี
องค์กสิณที่เป็นอุคคหนิมิตให้ติดแนบอยู่กับใจได้ฉัน
นั้น ฉะนั้นการเห็นสิ่งของอื่นๆ ได้ก็เฉพาะแต่ใน
เวลาที่พระโยคีสมาตาอยู่เท่านั้น ครั้นหลับตาลงก็
คงเห็นแต่เพียงภาพปฐวีองค์กสิณอยู่อย่างเดียว
อารมณ์ต่างๆ ที่ได้เห็นมาด้วยตาก็ไม่มีการมา
ปรากฏทางใจได้เลย ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใดๆ
ทั้งสิ้น กล่าวคือในขณะที่หลับตานอนอยู่ก็ดี คงเห็น
แต่ภาพปฐวีองค์กสิณเท่านั้นมาปรากฏอยู่บน เมื่อ
ลุกขึ้นนั่งก็ปรากฏให้เห็นอยู่ข้างหน้า เมื่อก้มหน้าลง
ก็เห็นอยู่ข้างล่าง เมื่อเงยหน้าขึ้นก็เห็นอยู่ข้างบน
จะเหลียวซ้ายแลขวาก็คงเห็นมาปรากฏอยู่ข้างๆ
ตัว เมื่อเดินหลับตาจงกรมก็คงเห็นอยู่ข้างหน้า
เรื่อยๆ ไป แม้สุดจะสมาตาอยู่ในที่มีตจกขุทวารวิถิก
ไม่เกิดคงเห็นแต่ภาพปฐวีองค์กสิณที่เป็นอุคคห
นิมิตเท่านั้น อุปมาดังเช่นคนที่กลัวผี บังเอิญเดินไป
พบซากศพ หรือความจำเป็นที่จะต้องช่วยทำความ

สะอาดให้แก่ศพบ้างบางประการ ครั้นถึงยามเข้านอนพอหลับตาลงก็คงเห็นแต่ภาพศพที่ตนได้พบไปเห็นหรือจับต้องจัดแจงมานั้นปรากฏขึ้น ติดตาอยู่ไม่รู้หายข้อนี้ฉันใด อุกคหนิมิตที่ปรากฏติดอยู่ทางใจของพระโยคีบุคคลก็ฉันนั้น นอกจากจะหลับลงไปเท่านั้นจะไม่แลเห็น ถ้าตื่นขึ้นเวลาใด ในขณะที่ยังไม่ลืมตา เวลานั้นภาพปฐวีรึงค์ก็ปรากฏขึ้น ทางใจให้แลเห็นได้ทันที ทำให้ความง่วงเหงาหาวนอนและความเกียจคร้าน อ่อนแอ ท้อแท้ ซึ่งเป็นตัว ถินมิทธนิวรรณ์ ก็ค่อยๆ ถอยห่างออกไปพร้อมด้วยนิวรรณ์ที่เหลือนอกนั้นก็ค่อยๆ เลาเบาบางลงไปด้วย

เมื่อปฐภาคนิมิตปรากฏขึ้นแล้ว

พระโยคีบุคคลที่ทำการเพ่งปฐวีรึงค์สณจนถึงได้อุคคหนิมิตปรากฏซึ่งทางใจแล้วนั้น พระโยคีบุคคลก็ไม่ต้องไปนั่งเพ่งปฐวีรึงค์สณนั้นอีก แต่ต้องย้ายที่ไปเสียที่อื่น สุดแต่จะเห็นว่าที่ใดจะสะดวกสบายและสมควรก็จงพักอาศัยอยู่ ณ ที่แห่ง

นั้น แล้วตั้งต้นเฟ่งอุคคหนิมิตที่ได้มาแล้วนั้นต่อไป
ถ้าอุคคหนิมิตที่ตนกำลังเฟ่งบริกรรมกลับไปยังที่
เก่าเริ่มต้นปฐมวียงค์กสิณเสียใหม่ ต่อมาเมื่อได้
อุคคหนิมิตแล้วจึงกลับไปยังที่ใหม่ตามเดิม แล้วเริ่ม
เฟ่งอุคคหนิมิตนั้นต่อไปทั้งนี้ก็เพราะว่าถ้ายังเฟ่ง
ปฐมวียงค์กสิณเดิมอยู่อีก จะทำให้ปฏิบัติภาคนิมิต
ปรากฏขึ้นได้โดยยาก ครั้นพยายามเฟ่งอุคคหนิมิต
อยู่ต่อไปอย่างไม่ขาดสายแล้วอุคคหนิมิตที่ถูกเฟ่ง
อยู่นั้นก็จะมีสภาพสะอาดปราศจากริ้วรอยต่าง
พร้อยด้วยมลทินต่างๆ มีแต่ความละเอียดประณีต
ยิ่งขึ้นมามากกว่าอุคคหนิมิตที่ปรากฏเมื่อขณะแรก
คือ ค่อยๆ ใสขึ้นมาเป็นลำดับเหมือนหนึ่งกับเนื้อ
กระจก จิตใจในขณะนั้นก็มีแต่ความชุ่มชื้นอิมเอบ
อยู่โดยไม่รู้เบื่อต่อการเฟ่งนั้นเลย อุคคหนิมิตที่มี
คุณภาพเช่นนี้แหละ จึงกลับเปลี่ยนชื่อเรียกว่า
ปฏิภาคนิมิตกามาวจร สมาธิของพระโยคีบุคคล
นับจำเดิมตั้งแต่เริ่มบริกรรมนิมิตเป็นต้นมา ตลอด
จนถึงการเฟ่งอุคคหนิมิตนั้น ยังเป็นบริกรรมภาวนา

หรือบริการสมาธิอยู่ ต่อเมื่อถึงตอนปฏิบัติภาคนิมิต
เกิดขึ้นนั้น กามาวจรสมาธิของพระโยคีบุคคลนั้นก็
จะถูกเปลี่ยนชื่อเรียกว่าอุปจารภาวนาหรืออุปจาร
สมาธิไปด้วยอำนาจแห่งอุปจารสมาธินี้แหละ
นิเวศธรรมต่างๆ ย่อมสงบลงเป็นอย่างดี ไม่มี
โอกาสจะปรากฏขึ้นมาเป็นปรัญญานะได้ คือ

1. ไม่มีกามฉันทนิเวศ ที่มีสติพอใจ
ติดใจในการเสวยกามคุณอารมณ์
2. ไม่มีพยาบาทนิเวศ ที่ทำให้เกิดความ
โกรธ ความเสียใจ กลุ้มใจ
3. ไม่มีถีนมิตถนิเวศ ที่ทำให้เกิดความง่วง
เหงาหาวนอน ท้อถอย
4. ไม่มีวิกิจฉานนิเวศ ที่ทำให้เกิดความ
ฟุ้งซ่านรำคาญใจ
5. ไม่มีวิจิกิจฉานนิเวศ ที่ทำให้เกิดความ
เคลือบแคลงสงสัยลังเลใจในครูอาจารย์
ที่ทำการแนะนำสั่งสอนถึงวิธีปฏิบัติ
พร้อมกับแนวทางที่กำลังปฏิบัติอยู่กับ

ทำให้อวิชชานิวรณ์ และกิเลสอื่นๆ
บรรเทาเบาลงไปด้วย

อธิบายในอัสปายะและสัสปายะ 7 อย่าง

1. อวาสาอัสปายะ และอวาสาสัสปายะ คือ
ที่อยู่อาศัยที่หลับนอนไม่สมควรและสมควร

อวาสาอัสปายะ พระโยคีบุคคลเข้าไปพัก
อาศัยอยู่ที่ในสถานที่ใด นิमितที่ยังไม่เกิดขึ้น
ที่เกิดขึ้นแล้วก็สูญหายไป สติที่ยังไม่ปรากฏขึ้น
จิตใจที่ยังไม่สงบยังไม่ตั้งมั่นก็คงเป็นไปอยู่อย่างเดิม
ฉะนั้นสถานที่นั้นจึงเป็นอวาสาอัสปายะแก่พระ
โยคินั้น

อวาสาสัสปายะ สถานที่ใดพระโยคีบุคคลเข้า
ไปพักอาศัยอยู่แล้ว นิमितที่ยังไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้น
แล้วก็ตั้งมั่นอยู่ได้ไม่หายไป สติที่ยังไม่ปรากฏก็
ปรากฏขึ้น จิตใจที่ยังไม่สงบยังไม่ตั้งมั่น ก็มีความ
สงบตั้งมั่นขึ้นได้ ฉะนั้นสถานที่นั้นจึงเป็นอวาสาสัส
ปายะ แก่พระโยคินั้น

ดังนั้นถ้าสำนักใด บ้านใด มีกุฏิ มีเรือนอยู่
หลายหลังหรือท้องถื่นใดตำบลใดที่มีที่พักที่อาศัย
อยู่หลายแห่ง พระโยคีบุคคลก็จงไปทำการปฏิบัติ
อยู่ในกุฏินั้น เรือนนั้น สถานที่นั้นๆ แห่งละ 3 วัน
เพื่อเป็นการทดลองดูว่าแห่งใดจะเป็นที่ที่สัปปายะ
แก่ตนได้ ถ้าที่นั้นเป็นอสัปปายะแก่ตนแล้ว ก็
ยกเว้นเสียจากที่นั้นแห่งนั้น

2. โจรอสัปปายะและโจรสัปปายะ คือ
หมู่บ้านหรือท้องถื่นที่ไม่ควรและควรเข้าไป
บิณฑบาต

โจรสัปปายะ โจรอสัปปายะมี 3 ประเภท
ได้แก่

- 1) หมู่บ้านหรือท้องถื่นใดที่มีอยู่ห่างจาก
เสนาสนะไปทางด้านเหนือทางทิศใต้ที่
พ้นจากแสงอาทิตย์ขึ้นส่องหน้าในเวลา
ไปหรือกลับจากบิณฑบาต
- 2) หมู่บ้านหรือท้องถื่นที่มีอยู่ใกล้กันกับ
เสนาสนะประมาณหนึ่งโกสะครึ่งเท่ากับ

3 ไมล์หรือ 5 กิโลเมตรที่มีการคมนาคมไปมา
สะดวกสบาย

3) หมู่บ้านหรือท้องถิ่นที่เข้าไปรับ
พิณขบวาทนั้น ได้อาหารมาเพียงพออย่าง
บริบูรณ์แก่การฉัน

3. ภัตตอสัปปายะและภัตตอสัปปายะ คือ
ถ้อยคำอันไม่สมควรและสมควร

ภัตตอสัปปายะ ถ้อยคำที่นับเนื่องอยู่ในกถา
วัตถุ 10 ประการ ชื่อ ภัตตอสัปปายะกถาวัตถุเป็น
ถ้อยคำที่ไม่ขัดกันกับมรรค ผล นิพพาน มี 10
ประการมีดังนี้ คือ

- 1) พูดเรื่องความมักน้อย
- 2) พูดเรื่องความพอใจตามมีตามได้ในสิ่งของ
ของตนที่ได้มา
- 3) พูดเรื่องความสงบทางกาย วาจา ใจ
- 4) พูดเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณอารมณ์
- 5) พูดเรื่องการขยันหมั่นเพียร
- 6) พูดเรื่องศีล

- 7) พุดเรื่องสมาธิ
- 8) พุดเรื่องปัญญา
- 9) พุดเรื่องอรหัตตผล
- 10) พุดเรื่องปัจจุเวกขณะญาณที่เกี่ยวข้องกับ
 อรหัตตผลและนิพพานบุคคลอสัปปายะ
 บุคคลที่ไม่ควรแก่การเข้าไปสนทนา
 ปราศรัย ในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้นมีอยู่
 2 จำพวกด้วยกันคือ
 - 1) บุคคลที่มีปกติชอบบำรุงประคบประ
 หงมตบแต่งร่างกาย
 - 2) บุคคลที่มีปกติชอบคุยพุดแต่ใน
 ดิริจฉานกถา 32

ทั้ง 2 จำพวกนี้ย่อมทำให้จิตของพระโยคี
 บุคคลที่เกิดความหม่นหมองไม่สงบโดยแท้จริง
 ฉะนั้นบุคคลจำพวกนี้จึงจัดเป็นบุคคลอสัปปายะ
 บุคคล สัปปายะ ชื่อ บุคคลสัปปายะ

บุคคลสัปปายะ บุคคลที่สมควรแก่การเข้าไป
สนทนาปราศรัยในขณะที่กำลังปฏิบัติก็มีอยู่ 2
ประเภทเหมือนกัน คือ

1) บุคคลที่มีปกติไม่ใคร่คุย ไม่ใคร่พูดในเรื่อง
ดิรัจฉานกถา

2) บุคคลที่ถึงพร้อมด้วย ศีลคุณ สมာธิคุณ
ปัญญาคุณ

ทั้ง 2 จำพวกนี้ย่อมทำให้จิตใจของพระโยคี
บุคคลเกิดความสงบเยือกเย็นผ่องใสได้โดยแท้
ฉะนั้นบุคคลจำพวกนี้จึงเป็นบุคคลสัปปายะ

4. โภชนอสัปปายะและโภชนะสัปปายะ
อาหารที่ไม่ควรและควรบริโภค

อาหารที่ไม่ควรและควรบริโภคในขณะที่กำลัง
ปฏิบัติอยู่นั้น พระโยคีบุคคลบางท่านได้
รับประทานอาหารที่มีรสหวานแล้วก็ไม่ถูกปากไม่มี
ความชุ่มชื่น ผาสุกใจ จิตใจไม่มั่นคง แต่เมื่อได้
อาหารที่มีรสเปรี้ยวแล้ว ก็รู้สึกชุ่มชื่นผาสุกใจทำให้
จิตใจมั่นคงและถาวรยิ่งขึ้น ฉะนั้นอาหารที่มีรส

หวานนั้นจึงเป็นอสังขยา ส่วนอาหารที่มีรสเปรี้ยวเป็นสังขยาแก่พระโยคี บางท่านเมื่อได้รับประทานอาหารที่มีรสแล้วก็ไม่ถูกปาก ไม่มีความชุ่มชื่นผาสุกใจ จิตใจไม่มั่นคง แต่เมื่อได้อาหารที่มีรสหวานแล้วก็ชุ่มชื่นผาสุกใจ ทำให้จิตใจถาวรและมั่นคงยิ่งขึ้น ฉะนั้นอาหารที่มีรสเปรี้ยว นั้นจึงเป็นอสังขยา ส่วนอาหารที่มีรสหวานเป็นสังขยา แก่พระโยคินั้น สำหรับรสเค็ม ขม เผ็ด ผาด 4 อย่างนี้ ไม่ได้กล่าวโดยเฉพาะๆ นั้น ก็เพราะรสเหล่านี้เพียงแต่เป็นเครื่องปรุงให้รสทั้งสองนั้นดีขึ้น ดังนั้นเมื่อยกรสหวานและเปรี้ยวขึ้นมากแล้วก็เป็นอันว่าได้กล่าวถึงรส 4 อย่างนี้ตามสมควรไปด้วย

5. อุตฺตฺสฺปายะ คือ อุตฺตฺสฺปายะ คือ อากาศที่ไม่สบายและสบาย เมื่อได้รับอากาศร้อนแล้ว ก็รู้สึกไม่ค่อยจะสบาย จิตใจที่ยังไม่แจ่มใสไม่ตั้งมั่นก็กลับกระสับกระส่ายขุ่นหมองยิ่งขึ้น จิตใจใสตั้งมั่นแล้วก็กลับหงุดหงิดฟุ้งซ่านขึ้นมาแต่ถ้าได้รับอากาศเย็นก็

รู้สึกสบาย จิตใจที่ยังไม่แจ่มใส ไม่ตั้งมั่นก็กลับ
แจ่มใสตั้งมั่นแล้วก็ถาวรยิ่งๆ ขึ้นไป ฉะนั้นอากาศ
ร้อนจึงเป็นอุปปายะสำหรับอากาศเย็นเป็นอุปปาย
ะแก่พระโยคีบุคคล

6. อริยาบถอุปปายะ และอริยาอุปปายะคือ
อริยาบถไม่สบายและสบาย ในอริยาบถ 4 อย่าง
นั้น พระโยคีบุคคลบางท่านเมื่อทำการปฏิบัติอยู่ใน
อริยาบถนอนแล้วก็ทำให้รู้สึกง่วงเหงาหาวนอนไม่
ค่อยจะได้รับผลดี ถ้าทำการปฏิบัติอยู่ในอริยาบถ
อื่นๆ ก็รู้สึกว่ามีการสบายกายสบายใจ ทั้งได้รับ
ผลดีโดยไม่มีนิเวศน์เกิดขึ้นกวนใจ บางท่านก็ไม่ได้
รับผลดีแต่ประการใดในอริยาบถนั่ง ยืน เดิน แต่
กลับได้รับผลดีในอริยาบถนอน บางท่านเมื่อทำการ
ปฏิบัติอยู่ในอริยาบถนอนบางท่านเมื่อทำการ
ปฏิบัติอยู่ในอริยาบถนั่ง ยืน แล้วรู้สึกไม่สบายกาย
ไม่สบายใจ ไม่ค่อยจะได้รับผลดีถ้าทำการปฏิบัติอยู่
ในอริยาบถเดินกับนอนก็รู้สึกมีความสบายกาย
สบายใจที่ได้รับผลดีด้วยบางท่านก็ไม่ได้รับผลดีแต่

ประการใดในอิริยาบถ เดิน นอน แต่กลับได้รับผลดี
ในอิริยาบถนั่งยืนบางท่านเมื่อทำการปฏิบัติอยู่ใน
อิริยาบถเดินแล้วรู้สึกไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ไม่
ค่อยจะ ได้รับผลดีโดยถ้าทำการปฏิบัติอยู่ใน
อิริยาบถอื่นๆ ก็รู้สึกว่าจะมีความสบายกายสบายใจทั้ง
ได้รับผลดี ไม่มีนิเวรณเกิดขึ้นกวนใจ บางท่านไม่ได้
รับผลดีแต่ประการใดในอิริยาบถนั่ง ยืน นอน แต่
กลับได้รับผลดีในอิริยาบถเดิน ฉะนั้นอิริยาบถใด
ไม่ได้รับผลดี คือ ทำให้จิตไม่ค่อยสงบ อิริยาบถนั้น
ชื่ออัสปายะอิริยาบถใดได้รับผลดี คือทำให้จิตใจ
แจ่มใสสงบระงับดับเสียซึ่งนิเวรณ อิริยาบถนั้น
จัดเป็นสัสปายะแก่พระโยคีบุคคลนั้นเหตุนี้พึง
ทดลองดูในอิริยาบถนั้นๆ อยู่อย่างละ 3 วัน
เช่นเดียวกันกับทำการทดลองในอาวาสะดังที่ได้
แสดงมาแล้ว

อัปนาโกศล 10 ประการนั้น มีนัยดังต่อไปนี้

1. จงชำระร่างกายและเครื่องนุ่มห่มให้สะอาด
ตลอดจนทำการปิดกวด เช็ดถูสิ่งของ

เครื่องใช้ต่างๆ ไว้ให้หมดจดสะอาดสะอาด
แล้วจึงจัดวางไว้ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยดู
เย็นตา

2. การทำอินทรีทั้ง 4 มีศรัทธากับปัญญา
วิริยะกับสมาธิให้เสมอกันในหน้าที่ของตนๆ
โดยเฉพาะสำหรับสตินั้น ตัวกระทำให้มาก
ยิ่งกว่าธรรมทั้งปวงในการงานนั้นๆ จึงจะ
ควรเพราะกุศลธรรมเหล่านั้นเป็นเครื่อง
ปลอบ และปราบจิตอีกด้วย
3. มีความฉลาดในการรักษานิมิตกรรมฐาน
และทำให้สมาธิเจริญขึ้น
4. ขณะใดรู้สึกว่าการใจมีการทอดออกจาก
อารมณ์กรรมฐานเนื่องจากปัสสัทธิสมาธิ
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ขณะนั้นควรยกจิตขึ้น
ทำให้โพชฌงค์ทั้ง 3 คือ ธัมมวิจยะ วิริยะ
ปิติสัมโพชฌงค์เจริญขึ้น
5. ขณะใดรู้สึกว่าการใจมีความฟุ้งซ่าน
เนื่องจากโพชฌงค์ 3 คือ ธัมม วิจยะ วิริยะ

ปิติสัมโพชฌงค์ ขณะนั้นควรข่มจิตไว้ โดย
ทำให้โพชฌงค์ทั้ง 3 คือ ปัสสัทธิ สมาธิ
อุเบกขา สัมโพชฌงค์เจริญขึ้น

6. เวลาได้รู้สึกรู้ว่ามีภาระเบียดเบียนในการเจริญ
กรรมฐาน เวลานั้นควรปลุกความเชื่อ
ความเลื่อมใสในการเจริญกรรมฐานนั้น
เพื่อยังจิตใจให้ร่าเริง โดยนึกถึงสังเวควัตถุ
8 และคุณของพระรัตนตรัย
7. เวลาใดจิตใจไม่มีการท้อถอย ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่
เป็นเบียดเบียนในการเจริญกรรมฐาน เวลา
นั้นควรระคองจิตไว้ให้เพ่งเฉยอยู่ โดยมี
ต้องยกจิต ข่มจิต และทำจิตให้ร่าเริงแต่
อย่างใด ๆ ทั้งสิ้น
8. เว้นจากบุคคลที่มีจิตใจไม่สงบ มีความ
ประพฤติเหลวแหละวอกแวกไม่มั่นคงใน
การงานตรีตเตร่เที่ยวไปในสถานที่ต่าง ๆ
9. จงคบหาสมาคมกับผู้ที่มีความประพฤติ
มั่นคง ไม่จับจดเป็นหลักเป็นฐาน

10. จงน้อมใจอยู่แต่ในเรื่องฉานสมาธิ คือ มีความพยายามเพ่งอยู่ในปฏิภาคนิมิตที่เป็นเหตุให้ถึงฉานสืบต่อเนื่องกันอยู่เรื่อยๆ ไปไม่ขาดสาย

กายขยายปฏิภาคนิมิต

เมื่อพระโยคีบุคคลรักษาปฏิภาคนิมิตไว้ได้เป็นอย่างดีแล้ว

จากนั้นก็ควรขยายปฏิภาคนิมิตนี้ให้ค่อยๆ กว้างใหญ่ขึ้นไปๆ ทีละน้อยจนแผ่ตลอดไปถึงภูเขาจักรวาล เพื่อเป็นการอบรมสมาธิให้มีกำลังแก่กล้ายิ่งขึ้นไป สำหรับอุคคหนิมิตไม่ควรขยายเพราะการขยายอุคคหนิมิตนั้นไม่ได้รับประโยชน์อันใดกลับจะทำให้สมาธิที่มีกำลังอยู่นั้นแล้วเสื่อมถอยลง หากจะขยายให้แผ่กว้างออกไปเหมือนกับการขยายปฏิภาคนิมิตก็คงทำได้เช่นกัน แต่จิตใจนั้นแล้วเสื่อมถอยลงไป หากจะขยายให้แผ่กว้างออกไปเหมือนกับการขยายปฏิภาคนิมิตก็คงทำได้เช่นกัน ต่อจิตใจมีอาจตั้งมั่นอยู่ในอุคคหนิมิตนี้ให้ตลอด

ทั่วถึงได้ การที่กล่าวค่อยๆ แผ่กว้างออกไปๆ ทีละ
น้อยนั้น คือการขยายปฏิภาคนิมิตที่มีอยู่จากเดิม
นั้นออกไปทีละ 1 นิ้ว 2 นิ้ว 4 นิ้ว 8 นิ้ว 1 ศอก 2
ศอก จนถึงรอบบริเวณสถานที่แล้วค่อยๆ ขยายให้
กว้างใหญ่ออกไปจนถึงหมู่บ้าน ตำบล จังหวัด
ประเทศ กระทั่งถึงที่สุดจดขอบเขตภูเขาจักรวาล
การขยายปฏิภาคนิมิตนี้ พระโยคีบุคคลจะขยายใน
ขณะที่สมาธิยังเป็นอุปจารสมาธิ คือสมาธิที่ใกล้ต่อ
ฌานก็ได้หรือภาคหลังจากที่ได้สำเร็จอัปนาสมาธิ
คือ ฌานก็ได้

ปฐมญาณเกิด

เมื่อพระโยคีบุคคลก็ปฏิบัติถูกต้องดังที่ได้
พรรณนามาแล้วนี้รูปร่างปฐมฌานที่มีองค์ฌาน
5 ที่เกิดขึ้นแก่พระโยคีเป็นไปดังนี้คือ มโนทวาร
วัชชนะที่มีปฐวีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์เกิดขึ้นตัด
กระแสนวังก์ขาดในลำดับนั้น มหากุศลญาณ
สัมปยุตตขณะดวงใจดวงหนึ่งก็เกิดขึ้น 4 ขณะ แก่
มันทบุคคผลหรือ 3 ขณะแก่ติกขบุคคผลซึ่งมีปฏิภาคนิมิต

นิमितเป็นอารมณ์ในฐานะที่เป็นปริกรรม อุปจาร
อนุโลม โศตรภู เรียกว่า อุปจารสมาธิ ชวนะในฌาน
วิธี่แล้วก็ดับไป ต่อจากนั้นปฐมฌานกุศลที่เป็น
อัปนาสมาธิ ที่มีปฏิภาคนิमितเป็นอารมณ์เกิดขึ้น
1 ขณะแล้วก็ดับลง จากนั้นภวังคจิตก็เกิดต่อไป
หลังจากภวังคจิต ปัจเจกขณวิธี่ที่มีมโนทวารวชชน
จิต 1 ครั้ง มหากุศล ชวนะ 7 ครั้งก็เกิดขึ้นหลาย ๆ
รอบ ทำการพิจารณาองค์ฌานทั้ง 5 โดยเฉพาะ ๆ
ว่าเป็นวิตกวิจารณ์พิศุข เอกัคคตา เสมือนผู้ที่ตื่น
จากหลับแล้วพิจารณาถึงความฝันของตนว่าเรื่อง
อะไรบ้าง

เหตุที่ทำให้รู้ว่าเป็นอัปนาฌานหลังจากฌาน
วิธี่ได้ดับลงแล้ว ในฌานวิธี่นี้ อารมณ์ของปริกรรม
อุปจาร อนุโลม โศตรภู ที่เป็นกามชวนะกับอารมณ์
ของอัปนาฌานที่เป็นอัปนาชวนะแม้ว่าจะมีปฏิ
ปฏิภาคนิमितเป็นอารมณ์เหมือนกันก็จริง แต่ขณะที่
กามชวนะเกิดอยู่นั้น อำนาจของกามตัณหาได้สงบ
ราบคาบไม่ จิตใจยังไม่มีกำลังเต็มที่ ต่อเมื่อ

ปฐมฌานเกิดขึ้นนั้น แม้ว่าเกิดเพียงขณะจิตเดียวก็จริง แต่สามารถข่มกามตัณหาให้สงบลงได้อย่างราบคาบเป็นพิเศษ จิตใจก็มีกำลังกล้าแข็งเต็มที องค์ฌานทั้ง 5 ก็ปรากฏขึ้นมาอย่างเด่นชัด อุปมาเหมือนกับการตอกตะปูลงไปบนแผ่นกระดานแน่นฉันทัด การเข้าสู่อารมณ์ของปฐมฌานก็ไม่หวั่นไหวคลอนแคลนฉันทันั้น ฉะนั้นจึงทำให้รู้ได้ว่า ฌานเกิดขึ้นแล้วแก่ตน ส่วนจะบอกได้หรือไม่นั้นเกี่ยวกับความรู้ในด้านพระอภิธรรมโดยตรง กล่าวคือถ้าได้รับการศึกษาดีพอก็พูดได้ ถ้าการศึกษาดีไม่พอก็อาจพูดไม่ถูก

วสี 5 อย่าง คือ

1. สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของมโนทวาราวชชนะ
2. สามารถในการเข้าฌาน
3. สามารถในการกำหนดเวลาเข้า
4. สามารถในการกำหนดเวลาออก
5. สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของชวนะ

ขั้นสุดท้ายแห่งการปฏิบัติเพื่อให้ทุติยญาณ เกิด

เมื่อปฐมฌานลาภีบุคคลได้ฝึกฝนในวิสัณนภาพะ ทั้ง 5 จนชำนาญแล้ว จากนั้นจึงเข้าปฐมฌานก่อน ออกจากปฐมฌานแล้วก็พิจารณาปฐมฌานนั้นว่า ปฐมฌานนี้เป็นฌานที่ยังใกล้กับนิรวันอยู่ทั้งวิตก องค์ฌานก็มีสภาพหยาบซึ่งเป็นเหตุทำให้องค์ฌาน อื่นๆ มีวิจาร์ เป็นต้น กำลังน้อยไป ทำให้จิตใจมี สมาธิไม่เข้มแข็งพอ นิรวันที่ถูกประหารไปแล้วนั้น อาจกลับเกิดขึ้นได้อีก ทำให้ปฐมฌานที่ได้มาแล้วนี้ กลับเสื่อมสูญไป ส่วนทุติยฌานนั้น ย่อมห่างไกล จากนิรวันทั้งองค์ฌานก็มีความประณีตสุขุมอีก ด้วย

เมื่อได้ใคร่ครวญดูอย่างนี้โดยถึถ้วนจนเกิดการ เบื่อหน่ายในปฐมฌานปราศจากนิกันตัตถ์หา คือ ไม่มีการตั้งใจในปฐมฌานแต่อย่างใดแล้ว จากนั้นก็ คงเริ่มต้นเพ่งปฏิภาคนิมิตพร้อมกับบริกรรมในใจ ว่า “ปฐวีฯ” เพื่อจะให้ได้มาซึ่งทุติยฌานนั้น ภาวนา

จิตใจในขณะนั้นชื่อว่าบริการภavanaและนิमितของ
บริการภavanaในระยะนี้คือ ปฏิภาคนิรมิตมิใช่
บริการหรืออุคคหนิमित ซึ่งต่างกับบริการภavana
ที่เป็นเบื้องต้นของปฐมฌานที่มีบริการนิमितและ
อุคคหนิमितเป็นอารมณ์

เมื่อพระโยคีบุคคลทำการเพ่งและบริกรรมอยู่
ดังนี้ จะรู้ว่าภavanaจิตของตนได้เข้าไปใกล้ในขอบเขต
ของอัปนาภavana คือ ทุติยญาณหรือยัง ก็จงเข้า
ปฐมฌานเสียก่อน เมื่อออกจากปฐมฌานก็
พิจารณาองค์ฌาน 5 ตามลำดับโดยเฉพาะๆ และ
ในขณะที่มีการพิจารณานี้ ถ้าเห็นสภาพของวิตกว่า
เป็นสภาพหยาบและเห็นสภาพขององค์ฌาน 4
นอกนั้นมีความละเอียดสุขุมเช่นนี้ ก็พึงรู้ว่า
ภavanaจิตของตนนี้ได้เข้าถึงขั้นอุปจารภavana ซึ่ง
ใกล้เคียงกับอัปนาภavana คือ ทุติยญาณแล้ว
เวลานั้นภavanaจิตยังคงเป็นบริการภavanaอยู่เป็น
อันรู้ว่าได้ยังห่างไกลจากอัปนาภavanaเกิดขึ้น

ครั้งการเพ่งได้เข้าถึงขั้นอุปจารภาวนาเวลาใด หากพยายามเพ่งต่อไปในไม่ช้าอัปนาภาวนา คือ ทุติยฌาน ก็จักเกิดขึ้นโดยลำดับดังนี้ คือ ภาวังก์ ภาวังก์คจลนะ ภาวังก์ปัจเฉทะ มโนทวาราวชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู ทุติยฌาน 1 ครั้ง ภาวังก์จิตต่อไป จากนั้นปัจจเวกขณวิถีมี่มีการ พิจารณาองค์ฌาน 4 ตามลำดับ โดยเฉพาะๆ ก็ เกิดขึ้นเป็นอันว่าได้สำเร็จเป็นทุติยฌาน ลาภีบุคคล

วิธีเจริญอานา

การเจริญอานาปานัสสติมี พระบาลีชี้แนวทาง

1. ผู้ปฏิบัตินั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติ หน้าอารมณ์กรรมฐาน ณ สถานที่เงียบสงัด ย่อมตั้งสติทำความรู้สึกตัวแล้วจึงหายใจเข้า และหายใจออก
2. เมื่อหายใจเข้ายาวและหายใจออกยาว ก็รู้ว่าหายใจเข้ายาวและหายใจออกยาว
3. เมื่อหายใจเข้าสั้นและหายใจออกสั้น ก็รู้ว่าหายใจเข้าสั้นและหายใจออกสั้น

4. ย่อมสำเนียงกว่าเราจะหายใจเข้าและหายใจออกก็ต้องรู้โดยแจ้งชัด ตัมลม กลาง ลม ปลายลม
5. ย่อมสำเนียงกว่าเราจะทำลมเข้าและลมออกที่หายาบให้ละเอียดแล้วจึงหายใจออก การอบรมจิตใจให้เกิดสมาธิด้วยวิธีเจริญกรรมฐานต่างๆ นั้น อานาปานัสสติกรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่สะดวกสบายมากกว่ากรรมฐานอื่นๆ ฉะนั้นแนวทาง 5 ประการที่ได้ทรงวางไว้เป็นหลักใหญ่และข้อเพิ่มเติมนั้นพระโยคีบุคคคลต้องดำเนินงานปฏิบัติไปตามนัย 4 คือ
 1. การนับลมหายใจเข้าออกเป็นหมวดๆ มี 6 หมวด ตั้งแต่หมวดปัญจกะ เป็นต้น จนหมวดทสกะ
 2. การกำหนดรู้ตามลมเข้าและลมออกทุกๆ ขณะโดยไม่พลั้งเผลอ ทุกกระยะที่หายใจเข้าออก

3. ในขณะที่กำหนดรู้ตามคณนายนัย และอนุพัทธนายนัยอยู่นั้นจะต้องกำหนดรู้การกระทบของลมพร้อมไปด้วย หมายความว่า ผุสนานัยนี้เข้าอยู่ในคณนายนัยและอนุพัทธนายนัยทั้งสองนั้นเอง หาได้มีอยู่โดยเฉพาะไม่
4. การกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกโดยอนุพัทธนายนัย กับผุสนานัย ที่เป็นไปอย่างติดอยู่นั้น ครั้นเมื่อปฐวิภาคนิमितปรากฏ จิตก็เปลี่ยนจากการกำหนดรู้ความกระทบของลม แล้วเข้าไปตั้งมั่นจดจ่ออยู่ในปฐวิภาคนิमितอย่างเดียว ตลอดจนกระทั่งรูปฌานเกิดขึ้นแหละเป็นฐูปนายนัย หมายความว่า การกำหนดรู้ โดยเฉพาะนั้นไม่มีเช่นเดียวกับผุสนานัยนั่นเอง

ในนัยทั้ง 4 นี้ คณนานัยมี 2 นัย

1. การนับลมหายใจเข้าออกด้วยวิธีนับช้าๆ
จุดคนดวงข้างเปลือก การนับช้าๆ นั้น
หมายความว่า ต้องนับแต่ลมหายใจเข้าหรือ
หายใจออกก็รู้สึกชัดเจนทางใจเท่านั้น ส่วน
ลมหายใจเท่านั้นที่ไม่รู้สึกชัดเจนทางใจจึง
ทิ้งเสียไม่ต้องนับ สำหรับผู้ปฏิบัติก็ต้องมี
การหายใจเข้าออกอย่างช้าๆ เพื่อจะได้
กำหนดรู้ทันและนับถูก
2. การนับลมหายใจเข้าออกด้วยวิธีนับเร็วๆ
จุดคนเลี้ยงโคทำการนับโคที่เปียดเบียนกัน
ออกมาจากคอกที่คับแคบเป็นหมู่ๆ การนับ
เร็วๆ นั้นหมายความว่า เมื่อทำการนับลม
หายใจเข้าออกตามวิธีอัญญมามก คณนา
นัยอยู่เรื่อยๆ นั้น ความรู้สึกชัดเจนทางใจก็
จะมีขึ้นทุกๆ ขณะหายใจเข้าและหายใจ
ออกเนื่องมาจากสมาธิดี ความรู้สึกไม่

ชัดเจนก็จะหมดไป การหายใจเข้าออกก็จะเร็วขึ้น การกำหนดนับก็เร็วตามไปด้วย

แนวทางในการปฏิบัติอานาปานัสสติกรรมฐาน นอกจากนัยทั้ง 4 ที่ได้กล่าวแล้วยังมีอีกเป็น 4 นัย ซึ่งเป็นนัยที่เกี่ยวกับวิปัสสนาคือ

- 1) หลังจากได้มานี่มาจากการเจริญอานาปานัสสติแล้ว มีการกำหนดพิจารณารูปนามโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาต่อไปเปรียบดั่งนักศึกษาชั้นมัธยมบริบูรณ์ ต่อแต่นั้นก็เข้าเตรียมอุดมเพื่อจะเข้ามหาวิทยาลัย
- 2) การเกิดขึ้นแห่งมรรคจิตที่เนื่องจากสลักขณาร่วมกับการประหารกิเลสสำเร็จมรรคบุคคล
- 3) การเกิดขึ้นแห่งผลจิต สำเร็จเป็นผลบุคคล
- 4) การเกิดแห่งปัจจเวกขณญาณ คือการพิจารณา มรรคผล นิพพาน กิเลส หลังจากสำเร็จเป็นอริยบุคคลแล้ว

อนุพันธานันยที่เข้าถึงชั้นฐปนา

การเจริญอานาปานัสสติกรรมฐานมีนิमित 3
อย่างคือ บริกรรมนิमित อุคคหนิमित ปฏิภาคนิमित
ในนิमितทั้ง 3 นี้ ลมหายใจเข้าออกเป็นบริกรรมนิमित
ลมหายใจเข้าออก ปรากฏดุจหายใจ สายน้ำ เปลว
ควัน ปุยสำลี ไม้ค้ำ พวงดอกไม้ ดอกบัว ล้อรถ ลม
ต้านเหล่านี้เป็นอุคคหนิमित ลมหายใจเข้าออก
ปรากฏดุจดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ พวงแก้วมณี พวง
แก้วมุกดา เหล่านี้เป็นปฏิภาคนิमित การกำหนดรู้
ตามลมหายใจเข้าออกของพระโยคีที่ตั้งสติไว้ที่
ปลายจมูกนั้น ครั้นปฏิภาคนิमितปรากฏแล้วก็
เปลี่ยนใจมาตั้งไว้ในปฏิภาคนิमित นี่คืออนุพันธานันย
ที่เข้าถึงฐปนา

การตั้งใจกำหนดลมหายใจเข้าออกในขณะที่มี
บริกรรมนิमितและอุคคหนิमितอย่างใดอย่างหนึ่ง
เป็นอารมณ์อยู่เสมออันนั้นเรียกว่าบริกรรมภาวนา
สมาธิ การตั้งใจกำหนดลมหายใจเข้าออกที่มี

ปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ในระหว่างที่ยังไม่เข้าถึงรูป
ฌานสมาธินั้นเรียกว่า อุปจารภาวนาสมาธิ

การตั้งใจกำหนดลมหายใจเข้าออกที่มีปฏิภาคนิ
มิตเป็นอารมณ์ที่เข้าถึงรูปฌานแล้ว สมาธินั้น
เรียกว่า อัปนาสมาธิ ในสมาธิ 3 อย่างนี้ อุปจาร
ภาวนาสมาธิ เป็นสมาธิที่อยู่ในชั้นมหากุศล หากแต่
มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ ทั้งนิเวรณต่างๆ ก็สงบ
เจียบ ดังนั้นสมาธิที่อยู่ในชั้นนี้เรียกได้ว่าเป็นอุปจาร
ฌาน สำหรับอัปนาภาวนาสมาธินั้นเป็นสมาธิที่
อยู่ในชั้นมหัคคตกุศล มีปฏิภาคนิมิตเป็นวิกรรมภนป
หानด้วย ดังนั้นผู้เข้าถึงชั้นอุปนาภาวนาสมาธินี้
จึงเรียกว่า ได้อัปนาฌาน

บุคคล 6 จำพวก ที่พึงรู้เป็นพิเศษในการแผ่
เมตตา

- 1) บุคคลที่แผ่เมตตาไม่ได้มี 4 จำพวก คือ
 1. บุคคลที่ไม่เป็นที่รัก
 2. บุคคลที่เป็นที่รัก
 3. บุคคลที่ไม่รักไม่ชัง มีแต่ความเฉยๆ

4. บุคคลที่เป็นศัตรู
- 2) บุคคลที่แผ่เมตตาโดยเจาะจง (โอทิสพรรณเมตตา) ไม่ได้มี 1 จำพวก คือ บุคคลที่มีเพศตรงกันข้ามกับตน

วิธีแผ่เมตตาแก่ตน และคนอื่น

การแผ่เมตตาแก่ตนมี 4 ประการ

1. ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีศัตรู ภายในและภายนอก
2. ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความวิตกกังวล เศร้าโศกพยาบาล
3. ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความลำบาก ภายใจ พ้นจากอุปัทวเหตุ
4. ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้นำอรรถภาพที่เป็นอยู่ด้วยความสุขกายสุขใจ ตลอดกาลนาน

การแผ่เมตตาแก่คนอื่นมี 4 ประการเช่นกัน ถ้าแผ่ไปให้คนหนึ่งๆ ตามลำดับแล้ว ก็มีคำเป็นเอกพจน์ดังนี้

1. ขອງไร้ศัตรูภายในและภายนอก
2. ขອງไร้ความวิตกกังวลเศร้าโศกพยาบาท
3. ขອງไร้ความลำบากรใจ พ้นจากอุปัทวภัย
4. ขອງนำอรรถภาพที่เป็นอยู่ด้วยความสุข
กาย สุขใจตลอดกาลนาน

ถ้าแม่ตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไปจนถึงประมาณไม่ได้
แล้วก็มีคำแม่เป็นพหูพจน์ว่าดังนี้

- ขອງไม่มีศัตรู ภายในและภายนอกทั่วกัน
- ขອງไม่มีความวิตกกังวลเศร้าโศก
พยาบาททั่วกัน
- ขອງไม่มีความลำบากรใจ พ้นจาก
อุปัทวภัยทั่วกัน
- ขອງนำอรรถภาพที่เป็นอยู่ด้วยความสุข
กาย สุขใจ ตลอดกาลนานทั่วกัน

ให้แม่ในบุคคลที่กำลังรู้จักกัน กำลังชอบพอกัน
กำลังทำงานร่วมกัน กำลังอยู่ด้วยกัน จากนั้นก็แม่
ไปในบุคคลที่เคยรู้จักกัน เคยชอบกัน เคยทำงาน

ร่วมกัน เคยอยู่ด้วยกัน เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
เมื่อเดือนที่แล้วปีที่แล้วตลอด

การแผ่เมตตาไปในบุคคลตามลำดับ

อนึ่งบุคคลที่ตนรู้จัก ชอบพอ ร่วมการงานอยู่
ด้วยกันเหล่านี้ แบ่งออกเป็น 4 จำพวก

- 1) ปิยบุคคล
- 2) อติปิยบุคคล
- 3) มัชฌัตตบุคคล
- 4) เวรีบุคคล

ในบรรดาบุคคลทั้ง 4 จำพวกนี้ต้องแผ่แก่
ปิยบุคคลก่อนถัดไปก็เป็นอติปิยบุคคล ต่อไปก็
เป็นมัชฌัตตบุคคล ส่วนเวรีบุคคลนั้นต้องเอาไว้เป็น
ขั้นสุดท้าย เพราะขณะที่ทำการแผ่ไปในเวรีบุคคล
อยู่นั้น โทสะมักจะเกิด ส่วนเมตตาไม่ว่าจะมี
โอกาสเกิดได้ตั้งนั้นผู้ปฏิบัติจึงต้องหาทางทำการ
อบรมจิตใจให้ดีโดยคำนึงถึงว่าการที่จะไปสู่
อบายภูมินั้น หาใช่ไปด้วยอำนาจของเวรีบุคคลไม่
หากแต่ไปด้วยโทสะ

ลักษณะอาการของเมตตาที่เป็นสี่มสัมเมท

สมมุติว่าพระโยคีบุคคลผู้ทำการเจริญเมตตา กำลังนั่งพร้อมกันกับบุคคล 3 จำพวก คือ ปิยบุคคล 1 มัชฌัตตบุคคล 1 เเวรีบุคคล 1 รวมเป็น 3 ด้วยกัน มีใจรพวทหนึ่งเข้ามาบังคับว่า เราต้องการคนๆ หนึ่งจากจำนวน 3 คนนี้ ท่านจะให้เราจับคนไหน พระโยคีก็ถามว่า ท่านต้องการคนไปทำอะไร ใจรตอบว่าจะเอาไปฆ่าเพื่อเอาโลหิตทำการบวงสรวงบูชาัยญ เมื่อพระโยคีได้ประสบเหตุการณ์คับขันเช่นนี้ ถ้ามีจิตคิดเอนเอียงให้ใจจับคนที่เป็นศัตรู หรือคนที่ไม่รัก ไม่ชังหรือคนที่รักไปคนใดคนหนึ่ง อย่างนี้ไม่เรียกว่าสำเร็จในสี่มสัมเมท แม้ที่สุดจะมีจิตคิดให้คนทั้ง 3 พันอันตราย ตนเองยอมรับเคราะห์แทนก็ตาม ก็ยังไม่นับว่าสำเร็จในสี่มสัมเมท อยู่นั่นเองเพราะเป็นเมตตาที่ยังมีขอบเขต ต่อเมื่อพระโยคีมีจิตเสมอภาคทั่วไปในระหว่างคนทั้ง 3 และตนเอง ซึ่งลงไปไม่ได้ว่าจะให้จับใครเช่นนี้แล้วจึงจะกล่าวได้สำเร็จในสี่มสัมเมท

นิमित 3 กับภาวนา 3 ในการเจริญเมตตา

นับตั้งแต่เริ่มแผ่เมตตาให้กับตนเองเป็นต้น จนถึงเวรีบุคคลรวมทั้ง 4 จำพวกนี้ เรียกว่า บริกรรมนิमितเมื่อเมตตาจิตเกิดมีทั่วไปในบุคคลทั้ง 3 จำพวก แต่ยังไม่เข้าถึงขั้นสීමສັမ္ပເທท เรียกว่า อุกคหนิमित เมื่อสำเร็จเป็นสීමສັမ္ပເທทแล้ว เรียกว่า ปฏิภาคนิमित ในนิमित 3 อย่างนี้อุคคหนิमित และ ปฏิภาคนิमित เป็นไปโดยอ้อม เพราะเป็นกรรณฐาน ที่ใช้ใจอย่างเดียว มิได้อาศัยการเห็น การกระทบ ทำการเจริญ ดังนั้นอุคคหนิमितและปฏิภาคนิमितจึง ไม่มีโดยตรง

ในขณะที่นึกบริกรรมด้วยใจว่า อเวโร โมหิ หรือ อเวโรโหตุ อเวรา โหนตุ เป็นต้นไปในอิตตะ ปิยะมขณัตตะ เวรีบุคคล อยู่ที่นี่เรียกว่า บริกรรม ภาวนา การแผ่เมตตาในระหว่างที่ได้อุคคหนิमित และปฏิภาคนิมนิตนั้นเรียกว่า อุปจารภาวนา เมื่อรูป ฌานเกิด เรียกว่า อัปนาภาวนา

อานิสงค์ที่ได้รับจากการแผ่เมตตามี 11 อย่าง
คือ

1. นอนหลับสบายคล้ายเข้าสู่สมบัติ
2. เมื่อตื่นก็สบายคล้ายกับออกจากสมบัติ
3. ไม่ฝันเห็นสิ่งที่ชั่ว และเรื่องที่น่าเกลียด
น่ากลัว ฝันเห็นแต่สิ่งที่ดีที่น่าเลื่อมใส
4. เป็นที่รักของคนทั้งหลาย
5. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย มีเทวดา
เป็นต้น
6. เทวดาย่อมรักษา
7. ไฟ หรือ ยาพิษ หรือศาสตราวุธต่างๆ
ทำร้ายไม่ได้
8. มีจิตใจสงบได้เร็ว
9. มีหน้าตาผ่องใส
10. เมื่อตายจิตใจไม่พัวพันเพื่อน
11. แม้ว่าจะยังไม่ได้บรรลุมรรคผลอัน
ประเสริฐในภพนี้ก็ตาม ถ้าได้รูปฌาน
ก็จักไปบังเกิดในพรหมโลก

ข้อความที่ควรรู้ในเมตตากรมฐาน

ข้อที่ควรรู้ในเมตตากรมฐานมี 8 อย่าง คือ

1. มีความเป็นไปแห่งกาย วาจา ใจ ในอันที่จะอำนวยประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ
2. มีการนำประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลายอย่างใกล้ชิดเป็นกิจ
3. มีการบำบัดความแค้นเป็นอาการปรากฏแก่ผู้ทำการพิจารณาเมตตา
4. การพิจารณาแต่ความดีที่น่าพึงพอใจของสัตว์ทั้งหลายโดยมีการนึกถึงสิ่งไม่ดีไม่งามเป็นเหตุใกล้
5. การสงบความพยาบาทลงได้เป็นเวลานานเป็นความสมบูรณ์ของเมตตา
6. การเกิดขึ้นแห่งตัณหาที่เหนียวแน่นนี้เป็นความเสียหายแห่งเมตตา
7. ราคะ เป็นข้าศึกใกล้ของเมตตา
8. พยาบาทเป็นข้าศึกไกลของเมตตา

บทที่ 1 ธรรมมีอุปการะมาก มี 2 อย่าง

1. สติ แปลว่า ความระลึกได้
2. สัมปชัญญะ แปลว่า ความรู้จริง

บทที่ 2 ธรรมเป็นโลกบาล คือ คัมภีร์ของโลก

2 อย่าง

1. หิริ แปลว่า ความละอายใจ
2. โอตตัปปะ แปลว่า ความเกรงกลัวบาป

บทที่ 3 ธรรมอันทำให้งาม มี 2 อย่าง

1. ชันติ แปลว่า ความอดทน
2. โสรัจจะ แปลว่า ความสงบเสงี่ยม

บทที่ 4 บุคคลที่หาได้ยากในโลก 2 อย่าง

1. บุพพการี คือ บุคคลที่ทำอุปการะก่อน
2. กตัญญูกตเวที คือ บุคคลที่รู้อุปการะแล้ว
และตอบแทน

บทที่ 5 รัตนะ 3 อย่าง

พระพุทธเจ้า 1 พระธรรม 1 พระสงฆ์ 1 ผู้มี
พระคุณดังนี้คือ

1. พระพุทธเจ้ารู้ดีรู้ชอบด้วยพระองค์เองก่อน
แล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตามด้วย
2. พระธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติไม่ให้เกิดไปในที่
ชั่ว
3. พระสงฆ์ปฏิบัติดีแล้ว ตามคำสั่งสอนของ
พระพุทธเจ้าแล้วสอนให้ผู้อื่นให้รู้ตามด้วย

บทที่ 6 อากาโรที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน 3 อย่าง

1. ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรม
ที่ควรรู้ควรเห็น
2. ทรงสั่งสอนถึงเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามแล้ว
เห็นจริงได้
3. ทรงสั่งสอนเป็นอัครรรย คือผู้ปฏิบัติตาม
ย่อมได้ผลสมควรแก่การปฏิบัติฯ

บทที่ 7 โวาทของพระพุทธเจ้า 3 อย่าง

1. เว้นจากทุจจริต คือ ประพฤติชั่วด้วย กาย วาจา ใจ
2. ประกอบสุจริต คือ ประพฤติชอบด้วย กาย วาจา ใจ
3. ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองมิโลภ โกรธ หลง เป็นต้น ฯ

บทที่ 8 อกุศลมูล 8

1. โลภะ ความอยากได้
2. โทสะ ความโกรธ
3. โมหะ ความหลงไม่รู้จริง

บทที่ 9 กุศลมูล 3 อย่าง

1. อโลภะ ความไม่อยากได้
2. อโทสะ ความไม่โกรธ
3. อโมหะ ความไม่หลง

**บทที่ 10 สัปบุริสบัญญัติ คือ ธรรมที่สัต
ตบุรุษตั้งไว้ 3 อย่าง คือ**

1. ทาน เสียสละสิ่งของๆ ตน เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
2. บัณฑิตชลา ถือบวช เป็นอุบายเว้นจากการเบียดเบียนกันและกัน
3. มาตาปิตุอุปัฏฐาน ให้ปฏิบัติบิดามารดาของตนให้เป็นสุข

**บทที่ 11 อปัณณกปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติไม่
ผิด 3 อย่าง**

1. อินทรีย์สังวร ให้สำรวมอินทรีย์หก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณด้วยใจ
2. โภชเน มัตตัญญูตา ให้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหารแต่พอสมควรไม่มากไม่น้อย
3. ซาคเรียนุโยค ให้ประกอบความเพียร เพื่อทำใจให้หมดจดไม่เห็นแก่นอนมากนัก

บทที่ 12 บุญญกิริยาวัตถุ 3 คือ

สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญ เรียกบุญญกิริยาวัตถุโดยย่อมี 3 ข้อ คือ

1. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน
2. ศีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
3. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา

บทที่ 13 สามัญญลักษณะ 3 อย่าง

ลักษณะที่มีเสมอกันแห่งสังขารทั้งปวง เรียกสามัญญลักษณะ ไตรลักษณะก็เรียกแจกเป็น 3 คือ

1. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
2. ทุกขตา ความเป็นทุกข์
3. อนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวเราของเรา

บทที่ 14 วุฒิ คือธรรมเป็นเครื่องเจริญ 4 อย่างคือ

1. สัมปยุตฺตสัจจะ คบท่านผู้ประพฤติชอบ ด้วยกาย วาจา ใจ ที่เรียกว่า สัตตบุรุษ

2. สัทธรรมมัสสวนะ ฟังคำสั่งสอนของท่าน
ด้วยความเคารพ
3. โยนิโสมนสิการ ตริตตรองให้รู้จักสิ่งที่ดี ที่ชั่ว
โดยอุบายที่ชอบ
4. อัมมานุอัมมะปฏิบัติ ประพฤติธรรมสมควร
แก่ธรรมที่ได้ตรองเห็นแล้ว

**บทที่ 15 อันตรายของภิกษุสามเณรผู้บวช
ใหม่ 4 อย่าง คือ**

1. อดทนต่อคำสั่งสอนไม่ได้ คือ เบื่อต่อคำสั่ง
สอน ขี้เกียจทำตาม
2. เป็นคนเห็นแก่ปากแก่ท้อง ทนต่อความอด
อยากไม่ได้
3. เพลิดเพลินในกามคุณ คือ ทะยานอยากได้
สุขยิ่งๆ ขึ้นไป
4. รักผู้หญิง

บทที่ 16 ปธาน คือ ความเพียร 4 อย่าง คือ

1. สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปใหม่เกิดขึ้น

2. ปทานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว
3. ภาวนापธาน เพียรให้กุศลใหม่เกิดขึ้นใน
สันดาน
4. อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้น
แล้ว ไม่ให้เสื่อมไป
5. มรณะสติ ให้นึกถึงความตายอันจะมีแก่ตน
กรรมฐาน 4 อย่างนี้ควรเจริญเป็นนิจ

บทที่ 17 พรหมวิหาร 4 อย่าง คือ

1. เมตตา ความรักใคร่ อยากจะให้ได้รับ
ความสุข
2. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
3. มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี
4. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจ ไม่เสียใจเมื่อ
ผู้อื่นถึงความวิบัติ

บทที่ 18 สติปัฏฐาน 4 คือ

1. สติกำหนดพิจารณากายเป็นอารมณ์ว่า กายนี้ก็สักว่ากายไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เรียกว่า “กายานุปัสสนา”
2. สติกำหนดพิจารณา คือ สุขทุกข์ และ อุเบกขาเป็นอารมณ์ว่า เวทนานี้ก็สักว่า เวทนาไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เรียกว่า “เวทนานุปัสสนา”
3. สติกำหนดพิจารณาใจที่เสรำ้าหมอง หรือ ผ่องแผ้ว เป็นอารมณ์ว่า ใจนี้ก็สักว่าไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เรียกว่า “จิตตานุปัสสนา”
4. สติกำหนดพิจารณาธรรมที่เป็นกุศล หรือ อกุศล ซึ่งเกิดขึ้นกับใจเป็นอารมณ์ว่า ธรรมนี้ก็สักว่าธรรมไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เรียกว่า “ธัมมานุปัสสนา”

บทที่ 19 ธาตุกรรมฐาน 4 คือ

1. ธาตุอันใดมีลักษณะเข้มแข็ง ธาตุนั้นเรียก “ปฐวีธาตุ” ปฐวีธาตุนั้นที่เป็นภายใน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อ ในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า
2. ธาตุอันใดมีลักษณะเอิบอาบ ธาตุนั้นเรียก “อาโปธาตุ” อาโปธาตุนั้นที่เป็นภายใน คือ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตรฯ
3. ธาตุอันใดมีลักษณะร้อน ธาตุนั้นเรียก “เตโชธาตุ” เตโชธาตุนั้นที่เป็นภายในใจ คือ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ กระจวนกระวาย ไฟย่อยอาหารฯ
4. ธาตุอันใดมีลักษณะพัดไปมา ธาตุนั้นเรียก “วาโยธาตุ” วาโยธาตุนั้นที่เป็นภายใน คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องล่าง(ต่ำ)

ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปในกาย ลม
หายใจฯ

บทที่ 20 อริยสัจ 4 คือ

1. ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ได้ชื่อว่า
“ทุกข์” เพราะเป็นของทนได้ยาก
2. ตัณหา คือ ความทยานอยาก ได้ชื่อว่า
“สมุทัย” เพราะเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด
3. ความดับตัณหาได้สิ้นเชิง ทุกข์ดับไปหมดได้
ชื่อว่า “นิโรธ” เพราะเป็นความดับทุกข์
4. ปัญญาอันเห็นว่าสิ่งนี้ทุกข์ สิ่งนี้เป็นเหตุให้
ทุกข์เกิด สิ่งนี้ความดับทุกข์ สิ่งนี้ทางให้ถึง
ความดับทุกข์ ได้ชื่อว่า “มรรค” เพราะเป็น
ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ปัญญาเห็นว่า
นี่เป็นตัวมรรค

บทที่ 21 อนันตริยกรรม 5

1. มาตุฆาต ฆ่ามารดา
2. ปิตุฆาต ฆ่าบิดา

3. อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์
4. โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าให้ถึงพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป
5. สังฆเภท ยังสงฆ์ให้แตกจากกัน

บทที่ 22 อภินนปิฏจเวกขณะ 5 คือ

1. ควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้
2. ควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้
3. ควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้
4. ควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น
5. ควรพิจารณาทุกๆ วันว่า เรามีกรรมเป็นของตน ทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว

บทที่ 23 องค์แห่งภิกษุใหม่ 5 อย่างคือ

1. สำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นข้อที่
พระพุทธรเจ้าห้าม ทำตามข้อที่พระองค์ทรง
อนุญาต
2. สำรวมอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
ไม่ให้ความยินดี ยินร้าย เข้าครอบงำได้ใน
เวลาเห็นรูป ด้วยตา เป็นต้น
3. ความเป็นคนไม่เอกเกริกเฮฮา
4. อยู่ในเสนาสนะอันสงบ
5. มีความเห็นชอบๆ ภิกษุใหม่ควรตั้งอยู่ใน
ธรรม 5 ประการนี้

บทที่ 24 ธัมมัสสวนานิสงส์

คือ อานิสงส์ของการฟังธรรม 5 อย่างคือ

1. ผู้ฟังย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
2. สิ่งใดได้เคยฟังแล้ว แต่ยังไม่เข้าใจชัด ย่อม
เข้าใจสิ่งนั้นชัด
3. บรรเทาความสงสัยได้
4. ทำความเห็นให้ถูกต้องได้

5. จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส

บทที่ 25 อินทรีย์ 5 คือ

1. สัทธา เป็นใหญ่ในความเชื่อ
2. วิริยะ เป็นใหญ่ในความเพียร
3. สติ เป็นใหญ่ในการระลึกชอบ
4. สมาธิ เป็นใหญ่ในการตั้งมั่นในอารมณ์
5. ปัญญา เป็นใหญ่ในการรอบรู้ตามความเป็นจริง

บทที่ 26 นีวรณ 5 คือ

1. กามฉันทะ ความพอใจในกามคุณอารมณ์
2. พยาบาทะ คือ ความโกรธ ความไม่พอใจ
3. ถีนะมิททะ คือ ความหดหู่ ท้อถอยจากอารมณ์
4. อุัจจะกุกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจในอารมณ์
5. วิจิกิจฉา คือความสงสัย ลังเลใจ ในการทำความดี

บทที่ 27 ชั้นที่ 5 คือ

1. รูปชั้นที่ กอกรูป ได้แก่ ร่างกายทั้งหมด
2. กอกรเวทนา ได้แก่ การเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ เฉยๆ
3. กอกรสัญญา ได้แก่ การจำอารมณ์ต่างๆ ที่แล้มาแล้ว
4. กอกรสังขาร ได้แก่ การปรุงแต่ง กุศลและอกุศล
5. กอกรวิญญาณ ได้แก่ ผู้รู้อารมณ์ ผู้รับอารมณ์

บทที่ 28 อปริหานิยธรรม 7

ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ชื่อว่า “อปริหานิยธรรม” มี 7 อย่างคือ

1. หมั่นประชุมกันเนืองนิจ
2. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิกและพร้อมเพรียงกันทำกิจของสงฆ์ที่จะต้องทำ

3. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่
ถอนสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทาน
ศึกษาอยู่ในสิกขาบทตามที่พระองค์บัญญัติ
ไว้
4. ภิกษุเหล่าใดเป็นใหญ่เป็นประธานในสงฆ์
เคารพนับถือภิกษุนั้น เชื่อฟังถ้อยคำของ
ท่าน ๆ
5. ไม่ลุอำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น
6. ยินดีในเสนาสนะอันสงบ
7. ตั้งใจอยู่ว่าเพื่อนภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผู้มีศีล
ที่ยังไม่มาสู่อาวาส ขอให้มาดี มาแล้ว ขอให้
อยู่เป็นสุข

ธรรม 7 อย่างนี้ตั้งอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นย่อมไม่
เป็นไปเพื่อความเสื่อมเลย มีแต่ความเจริญฝ่าย
เดียว

บทที่ 29 อริยทรัพย์ 7

ทรัพย์ คือ คุณความดีที่มีในสันดานอย่าง
ประเสริฐ เรียกว่าอริยทรัพย์มี 7 อย่าง คือ

1. ศรัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ
2. ศีล รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย
3. หิริ ละอายต่อบาปทุจริต
4. โอตตัปปะ สะดุ้งกลัวต่อบาปทุจริต
5. พาหุสัจจะ ความเป็นคนเคยได้ยินได้ฟัง
มาก คือ ทรงจำธรรม และรู้ศิลปวิทยามาก
6. จาคะ สละสิ่งของๆ ตน แก่คนที่ควรให้ปัน
7. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็น
ประโยชน์

อริยธรรม 7 ประการนี้ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก
มีทรัพย์สินเงินทอง เป็นต้น ควรแสวงไว้ให้มีใน
สันดาน

บทที่ 30 สัปปริสธรรม 7 อย่าง

ธรรมของสัตบุรุษ เรียก “สัปปริสธรรม” มี 7
อย่าง คือ

1. ฉัมมัญญุตตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ เช่น รู้จักว่า
สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์

2. อุตัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักผล เช่นรู้จักว่าสุขเป็นผลแห่งเหตุอันนี้ ทุกข์เป็นผลแห่งเหตุอันนี้
3. อุตัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักตนว่าเราว่าโดยชาติ ตระกูลยศศักดิ์ บริวาร ความรู้ และคุณธรรมเพียงเท่านี้ แล้วประพฤตตินให้สมกับความเป็นอยู่
4. มัตตัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ ในการแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีวิต แต่ในทางที่ชอบและรู้จักประมาณในการบริโภคแต่พอประมาณ
5. กาลัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลาอันสมควร ในวันประกอบกิจนั้น
6. ปริสัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน และกิริยาที่จะต้องประพฤตติต่อที่ประชุมชนนั้นๆ ว่าหมูนี้นี้เมื่อเข้าไปหาจะต้องทำกิริยาอย่างนี้จะต้องพูดอย่างนี้ เป็นต้น

7. ปุคคลปโรปรัญญตฺตา ความเป็นผู้รู้จักเลือก
คบบุคคลว่าผู้นี้เป็นคนดีควรคบ ผู้นี้เป็นคน
ไม่ดีไม่ควรคบ เป็นต้น

บทที่ 31 โภชณังค์ 7 อย่าง คือ

1. สติสัมโภชณังค์ ความระลึกได้เป็นธรรมให้
เข้าถึงอริยสัจจะสี่
2. ธัมมวิจยะสัมโภชณังค์ ความสอดส่องธรรม
เป็นธรรมให้เข้าถึงอริยสัจจะสี่
3. วิริยะสัมโภชณังค์ ความเพียร เป็นธรรมให้
เข้าถึงอริยสัจจะสี่
4. ปีติสัมโภชณังค์ ความอิมใจ เป็นธรรมให้
เข้าถึงอริยสัจจะสี่
5. ปัสสัทธิสัมโภชณังค์ ความสงบใจและ
อารมณ์เป็นธรรมให้เข้าถึงอริยสัจจะสี่
6. สมာธิสัมโภชณังค์ ความตั้งใจมั่น เป็นธรรม
ให้เข้าถึงอริยสัจจะสี่
7. อุเบกขาสัมโภชณังค์ ความวางเฉย เป็น
ธรรมให้เข้าถึงอริยสัจจะสี่

บทที่ 32 โลกธรรม 8 อย่าง

ธรรมที่ครอบงำสัตว์โลกอยู่ และสัตว์โลกยอมเป็นไปตามธรรมนั้น เรียกว่า “โลกธรรม” มี 8 อย่างคือ

1. มีลาภ	2. ไม่มีลาภ
3. มียศ	4. ไม่มียศ
5. นินทา	6. สรรเสริญ
7. สุข	8. ทุกข์

ในโลกธรรม 8 ประการนี้ อย่างไม่ใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว ให้พิจารณาว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นแล้วแต่ว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรรู้ตามความเป็นจริงอย่าให้มันครอบงำจิตได้ คือ อายินดีในส่วนที่ปรารถนา อายินร้ายในส่วนที่ไม่ปรารถนา

บทที่ 33 ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 8 ประการ

1. สัมมาทิฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจจะ 4

2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือ ดำริออกจากกาม
 - 1) ดำริออกจากความพยาบาท
 - 2) ดำริออกจากกาม
3. สัมมาวาจา เจรจา คือ เว้นจากวจีทุจริต 4
4. สัมมากัมมันตะ การทำกรงานชอบ คือ เว้นจากกายทุจริต 3
5. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีวิตชอบ คือ เว้นจากการเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิด
6. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ คือ เพียรในที่ 4 สถาน
7. สัมมาสติ ความระลึกชอบ คือ ระลึกในสติปัฏฐาน 4
8. สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นชอบ คือ ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์แห่งกุศลธรรมฯ ในมรรคทั้ง 8 นั้น ความเห็นชอบ ดำริชอบ ดำริชอบ สงเคราะห์เข้าในปัญญาสิกขา วาจาชอบ การงานเลี้ยงชีวิตชอบ สงเคราะห์เข้าใน

ศึกษา เพียรชอบ ระลึกชอบ สงเคราะห์เข้า
ในจิตศึกษา

บทที่ 34 ทิฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์ คือ

1. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่นใน
การประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิตก็ดี ใน
การศึกษาก็ดี ในการทำธุระหน้าที่ของตนก็
ดี
2. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ
รักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่น
ไม่ให้เป็นอันตรายก็ดี รักษาการของตัว
ไม่ให้เกิดเสื่อมเสียก็ดี
3. กัลป์ยาณมิตตตา ความมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่
คบคนชั่ว
4. สมชีวิตา การเลี้ยงชีวิตตามสมควร แก่
กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ผิดเคืองนัก
ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก

บทที่ 35 สมปราชยิกัตประโยชน์ คือ ประโยชน์ในชาติหน้า

1. ศรัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือ
เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อ เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำ
ชั่วได้ชั่ว เป็นต้น
2. ศีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล รักษากาย
วาจา เรียบร้อยดี ไม่มีโทษ
3. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาค เป็น
การเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น
4. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จัก
บาปบุญคุณโทษ ประโยชน์และมิใช่
ประโยชน์

บทที่ 36 มิตรปฏิรูป คือ คนเทียมมิตรมี 4 จำนวน คือ

1. คนปกอลอก มีลักษณะ 4 อย่างคือ
 - คิดเอาได้แต่ฝ่ายเดียว
 - เสียให้น้อยคิดเอาได้มาก
 - เมื่อภัยมาถึงตัวจึงรับกิจของตัว

- คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ตัว
2. คนดีแต่พูด มีลักษณะ 4 อย่างคือ
- เก็บเอาของที่ล่วงแล้วมาปราศรัย
 - อ้างเอาของที่ยังไม่มีมาปราศรัย
 - สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่ไม่หาประโยชน์มิได้
 - ออกปากฟังไม่ได้
3. คนหัวประจบมีลักษณะ 4 อย่าง คือ
- จะทำชั่วก็คล้อยตาม
 - จะทำดีก็คล้อยตาม
 - ต่อหน้าว่าสรรเสริญ
 - ลับหลังตั้งนินทา
4. คนชักชวนในทางฉิบหายมีลักษณะ 4 อย่าง คือ
- ชักชวนดื่มน้ำเมา
 - ชักชวนเที่ยวกลางคืน
 - ชักชวนให้เมาในการเล่น
 - ชักชวนเล่นการพนัน

มิตรแท้ 4 จำพวกคือ

1. มิตรมีอุปการะมีลักษณะ 4 อย่างคือ
 - ป้องกันเพื่อนผู้ประมาท
 - ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อน ผู้ประมาทแล้ว
 - เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้
 - เมื่อมีธุระ ช่วยออกทรัพย์ให้เกิดกว่าที่ออกปาก
2. มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข มีลักษณะ 4 อย่าง คือ
 - ขยายความลับของตนแก่เพื่อน
 - ปิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพราย
 - ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ
 - แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้
3. มิตรแนะนำประโยชน์ มีลักษณะ 4 อย่าง คือ
 - ห้ามไม่ให้ทำชั่ว
 - แนะนำให้ตั้งอยู่ความดี
 - ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
 - บอกทางสวรรค์ให้

4. มิตรมีความรักใคร่ มีลักษณะ 4 อย่าง คือ

- ทุกข์ๆ ด้วย
- สุขๆ ด้วย
- โต้เถียงคนที่พูดติเตียนเพื่อน
- รับรองคนที่พูดสรรเสริญเพื่อน

บทที่ 37 สังคหัตถุ 4 คือ

1. ทาน ให้ปันสิ่งของๆ ตนแก่คนที่ควรให้ปัน
 2. ปิยะวาจา เจรจาวาจาที่อ่อนหวาน
 3. อัตถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์
 4. สมานัตตตา ความมีตนเสมอไม่ถือตัว
- คุณทั้ง 4 อย่างนี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ
ของผู้อื่นได้

**บทที่ 38 ตระกูลอันมั่นคงจะตั้งอยู่ไม่ได้นาน
เพราะสถาน 4 คือ**

1. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว
2. ไม่บูรณะพัสดุที่คร่ำคร่า
3. ไม่รู้จักประมาณในการบริการบริโภคสมบัติ

4. ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลเป็นแม่เรือนหรือพ่อเรือน
5. ผู้หวังจะดำรงตระกูลควรเว้นสถานะ 4 นี้เสีย

บทที่ 39 ธรรมของฆราวาส 4 คือ

1. สัจจะ สัตย์ซื่อต่อกัน
2. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน
3. ขันติ อุตทน
4. จาคะ สละให้สิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน

บทที่ 40 สมบัติของอุบาสก

1. ประกอบด้วยศรัทธา
2. มีศีลบริสุทธิ์
3. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว คือเชื่อกรรมไม่เชื่อมงคล
4. ไม่แสวงหาเขตบุญนอกพุทธศาสนา
5. บำเพ็ญบุญแต่ในพระพุทธศาสนา

บทที่ 41 ทิศ 6

1. ปรีถิมทิศ คือ ทิศเบื้องหน้า มารดา บิดา บุตร ธิดา ควรบำรุงด้วยสถาน 5 อย่างคือ
 - ท่านได้เลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ
 - ช่วยทำกิจของท่าน
 - ดำรงวงศ์ตระกูล
 - ประพฤติตนให้เป็นคนสมควรรับทรัพย์มรดก
 - เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน มารดา บิดา เมื่อได้บำรุงเช่นนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตร ธิดา ด้วยสถาน 5 คือ
 1. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
 2. ให้ตั้งอยู่ในความดี
 3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
 4. หากภรรยาที่สมควรให้
 5. มอบทรัพย์ให้ในสมัย

อรรถหรือประโยชน์ 3 คือ

- 1) ทิฏฐิธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในภพนี้
- 2) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในภพหน้า
- 3) ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่ง (คือนิพพาน)

อธิปตฺรยมะ 3 คือ

- 1) อตฺตาทิปตฺยยะ ความมีตนเป็นใหญ่
- 2) โลกาทิปตฺยยะ ความมีโลกเป็นใหญ่
- 3) ธัมมทิปตฺยยะ ความมีธรรมเป็นใหญ่

อภิสังขาร 3 คือ

- 1) ปุญฺญญาภิสังขาร การปรุ่งแต่งเรื่องบุญ
- 2) อปุญฺญญาภิสังขาร การปรุ่งแต่งเรื่องบาป
- 3) อเนญฺชาภิสังขาร การปรุ่งแต่งเรื่องอรุ่ป
สมาบัติ

ญาณ 3 คือ

- 1) สัจจญาณ ปรึชาหยั่งรู้ริยสัจจ
- 2) กิจจญาณ ปรึชาหยั่งรู้กิจควรทำ
- 3) กตญาณ ปรึชาหยั่งรู้กิจอันทำแล้ว

ทฤษฎี 3 คือ

- 1) อภิริยทฤษฎี ความเห็นว่าเป็นอันทำ
- 2) อเหตุกทฤษฎี ความเห็นว่ามีเหตุได้
- 3) นัตถิกทฤษฎี ความเห็นว่ามี

เทพ 3 คือ

- 1) สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ
- 2) อุปัตติเทพ เทวดาโดยกำเนิด
- 3) วิสุทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์

วิชา 3 คือ

- 1) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ รู้ระลึกชาติได้
- 2) จตุปาตญาณ รู้จักกำหนดจุดและเกิด
- 3) อาสวักขะญาณ รู้จักทำอัสวะให้สิ้น

ศีลธรรม 3 คือ

- 1) ปริยติธรรม ได้แก่ คำสั่งสอน
- 2) ปฏิบัติศีลธรรม ได้แก่ ความปฏิบัติ
- 3) ปฏิเวทศีลธรรม ได้แก่ มรรคผลนิพพาน

พระโสดาบัน 3 คือ

- 1) เอกพีชี ผู้จะเกิดอีกไม่เกิน 1 ชาติ
- 2) โกลังโกละ เกิดอีกไม่เกิน 6 ชาติ
- 3) สัตตสัตตปุรณะ เกิดอีกไม่เกิน 7 ชาติ

กิจจในอริยสัจจ 4 คือ

- 1) ปริญญา กำหนดรู้อริยสัจจ
- 2) ปหาญ ละสมุทัยสัจจ
- 3) สัจฉิกรณะ ทำให้แจ้งนิโรธสัจจ
- 4) ภาวนา ทำมัคคสัจจให้เกิด

บุคคล 4 คือ

- 1) อุคฆติตัญญู ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง
- 2) วิปจิตตัญญู ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านอธิบายความแห่งหัวข้อนั้น
- 3) เนยยะ ผู้พอแนะนำได้
- 4) ปทปรมะ ผู้มีบทยเป็นอย่างยิ่ง

ปฏิบัติ 4 อย่าง คือ

- 1) ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิณฑา ปฏิบัติลำบาก
ทั้งรู้ได้ช้า
- 2) ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิณฑา ปฏิบัติลำบาก
แต่รู้ได้เร็ว
- 3) สุขขาปฏิบัติ ทันทธาภิณฑา ปฏิบัติสะดวก
แต่รู้ได้ช้า
- 4) สุขขาปฏิบัติ ขิปปาภิณฑา ปฏิบัติสะดวก
ทั้งรู้ได้เร็ว

อนุพัพพกา 5 คือ

- 1) ทานกถา กล่าวถึงทาน
- 2) ลีลกถา กล่าวถึงศีล
- 3) สัคคกถา กล่าวถึงสวรรค์
- 4) กามาที่นวกถา กล่าวถึงโทษแห่งกาม
- 5) เนกขัมมานิสังสกถา กล่าวถึงอานิสงส์แห่ง
ความออกจากกาม ประพฤติพรหมจรรย์

จักขุ 5 คือ

- 1) มังสจักขุ จักขุ คือ ดวงตา
- 2) ทิพพจักขุ จักขุทิพย์
- 3) ปัญญาจักขุ จักขุ คือ ปัญญา
- 4) พุทธจักขุ จักขุแห่งพระพุทธเจ้า
- 5) สมันตจักขุ จักขุรอบคอบ

ธรรมชั้น 5 คือ

- 1) สीलชั้น 5 หมวดศีล
- 2) สมาธิชั้น 5 หมวดสมาธิ
- 3) ปัญญาชั้น 5 หมวดปัญญา
- 4) วิมุตติชั้น 5 หมวดวิมุตติ
- 5) วิมุตติญาณทัสสนชั้น 5 หมวดวิมุตติฐานทัสสนะ

มัจฉริยะ 5 คือ

- 1) อวาสมัจฉริยะ ตระหนี่ที่อยู่
- 2) กุลมัจฉริยะ ตระหนี่ตระกูล
- 3) ลาภมัจฉริยะ ตระหนี่ลาภ

4) วัณณะฉริยะ ตระหนี่วรรณะ

5) ฉัมมะมัจฉริยะ ตระหนี่ธรรม

มาร 5 คือ

1) ชันธมาร มาร คือ ปัญจชันธ

2) กิเลสมาร มาร คือ กิเลส

3) อภิสังขารมาร มาร คือ บาปอกุศล

4) เทวบุตรมาร มาร คือ เทวบุตร

5) มัจจุมาร มาร คือ มรณะ (ตาย)

วิมุตติ 5 คือ

1) ตัทธังควิมุตติ พันธุ์ชั่วคราว

2) วิกขัมภณวิมุตติ พันธุ์สะกดไว้

3) สมุจเฉทวิมุตติ พันธุ์เด็ดขาด

4) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ พันธุ์สงบ

5) นิสสรณวิมุตติ พันธุ์ออกไป

สังวร 5 คือ

1) สीलสังวร สำรวมด้วยศีล

2) สติสังวร สำรวมด้วยสติ

- 3) ญาณสังวร สำรวมด้วยญาณ
- 4) ชั้นตีสังวร สำรวมด้วยชั้น
- 5) วิริยะสังวร สำรวมด้วยความเพียร

อภิธาน ฐานอย่างหนัก 6 คือ

- 1) มาตุฆาต ฆ่ามารดา
- 2) ปิตุฆาต ฆ่าบิดา
- 3) อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์
- 4) โลहितุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึง
ยังพระโลหิตให้ห้อขึ้น
- 5) สังฆเภท ยังสงฆ์ให้แตกกัน
- 6) อัญญสัทตฤเทศ คือ ถือนศาสนาอื่น

จริต 6 คือ

- 1) รากะจริต มีรากะเป็นปกติ
- 2) โทสจริต มีโทสะเป็นปกติ
- 3) โมหะจริต มีโมหะเป็นปกติ
- 4) วิตกจริต มีวิตกเป็นปกติ
- 5) สัทธาจริต มีศรัทธาเป็นปกติ

6) พุทธิจริต มีความรู้เป็นปกติ

อนุสัย 7 คือ

- 1) กามระคะ ธรรมที่นอนอยู่ในขันธสันดาน
คือ ความพอใจในกามคุณอารมณ์
- 2) ปฏิฆานุสัย ธรรมที่นอนอยู่ในขันธสันดาน
คือความโกรธ ความพอใจ
- 3) ทิฏฐานุสัย ธรรมที่นอนอยู่ในขันธสันดาน
คือ ความเห็นผิด
- 4) วิจิกิจฉานุสัย ธรรมที่นอนอยู่ในขันธสันดาน
คือ ความสงสัยลังเลใจในเรื่องบุญและบาป
- 5) มานานุสัย ธรรมที่นอนอยู่ในขันธสันดาน
คือ ความเย่อหยิ่งถือตัว
- 6) ภวราคานุสัย ธรรมที่นอนอยู่ในขันธสันดาน
คือ ความพอใจในรูปภพ อรูปภพหรือรูป
ฌาน อรูปฌาน
- 7) อวิชชานุสัย ธรรมที่นอนอยู่ในขันธสันดาน
คือ ความหลง ความโง่ ไม่รู้ตามความเป็น
จริง

วิสุทธิ 7 คือ

- 1) สीलวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล
- 2) จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต
- 3) ทิฏฐิวินิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ
- 4) กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่ง
ญาณ เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย
- 5) มัคคามัคคะญาณทัสสนะวิสุทธิ ความหมด
จดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่
ทาง
- 6) ปฏิปัตทาน ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจด
แห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
- 7) ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่ง
ญาณทัสสนะ

วิชา 8 คือ

- 1) วิปัสสนาญาณ ญาณอันนับเข้าวิปัสสนา
- 2) มโนอิทธิ ฤทธิ์ทางใจ
- 3) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้

- 4) ทิพยโสต หุทิพย์
- 5) เจโตปริยญาณ กำหนดรู้ใจผู้อื่น
- 6) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ระลึกชาติได้
- 7) ทิพยจักขุญาณ ตาทิพย์
- 8) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ

บารมี 10 คือ

1) ทานบารมี	2) ศีลบารมี
3) เนกขัมมบารมี	4) ปัญญาบารมี
5) วิริยบารมี	6) ขันติบารมี
7) สัจจะบารมี	8) อธิษฐานบารมี
9) เมตตาบารมี	10) อุเบกขาบารมี

เพื่อทรงปลุกใจพวกเราให้ยังเห็นซึ่งลงไปถึง
คุณ โทษ ประโยชน์ และมีใช้ประโยชน์แห่งสิ่งนั้น

ผู้ที่พ้นจากบ่วงมารด้วยการสำรวมจิต 3

อย่าง คือ

- 1) สำรวมอินทรีย์มิให้ความยินดียินร้าย
ครอบงำในเมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้ม
รส ถูกต้อง โภจณัฐพะ อันน่าปรารถนา
- 2) มนสิการกัมมัฏฐาน อันเป็นปฏิปักษ์ต่อกาม
ฉันท คือ อสุภะ และกายคตาสติหรือมรณะ
สติ อันยังจิตให้สลด
- 3) เจริญวิปัสสนา คือ พิจารณาสังขาร แยก
ออกเป็นชั้นระปลงตกให้เห็นเป็นสภาพไม่
เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

มารและบ่วงแห่งมาร คือ กาม 2 อย่างคือ

- 1) กิเลสกาม ได้แก่ อกุศลจิต 12 และเจตสิก
27 อย่าง
- 2) วัตถุกาม คืออารมณ์ 6 มีรูป เป็นต้น
 - อนิจจตา กำหนดพิจารณาได้ 3 ทาง คือ
 1. โดยความกำหนดการเกิดขึ้นและดับ
ไป ทั้ง อดีต ปัจจุบัน อนาคต

2. ทางละเอียด ให้พิจารณาโดยขณะแห่งความเกิดขึ้นของรูปนาม
 3. โดยทางสุขุม ให้กำหนดเห็นความแปรแห่งสังขารในชั่วขณะหนึ่งๆ
- ทุกขตา ย่อมกำหนดเห็นด้วยทุกข์ 10 อย่าง คือ
1. สภาวทุกข์ คือ ขาติ ชรา มรณะ
 2. ปกิณณกทุกข์ คือ โสภก ปริเทวะทุกข โทมนัส อูปายาส
 3. นิพัทธทุกข์ คือ ทุกข์เนื่องนิตย หนาว ร้อน กระจาย
 4. พยาธิทุกข์ คือ โรครภัยต่างๆ
 5. สันตাপทุกข์ คือ ความเร่าร้อน
 6. วิปากทุกข์ คือ ผลกรรม
 7. สหคตทุกข์ คือ ทุกข์ไปด้วย การเกิดร่วมของทุกข์ต่างๆ
 8. อาหารทุกข์ คือ ทุกข์เกิดจากอาหาร
 9. วิวาททุกข์ คือ ทุกข์เกิดจากการวิวาท

10. ทุกขยะทุกข์ ทุกข์เกิดจากชั้นธ 5

- อนัตตา พึงกำหนดรู้ด้วยอาการ 5 คือ
 1. ด้วยไม่อยู่อำนาจ
 2. ด้วยแย้งต่ออัตตา
 3. ด้วยความเป็นสภาพหาเจ้าของมิได้
 4. ด้วยความเป็นสภาพศูนย์
 5. ด้วยความเป็นสภาวะธรรม ไม่ขึ้นกับใคร ไม่เป็นไปตามใจใคร

3) วิราคะ ความสิ้นกำหนด

- นิพพินทั้ง วรัชชติ เปื้อหน่ายย่อมนสิ้นกำหนด
- วิราโค เสฏฐโฐ ฐัมมานัง วิราคะ เป็นประเสริฐแห่งธรรมทั้งหลาย
- สุขา วิราคตาโลเก กามานัง สมติ กะโม วิราคะ คือ ความก้าวล่วงเสียด้วย ซึ่งกามทั้งหลายเป็นสุขในโลก

ไวพจน์แห่งวิราคะ 8 อย่าง คือ

- 1) มุทนิมมทโม ธรรมยังความเมาให้สร่าง
- 2) ปีปาสวินโย ความนำเสียดซึ่งความกระหาย
- 3) อาลยะสมุคฆาโต ความถอนขึ้นด้วยดีซึ่ง
อาลัย
- 4) วัฏฏุปัจฉณโท ความตัดวัฏฏ์สงสารได้
- 5) ตัณห์กขโย ความสิ้นไปแห่งตัณหา
- 6) วิราโค ความสิ้นกำหนด
- 7) นิโรโธ ความดับ
- 8) นิพพานัง ธรรมชาติหาเครื่องเสียดแทงมิได้

วิญญูะสงสาร โดยบุคคลาธิษฐาน

- 1) จิตเต สังกิลิฏฐเฐ ทุคคะติ ปาฎิกังขา
เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคติเป็นอันหวังได้
- 2) จิตเต อสังกิลิฏฐเฐ สุขติ ปาฎิกังขา เมื่อจิต
ไม่เศร้าหมองแล้ว สุขติเป็นอันหวังได้

กัมมัฏฐานสำหรับปราบนิรวณ 5

- 1) กายคตาสติ เป็นคู่ปรับแก้กามฉันทะ

- 2) เมตตา เป็นคู่ปรับกับพยาบาท
- 3) พุทธานุสติ เป็นปฏิปักษ์ต่อถีนะมิทระ
- 4) กสิณ เป็นปฏิปักษ์ต่ออุทธัจจะกุกกุจจะ
- 5) จตุธาตุมุขัตถาน เป็นคู่ปรับต่อวิกิจฉา

เหตุเกิดของนิวรรณ์ 5 คือ

- 1) สุภะสังญญา เป็นเหตุให้เกิดกามฉันทะ
- 2) ปฏิมะ เป็นเหตุให้เกิดพยาบาท
- 3) อรติ เป็นเหตุให้เกิดถีนะมิทระ
- 4) เจตโส เป็นเหตุให้เกิดอุทธัจจะ กุกกุจจะ
- 5) อโยนิโสมนสิการ เป็นเหตุให้เกิดวิกิจฉา

จิตมี 89 หรือ 121 ดวง คือ

กามาวจรจิต 54 มหัคคตจิต 27 โลกุตตรจิต 8-
40 (รวมเป็นจิต 89 หรือ 121)

กามาวจรจิต 54 ดวง คือ

อกุศลจิต 12 อเหตุกจิต 18 กามาวจรจิต
โสภณจิต 24 (รวมเป็นกามาวจรจิต 54)

มหัคคตจิต 27 ดวง คือ

รูปาวจรจิต 15 อรูปาวจรจิต 12 (รวมเป็น
มหัคคตจิต 27)

โลกุตตรจิต 8-10 ดวง คือ

มัคคจิต 4-20 ผลจิต 4-20 (รวมเป็นโลกุตตร
จิต 8-40)

อกุศลจิต 12 ดวง คือ

โลภมูลจิต 8 โทสมูลจิต 2 โมหมูลจิต 2 (รวม
เป็นอกุศลจิต 12)

อเหตุกจิต 18 ดวง คือ

อกุศลวิปากจิต 7 อเหตุกกุศลวิปากจิต 8
อเหตุกกิริยาจิต 3 (รวมเป็นอเหตุกจิต 12)

กามาวจรโสภณจิต 24 ดวง คือ

มหากุศลจิต 8 มหาวิปากจิต 8 มหากิริยาจิต
8 (รวมเป็นกามาวจรโสภณจิต 24)

รูปาวจรจิต 15 ดวง คือ

รูปาวจรกุศลจิต 5 รูปาวจรวิปากจิต 5 รูปาวจรจิตกิริยาจิต 5 (รวมเป็นรูปาวจรจิต 15)

อรูปาวจรจิต 12 ดวง คือ

อรูปาวจรกุศลจิต 4 อรูปาวจรวิปากจิต 4 อรูปาวจรกิริยาจิต 4 (รวมเป็นอรูปาวจรจิต 1)

มัคคจิต 4-20 ดวง คือ

โสดาปัตติมรรคจิต 1-5 สกทาคามิมรรคจิต 1-5 อนาคามิมรรคจิต 1-5 อรหัตตมรรคจิต 1-5 (รวมเป็นมัคคจิต 4-20)

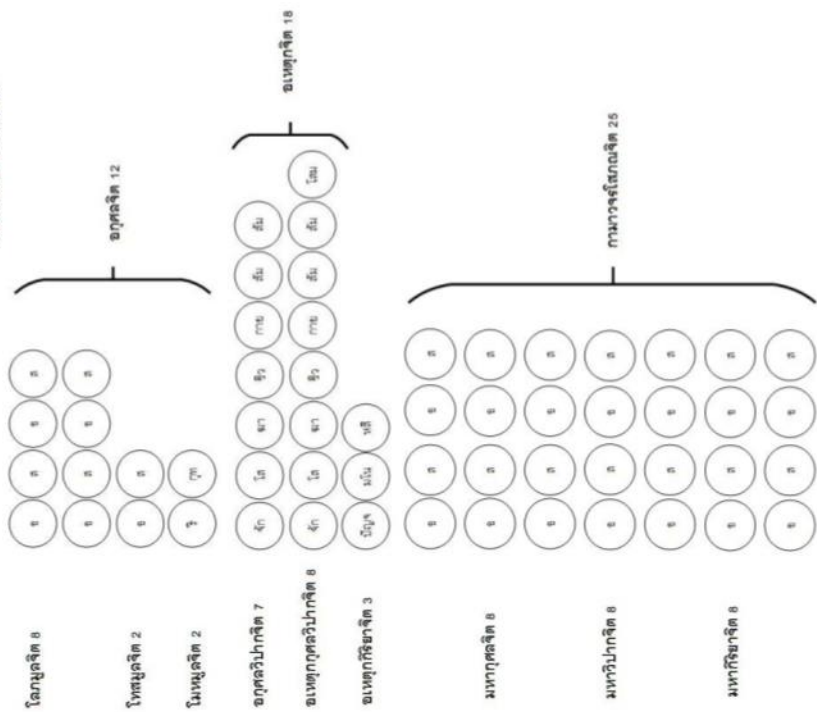
ผลจิต 4-20 ดวง คือ

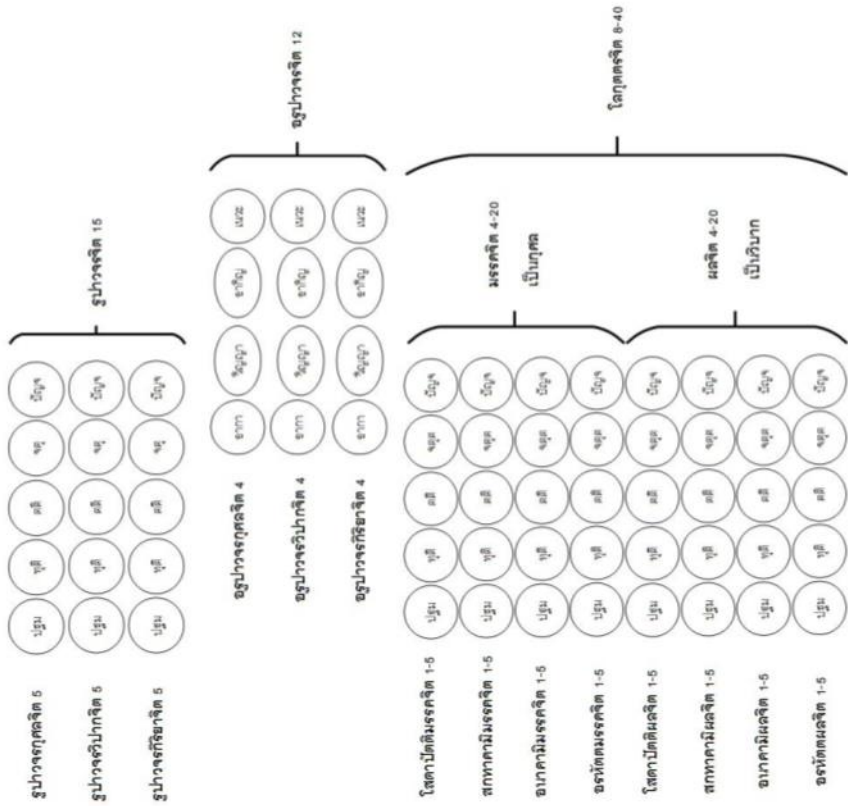
โสดาปัตติมรรคจิต 1-5 สกทาคามีผลจิต 1-5 อนาคามีผลจิต 1-5 อรหัตตผลจิต 1-5 (รวมเป็นผลจิต 4-20)

โลภมูลจิต 8 ดวง คือ

1. โสมนัสสสหคตัง ทิฏฐิตสัมปยุตตัง อสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด
2. โสมนัสสสหคตัง ทิฏฐิตสัมปยุตตัง สสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด
3. โสมนัสสสหคตัง ทิฏฐิตวิปยุตตัง อสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด
4. โสมนัสสสหคตัง ทิฏฐิตวิปยุตตัง สสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

จิตมี 89 หรือ 121 ตัว กคือ

5. อุเบกขาสหคตัง ทิฏฐิคตสัมปยุตตัง อสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด
6. อุเบกขาสหคตัง ทิฏฐิคตสัมปยุตตัง สสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด
7. อุเบกขาสหคตัง ทิฏฐิคตวิปยุตตัง อสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด
8. อุเบกขาสหคตัง ทิฏฐิคตสัมปยุตตัง สสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

โทสมูลจิต 2 ดวง คือ

1. โทมนัสสสหคตัง ปฏิฆสัมปยุตตัง อสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ

2. โทมนัสสสหคตัง ปฏิฆัมสัมปยุตตัง สสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วย ความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ

โมหมูลจิต 2 ดวง คือ

1. อุเบกขาสหคตัง วิจิกิจฉาสมปยุตตัง จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วย ความสงสัย
2. อุเบกขาสหคตัง อุทัจฉัจฉสัมปยุตตัง จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วย ความฟุ้งซ่าน

อกุศลวิปากจิต 7 อเหตุกกุศลวิปากจิต 8

ดวง คือ

1. อุเบกขาสหคตัง จักขุวิญญาณัง จิตที่อาศัย จักขุวัตถุเห็นรูปประมณที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมกับความเฉยๆ

2. อุเบกขาสหคตัง โสตวิญญาณัง จิตที่อาศัย
โสตวัตถุได้ยินเสียงที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้น
พร้อมด้วยความเฉยๆ
3. อุเบกขาสหคตัง ฆานวิญญาณัง จิตที่อาศัย
ฆานวัตถุได้กลิ่นที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อม
ด้วยความเฉยๆ
4. อุเบกขาสหคตัง ชิวหาวิญญาณัง จิตที่อาศัย
ชิวหาวัตถุได้รู้รสที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อม
ด้วยความเฉยๆ
5. ทุกขสหคตัง กายวิญญาณัง จิตที่อาศัยกาย
วัตถุรู้สึกผัสสะที่พหุพารมณฺ์ที่ไม่ดี เกิดขึ้น
พร้อมด้วยความทุกขเวทนา
6. สุขสหคตัง กายวิญญาณัง จิตที่อาศัยกาย
วัตถุ รู้สึกผัสสะที่พหุพารมณฺ์ที่ดีเกิดขึ้นพร้อม
ด้วยความสุขเวทนา
7. อุเบกขาสหคตัง สัมปฏิจจนจิตตัง จิตที่
รับปัญจารมณฺ์ ที่ดีและไม่ดีเกิดขึ้นพร้อม
ด้วยความเฉยๆ

8. อุเบกขาสหคตัง สันตীরณจิตตัง จิตที่ไต่
สวนปัญจารมณฺ์ที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อม
ด้วยความเฉยๆ
9. โสมนัสสสหคตัง สันตীরณจิตตัง จิตที่ไต่
สวนปัญจารมณฺ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความ
ดีใจ

อเหตุกิริยาจิต 3 ดวง คือ

1. อุเบกขาสหคตัง ปัญจทวาราวชชนจิตตัง
จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวารที่ดี
และไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ
2. อุเบกขาสหคตัง มโนทวาราวชชนจิตตัง จิต
ที่พิจารณาอารมณ์ทางมโนทวารที่ดีและไม่
ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ
3. โสมนัสสสหคตัง หลิตุปบาทจิตตัง จิตที่ทำ
ให้เกิดการยิ้มของพระอรหันต์เกิดขึ้น
พร้อมด้วยความดีใจ

มหากุศลจิต 8 มหาวิปาจิต 8 ดวง คือ

1. โสมนัสสสหคตัง ญาณสัมปยุตตง อสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา
2. โสมนัสสสหคตัง ญาณสัมปยุตตัง สสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา
3. โสมนัสสสหคตัง ญาณสัมปยุตตัง อสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา
4. โสมนัสสสหคตัง ญาณสัมปยุตตัง สสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ไม่ประกอบด้วยปัญญา
5. อุเบกขาสหคตัง ญาณสัมปยุตตัง อสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา

6. อุเบกขาสหคตัง ญาณสัมปยุตตัง สสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วย ความเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา
7. อุเบกขาสหคตัง ญาณสัมปยุตตัง อสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วย ความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา
8. อุเบกขาสหคตัง ญาณสัมปยุตตัง สสังขาริกัง จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วย ความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

รูปาวจรกุศลจิต 5 รูปาวจรวิปากจิต 5

รูปาวจรกิริยาจิต 5 ดวง คือ

1. วิตักก วิจาร ปิติ สุขะ เอกัคคตาสहितัง ปฐมฉานกุศลจิตตัง วิปากจิตตัง กิริยาจิตตัง ปฐมฉานกุศลจิต 1 วิปากจิต 1 กิริยาจิต 1 ที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฉาน 5 คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา
2. วิจาร ปิติ สุขะ เอกัคคตาสहितัง ทุติยฉฉานกุศลจิตตัง กิริยาจิตตัง วิปากจิตตัง ทุติย

ฌานกุศลจิต 1 วิปากจิต 1 กิริยาจิต 1 ที่
เกิดขึ้นพร้อมด้วยองค์ฌาน 4 คือ วิจาร์ ปิติ
สุข เอกัคคตา

3. ปิติ สุข เอกัคคตาสहितัง ตติยฌานกุศลจิต
ตั้ง วิปากจิตตั้ง กิริยาจิตตั้ง ตะติยฌานกุศล
จิต 1 วิปากจิต 1 กิริยาจิต 1 ที่เกิดพร้อม
ด้วยองค์ฌาน 3 คือ ปิติ สุข เอกัคคตา
4. สุข เอกัคคตาสहितัง จตุตถฌานกุศลจิตตั้ง
วิปากจิตตั้ง กิริยาจิต จตุตถฌานกุศลจิต 1
วิปากจิต 1 กิริยาจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วย
องค์ฌาน 2 คือ สุข เอกัคคตา
5. อุเบกขา เอกัคคตาสहितัง ปัญจฌานกุศล
จิตตั้ง วิปากจิตตั้ง กิริยาจิตตั้ง ปัญจฌาน
กุศลจิต 1 วิปากจิต 1 กิริยาจิต 1 ที่เกิด
พร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา
เอกัคคตา

อรุปาวจรกุศลจิต 4 อรุปาวจรวิปากจิต 4

อรุปาวจรกิริยาจิต 4 ดวง คือ

1. อุเบกขา เอกัคคตาสหิตัง อากาสาณัสจาย
ตน กุศลจิตตั้ง วิปากจิตตั้ง กิริยาจิตตั้ง
อากาสาณัสจายตน กุศลจิต 1 วิปากจิต 1
กิริยาจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ
อุเบกขา เอกัคคตา
2. อุเบกขา เอกัคคตาสหิตัง วิญญาณัญจาย
ตน กุศลจิตตั้ง วิปากจิตตั้ง กิริยาจิตตั้ง
วิญญาณัญจายตนกุศลจิต 1 วิปากจิต 1
กิริยาจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ
อุเบกขา เอกัคคตา
3. อุเบกขา เอกัคคตาสหิตัง อากิญจัญญายตน
กุศลจิตตั้ง วิปากจิตตั้ง กิริยาจิตตั้ง
อากิญจัญญายตนกุศลจิต 1 วิปากจิต 1
กิริยาจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ
อุเบกขา เอกัคคตา

4. อุเบกขา เอกัคคตาสหิตัง เนวส์ัญญาयตน
 กุศลจิตตัง วิปากจิตตัง กิริยาจิตตัง เนว
 สัญญานาสัญญาयตนกุศลจิต 1 วิปากจิต 1
 กิริยาจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ
 อุเบกขา เอกัคคตา

โสดาปัตติมรรคจิต 1-5 สกทาคามิมรรคจิต 1-5

อนาคามิมรรคจิต 1-5 อรหัตตมรรคจิต 1-5

ดวง คือ

1. วิตัก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตาสหิตัง ปฐมัม
 ฌาน โสดาปัตติมัคคจิตตัง สกทาคามิมัคค
 จิตตัง อนาคามิมัคคจิตตัง อรหัตตมัคคจิต
 ตัง ปฐมฌานโสดาปัตติมรรคจิต 1
 สกทาคามิมรรคจิต 1 อนาคามิมรรคจิต 1
 อรหัตตมรรคจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์
 ฌาน 5 คือ วิตัก, วิจาร์, ปิติ, สุข, เอกัคคตา
2. วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตาสหิตัง ทุตยัม
 ฌาน โสดาปัตติมัคคจิตตัง สกทาคามิมัคคจิตตัง
 อนาคามิมัคคจิตตัง อรหัตตมัคคจิตตัง

- ทุติ ฌาน โสดาปัตติ มรรคจิต 1
 สกทาคามีมรรคจิต 1 อนุคามิมรรคจิต 1
 อรหัตตมรรคจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์
 ฌาน 4 คือ วิจารณ์, ปิติ, สุข, เอกัคคตา
3. ปิติ สุข เอกัคคตาสहितัง ตติยัชฌาน โสดา
 ปัตติมัคคจิตตัง สกทาคามีมัคคจิตตัง
 อนุคามีมัคคจิตตัง อรหัตตมัคคจิตตัง ที่
 เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 3 คือ ปิติ, สุข,
 เอกัคคตา
4. สุข เอกัคคตาสहितัง จตุตถัชฌาน โสดาปัตติ
 มัคคจิตตัง สกทาคามีมัคคจิตตัง อนุคา
 มิมัคคจิตตัง อรหัตตมัคคจิตตัง จตุตถฌาน
 โสดาปัตติมรรคจิต 1 สกทาคามีมรรคจิต 1
 อนุคามีมรรคจิต 1 อรหัตตมรรคจิต 1 ที่
 เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ สุข,
 เอกัคคตา
5. อุเบกขา เอกัคคตาสहितัง ปัญจมัชฌาน
 โสดาปัตติมัคคจิตตัง สกทาคามีมัคคจิตตัง

อนาคามีมรรคจิตตั้ง อรหัตตมรรคจิตตั้ง
ปัญจฌานโสดาปัตติมรรคจิต 1
สกทาคามีมรรคจิต 1 อนาคามีมรรคจิต 1
อรหัตตมรรคจิต 1 ที่เกิดพร้อมด้วยองค์
ฌาน 2 คือ อุเบกขา, เอกัคคตา

โสดาปัตติผลจิต 1-5 สกทาคามีผลจิต 1-5

อนาคามีผลจิต 1-5 อรหัตตผลจิต 1-5 ดวง
คือ

1. วิตักก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตาสहितัง ปฐมฌานโสดาปัตติผลจิตตั้ง สกทาคามีผลจิตตั้ง
อนาคามีผลจิตตั้ง อรหัตตผลจิตตั้ง
ปฐมฌานโสดาปัตติผลจิต 1 สกทาคามีผล
จิต 1 อนาคามีผลจิต 1 อรหัตตผลจิต 1 ที่
เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน 5 คือ วิตก, วิจาร์,
ปิติ, สุข, เอกัคคตา
2. วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตาสहितัง ทุตยัชฌาน
โสดาปัตติผลจิตตั้ง สกทาคามีผลจิตตั้ง
อนาคามีผลจิตตั้ง อรหัตตผลจิตตั้ง ทุตย

ฌานโสดาปัตติผลจิต 1 สกทาคามีผลจิต 1
อนาคามีผลจิต 1 อรหัตตผลจิต 1 ที่เกิด
พร้อมด้วยองค์ฌาน 4 คือ วิจาร์, ปิติ, สุข,
เอกัคคตา

3. ปิติ สุข เอกัคคตาสहितัง ตติยฌานโสดา
ปัตติผลจิตตั้ง สกทาคามีผลจิตตั้ง
อนาคามีผลจิตตั้ง อรหัตตผลจิตตั้ง ตติฌาน
โสดาปัตติผลจิต 1 สกทาคามีผลจิต 1
อนาคามีผลจิต 1 อรหัตตผลจิต 1 ที่เกิด
พร้อมด้วยองค์ฌาน 3 คือ ปิติ, สุข,
เอกัคคตา

4. สุข เอกัคคตาสहितัง จตุตถฌานโสดาปัตติ
ผลจิตตั้ง สกทาคามีผลจิตตั้ง อนาคามีผล
จิตตั้ง อรหัตตผลจิตตั้ง จตุตถฌานโสดา
ปัตติผลจิต 1 สกทาคามีผลจิต 1
อนาคามีผลจิต 1 อรหัตตผลจิต 1 ที่เกิด
พร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ สุข, เอกัคคตา

5. อุเบกขา เอกัคคตาสหิตัง ปัญฺจมัชฌมาน
โสดาปัตติผลจิตตัง สกทาคามีผลจิตตัง
อนาคามีผลจิตตัง อรหัตตผลจิตตัง ปัญฺจ
ฌานโสดาปัตติผลจิต 1 สกทาคามีผลจิต 1
อนาคามีผลจิต 1 อรหัตตผลจิต 1 ที่เกิด
พร้อมด้วยองค์ฌาน 2 คือ อุเบกขา,
เอกัคคตา

ความหมายในเจตสิก 52 ตามลำดับ

อัญญสมานเจตสิก 11

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7

ผัสสะ	ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์
เวทนา	ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์
สัญญา	ธรรมชาติที่จำอารมณ์เจตนา ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนและ ชักชวนสัมปยุตตธรรมในอารมณ์ เพื่อให้ทำหน้าที่ของตนๆ

เอกัคคตา	ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรม ตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว
ชีวิตินทรีย์	ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม
มนสิการ	ธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์

ปกิณณกเจตสิก 6

วิตก	ธรรมชาติที่ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ คือ คิดอารมณ์
วิจารณ์	ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์
อธิโมกข์	ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์
วิริยะ	ธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์
ปิติ	ธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์
ฉันทะ	ธรรมชาติที่ปรารถนาอารมณ์

อกุศลเจตสิก

โมจตุกเจตสิก 4

- โมหะ ธรรมชาติที่บังสภาพตามความเป็นจริงของอารมณ์ไว้คือ หลง
- อหิริกะ ธรรมชาติที่ไม่มีความละอายต่อทุจจริต
- อโนตตปปะ ธรรมชาติที่ไม่กลัวต่อทุจจริต
- อุหัจจจะ ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่าน คือ รับอารมณ์ไม่มั่น

โลติกเจตสิก 3

- โลภะ ธรรมชาติที่มีความต้องการ และติดใจในกามคุณอารมณ์
- ทิฏฐิ ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์
- มานะ ธรรมชาติที่มีความเย่อหยิ่ง ถือตัว

เจตสิก 3 ดวงนี้ ชื่อว่า โลติกะ เพราะยกโลกเจตสิกเป็นประธาน

โทษตกเจตสิก 4

โทสะ ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใน
อารมณ์

อิสสา ธรรมชาติที่มีความไม่พอใจใน
สมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่น

มัจฉริยะ ธรรมชาติที่มีความหวงแหน
ทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของ
ตน

กุกกุจจะ ธรรมชาติที่มีความรำคาญใจใน
ทุจริตที่ได้ทำไปแล้วและใน
สุจริตที่ไม่ได้ทำ

เจตสิก 4 ดวงนี้ ชื่อว่า โทษตกะ เพราะยก
โทสะเจตสิกเป็นประธาน

อัญมณีสมาณเจตสิก 13 { สัพพจิตตสาธารณเจตสิก 7
ปกิณณกเจตสิก 6

อกุศลเจตสิก 14 { โมหตุกเจตสิก 4
โลติกเจตสิก 3
โทหตุกเจตสิก 4
ถิทุกเจตสิก 2
วิจิกิจฉาเจตสิก 1

โสภณเจตสิก 25 { โสภณสาธารณเจตสิก 19
วิรติเจตสิก 3
อัปมัชฌญาเจตสิก 2
ปัญญินทรีย์เจตสิก 1

ผัส	เวท	สัญ	เจต	เอก	ชีวิต	มนะ
51	51	51	51	51	51	51

วิตก	วิจารณ์	คติเมก	วิริยะ	ปิติ	ฉันทะ
51	51		51	46	50

โมหะ	อหิริกะ	อะโนต	อุท
26	26	26	26

โลภะ	ทิฏฐิ	มานะ
21	20	20

โทสะ	อิสสา	มัจฉ	กุก
21	19	19	19

ทีณะ	มิทณะ
25	25

วิจิ
14

สัท	สติ	หิริ	โศต	อโลก	อโหสะ	ตัด
37	37	37	37	37	37	37

วาจา	กัม	ฮาซี	33		กาย	จิต
			35		37	37

กรุณ	มูทิ
33	33

ปัญญา
37

กาย	จิต
37	37

กาย	จิต
37	37

กาย	จิต
37	37

สติ	ความเป็นจริง เชื่อใน กรรมและผลของกรรม ธรรมชาติที่มีความระลึก ในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกุศล กรรม มีคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็น ต้น
hiri	ธรรมชาติที่มีความเกลียด และละอายต่อการทำงานอัน เป็นทุจริต
โอตตปปะ	ธรรมชาติที่สะดุ้งกลัวต่อ การทำงานอันเป็นทุจริต
อโลกะ	ธรรมชาติที่ไม่อยากได้ และไม่ติดอยู่ในกามคุณ อารมณ์
อโทสะ	ธรรมชาติที่ไม่ประทุษร้าย ในอารมณ์

ตัดตรมฺชฌัตตตา	ธรรมชาติที่ ทำให้จิต เจตสิกสมาเสมอในกิจของ ตนๆ ไม่ให้มีการยิ่งหย่อน
กายปัสสัทธิ	ธรรมชาติที่เป็นความสงบ ของเจตสิกชั้น 3 ในการ งานอันเป็นกุศล
จิตตปัสสัทธิ	ธรรมชาติที่เป็นความสงบ ของจิตในการงานอันเป็น กุศล
กายลหุตา	ธรรมชาติที่เป็นความเบา ของเจตสิกชั้น 3 ในการ งานอันเป็นกุศล
จิตตลหุตา	ธรรมชาติที่เป็นความเบา ของจิตในการงานอันเป็น กุศล
กายมุทุตา	ธรรมชาติที่เป็นความอ่อน ของเจตสิกชั้น 3 ในการ งานอันเป็นกุศล

จิตตมฺหุตา	ธรรมชาติที่เป็นความอ่อน ของจิตในการทำงานอันเป็น กุศล
กายกัมมัถฺยุตตา	ธรรมชาติที่เป็นความควร ของเจตสิกชั้น 3 ในการ งานอันเป็นกุศล
จิตตกัมมัถฺยุตตา	ธรรมชาติที่เป็นความควร ของจิตในการทำงานอันเป็น กุศล
กายปาคุณฺญุต	ธรรมชาติที่เป็นความ คล่องแคล่วของเจตสิก ชั้น 3 ในการทำงานอันเป็น กุศล
จิตตปาคุณฺญุตตา	ธรรมชาติที่เป็นความ คล่องแคล่วของจิตในการ งานอันเป็นกุศล

กายชุกตา	ธรรมชาติที่เป็นความ ซื่อตรงของเจตสิกชั้น 3 ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตชุกตา	ธรรมชาติที่เป็นความ ซื่อตรงของจิตในการทำงาน อันเป็นกุศล

วิรตีเจตสิก 3

สัมมาวาจา	การกล่าววาจาที่เว้นวจี ทุจริต 4 ซึ่งไม่เกี่ยวกับการ งานอันเป็นอาชีพ
สัมมากัมมันตะ	การกระทำที่เว้นจากกาย ทุจริต 3 ซึ่งไม่เกี่ยวกับการ งานอันเป็นอาชีพ
สัมมาอาชีวะ	การประกอบอาชีพที่เว้น จากวจีทุจริต 4 กายทุจริต 3

เจตสิก 3 ดวงนี้ ชื่อว่า วิรตีเจตสิก เพราะมี
เจตนาเว้นจากทุจริตเป็นประธาน

อัปมัญญาเจตสิก 2

กรรณา ธรรมชาติที่มีความสงสารต่อ
ทุกชีวิตสัตว์ คือ ผู้ที่กำลังได้รับความ
ความลำบากอยู่ หรือจะได้รับความ
ความลำบากในกาลข้างหน้า

มฤติตา ธรรมชาติที่มีความยินดีต่อสุข
สัตว์ คือ ผู้ที่กำลังได้รับความสุข
หรือผู้ที่จะได้รับความสุขในกาล
ข้างหน้า

เจตสิก 2 ดวงนี้ ชื่อว่า อัปมัญญาเจตสิก
เพราะเกิดขึ้นโดยอาศัยทุกชีวิตสัตว์หรือสุขิตสัตว์
ทั่วไปไม่จำกัด

ปัญญาทรียเจตสิก 1

ปัญญา ธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมโดย
ทั่วๆ ไปตามความเป็นจริง

เจตสิกดวงนี้ ชื่อว่า ปัญญาทรีย เพราะมีหน้าที่
ปกครองในการรู้ต่างๆ โดยทั่วไปตามความเป็นจริง

หมวดที่ 1
รูปสมุทเทสนัย
(การแสดงรูป โดยสังเขป)
ลูกกุญแจ

รูปมี 28 คือ

นิปผันนรูป 18
อนิปผันนรูป 10 } รวมเป็น 28

นิปผันนรูป 18 คือ

มหาภูตรูป 4

ปสาทรูป 5

วิสัยรูป 7 หรือ 4

ภาวรูป 2

หทยรูป 1

ชีวีตรูป 1

อาหารรูป 1

อนิปผันนรูป 10 คือ

ปริจเฉทรูป 1

วิญญูติรูป 2

vikararūpa 5 หรือ 3

lakṣaṇarūpa 4

mahārūpa 4 คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย

pasāharūpa 5 คือ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท

jihvāpasāha kāyapasāha

viśayarūpa 7 คือ รูปารมณ สัทธารมณ คันธารมณ

rasāramṇa pṛthivībhūṭṭipāramṇa deśabhūṭṭipāramṇa

vāyabhūṭṭipāramṇa

gāharūpa 2 คือ อิตถิภาวะ บุริสภาวะ

hṛdayarūpa 1 คือ หทัยวัตถุ

śīvitārūpa 1 คือ ชีวิตินทรีย์

āhārarūpa 1 คือ กพฬีการาหาร

prajñāharūpa 1 คือ อากาษธาตุ

viññūṭṭirūpa 2 คือ กายวิญญูติ วจวิญญูติ

vikararūpa 5 คือ ลหุตา มุทุตา กัมมัณฺญุตากาย

viññūṭṭa vajjiviññūṭṭi

lakṣaṇarūpa 4 คือ อุปจยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา

1. สภาวรูป คือ รูปที่มีสภาวะของตนๆ
2. สลักขณรูป คือ รูปที่มีลักษณะ คือ อนิจจะทุกขณะ อนัตตะ
3. นิปผันนรูป คือ รูปที่เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุตฺ อาหาร
4. รุปรูป คือ รูปที่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป
5. สัมมสนรูป คือ รูปที่พระโยคีบุคคลพิจารณาโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้

สำหรับรูปที่ไม่ใช่รูปปรมาณูโดยแท้ 10 รูปนั้น มีชื่อตรงกันข้าม ดังนี้

1. อสภาวรูป คือ รูปที่ไม่มีสภาวะของตนๆ
2. อสลักขณรูป คือ รูปที่ไม่มีลักษณะ อนิจจะทุกขณะ อนัตตะ
3. อนิปผันนรูป คือ รูปที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากกรรม จิต อุตฺ อาหาร
4. อรุปรูป คือ รูปที่ไม่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป

5. อสัมมสนรูป คือ รูปที่พระโยคีบุคคลพิจารณาโดยตรงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาไม่ได้

องค์ธรรมของรูป 28

1. ปฐวี ได้แก่ รูปแข็ง และอ่อน
2. อาโป ได้แก่ รูปที่ไหล หรือเกาะกุม
3. เตโช ได้แก่ รูปที่เย็น ร้อน
4. วาโย ได้แก่ รูปที่หย่อน ตึง
5. จักขุปสาท ได้แก่ ความใสที่สามารถรับรู้ปารมณได้
6. โสตปสาท ได้แก่ ความใสที่สามารถรับสัมผัสารมณได้
7. ฆานปสาท ได้แก่ ความใสที่สามารถรับคันธารมณได้
8. ชิวหาปสาท ได้แก่ ความใสที่สามารถรับรสารมณได้
9. กายปสาท ได้แก่ ความใสที่สามารถรับโณภูฐัพพารมณได้

10. รูปารมณฺ์ ได้แก่ สีต่างๆ
11. สัททารมณฺ์ ได้แก่ เสียงต่างๆ
12. คันธารมณฺ์ ได้แก่ กลิ่นต่างๆ
13. รสธารมณฺ์ ได้แก่ รสต่างๆ
14. โผฏฐัพพารมณฺ์ ได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง
หยาบ นุ่ม
15. อิตถิภาวะ ได้แก่ รูปที่เป็นเหตุแห่งความ
เป็นหญิง
16. ปุริสภาวะ ได้แก่ รูปที่เป็นเหตุแห่งความ
เป็นชาย
17. ทหะ ได้แก่ รูปที่เกิดอยู่ในหัวใจและเป็น
ที่อาศัยเกิดของจิตเจตสิกทั้งหลาย
18. ชีวิตะ ได้แก่ รูปที่รักษากัมมชรูปทั้งหลาย
19. อาหาระ ได้แก่ รูปที่นำให้อาหารชรูปเกิด
20. ปริจเฉทะ ได้แก่ อากาสรูปที่คั่นระหว่าง
รูปกลาปต่อรูปกลาป
21. กายวิญญูติ ได้แก่ การเคลื่อนไหวต่างๆ
ของร่างกาย

22. วจีวิญญูติ ได้แก่ การเคลื่อนไหวกต่างๆ
ของวาจา
23. ลหุตา ได้แก่ ความเบาของนิปผันนรูป
24. มุทุตา ได้แก่ ความอ่อนของนิปผันนรูป
25. กัมมัญญูตา ได้แก่ ความควรแก่การงาน
ของนิปผันนรูป
26. อุปจยะ ได้แก่ ความเกิดขึ้นครั้งแรกและ
เกิดขึ้นครั้งหลังๆ จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้น
ได้ของนิปผันนรูป
27. สันตติ ได้แก่ ความเกิดขึ้นสืบต่อกันของนิ
ปผันนรูปจนถึงตาย
28. ชรตา ได้แก่ ความแก่ของนิปผันนรูป
29. อนิจจตา ได้แก่ ความดับของนิปผันนรูป

หมายเหตุ สำหรับโฆฏฐัพพารมณีนัน ได้แก่ ปฐวี
เตโช วาโย ที่เป็นมหาภูตรูปนั่นเอง ฉะนั้น ถ้านับ
รูปโดยลำดับแล้ว รูปก็จะมีจำนวน 28

ที่เกิดของรูป 28 ในร่างกายสัตว์

ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายนั้น ย่อมอาจ
พิจารณาหาที่เกิดของรูป 28 แต่ละรูปได้ ดังต่อไปนี้

1. มหาภตฺรูป 4 เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
2. จักขุปสาท เกิดอยู่ในลูกตา
3. โสตปสาท เกิดอยู่ในรูหู
4. ฆานปสาท เกิดอยู่ในรูจมูก
5. ชิวหาปสาท เกิดอยู่ที่ลิ้น
6. กายปสาท เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
7. รูปารมณฺ์
8. คันธารมณฺ์
9. รสารมณฺ์
10. โผฏฐัพพารมณฺ์
11. สัททารมณฺ์ เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
12. อิตถิภาวะ เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไปของ
เพศหญิง
13. ปุริสภาวะ เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไปของ
เพศชาย

} เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป

14. หทยวัตถุ เกิดอยู่ที่รูปหัวใจ
 15. ชีวิตินทรีย์
 16. กพพีการอาหาร
 17. อากาสรูป
 18. กายวิญญูติ เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
 19. วจวิญญูต เกิดได้ที่ปาก
 20. วิการรูป 3 เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
 21. ลักขณรูป 4 เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
- } เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป

